

KLASSEGENOTEN

De situatie van Turkse
en Nederlandse jongeren vergeleken

M.J. Danz / R.W.M. Gründemann / D. Koopman

Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg

NIPG-TKO

Leiden

KLASSEGENOTEN

UXL UXY
tweede herziene druk

2Y6
Dig 3)

KLASSEGENOTEN

De situatie van Turkse en Nederlandse jongeren vergeleken

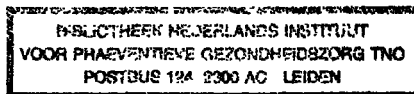
Psycho-sociale problemen van Turkse adolescenten; rapport 5

IBIS STAMBOEKNUMMER: 1153/000

M.J. Danz

R.W.M. Gründemann

D. Koopman

Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg

NPG-TNO

Leiden

Vakgroep Arabisch, Nieuw Perzisch, Turks en Zuid-Semitisch

Rijksuniversiteit Leiden

januari 1987

Nederlands Instituut voor
Praeventieve Gezondheidszorg TNO
Wassenaarseweg 56
Leiden

Postadres:
Postbus 124
2300 AC LEIDEN

Telefoon: 071-178888

Deze uitgave is te bestellen door het overmaken van f 37,10 (inkl. BTW) op postrekening 20.22.77 van het NIPG/TNO onder vermelding van bestelnummer 86025.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Danz, M.J.

Klassegenoten: de situatie van Turkse en Nederlandse jongeren vergeleken / M.J. Danz, R.W.M. Gründemann, D. Koopman - Leiden : Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg NIPG-TNO : Vakgroep Arabisch, Nieuw Perzisch, Turks en Zuid-Semitisch, Rijksuniversiteit Leiden - (Psycho-sociale problemen van Turkse adolescenten; rapport 5)

Met lit. opg.

ISBN 90-6743-099-4

SISO 328.7 UDC 364.146:[3-053.6(=1.560)(492):3-053.6(1-492)]

Trefw.: buitenlandse jongeren, leefsituatie, Nederland

© 1986 Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO
Publikatienummer 86025

Foto kافت: W. Kiestra

Voor de rechten en verplichtingen van de opdrachtgever met betrekking tot de inhoud van dit rapport wordt verwezen naar de Algemene Voorwaarden van TNO.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, openbaar gemaakt en/of verspreid door middel van druk, fotokopie, mikrofilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het NIPG-TNO.

INHOUD

	blz.
VOORWOORD	I
1. HET ONDERZOEK	1
1.1 Doelstelling en globale opzet	1
1.2 Instrumentontwikkeling	3
1.3 Onderzoekslocaties	4
1.4 Onderzoeksgroep	5
1.5 Selektie en training van interviewers	6
1.6 Veldwerk	9
1.7 Analysetechniek	11
1.8 Samenvatting	14
2. ACHTERGRONDKENMERKEN VAN DE TURKSE RESPONDENTEN	16
2.1 Leeftijd, geslacht en onderwijsvorm	16
2.2 Migratie	19
2.3 Herkomst	22
2.4 Onafhankelijke variabelen bij vergelijkingen bin- nen de Turkse populatie	26
2.5 Samenvatting	28
3. ORIENTATIE EN TOEKOMSTVISIE VAN TURKSE JONGEREN EN HUN OUDERS	29
3.1 De oriëntatie van Turkse jongeren	30
3.2 De oriëntatie van het gezin	36
3.3 Keuzevrijheid bij huwelijk	39
3.4 Remigratiewensen van respondenten en ouders	42
3.5 Samenvatting	48
4. DE NEDERLANDSE VERGELIJKINGSGROEP	50
4.1 Inleiding	50
4.2 De matchingsprocedure	51
4.3 Leeftijd en geslacht	52
4.4 Gezinssituatie	53
4.5 Sociaal-ekonomisch nivo	55
4.6 De woonsituatie	57
4.7 Onafhankelijke variabelen bij vergelijkingen tus- sen Turkse en Nederlandse jongeren	57
4.8 Samenvatting	58

	blz.
5. SCHOOL	59
5.1 De kontakten met leraren en medeleerlingen	59
5.2 De prestaties	62
5.3 De problemen op school	68
5.4 Het algemeen oordeel over de school	72
5.5 De betrokkenheid van de ouders	74
5.6 Het toekomstperspektief	78
5.7 Samenvatting	82
6. OUD-LEERLINGEN	84
6.1 De huidige bezigheid	84
6.2 Scholieren	87
6.3 De schoolverlaters	88
6.3.1 Werkende schoolverlaters	89
6.3.2 Niet werkende schoolverlaters	93
6.4 Samenvatting	98
7. VRIJE TIJD	100
7.1 Vrijetijdsactiviteiten	101
7.2 Lidmaatschap van verenigingen	107
7.3 Beperkingen	111
7.3.1 Helpen thuis	112
7.3.2 Geld	117
7.3.3 Binnenshuis-buitenshuis	119
7.3.4 Voorzieningen in de buurt	125
7.4 Riskante gewoonten	128
7.5 Samenvatting	133
8. DE GEZINSSITUATIE	137
8.1 De relatie met de ouders	137
8.2 Problemen, regels en sancties	141
8.3. Samenvatting	149

	blz.
9. GEZONDHEID	152
9.1 Algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik .	152
9.2 Specifieke gezondheidsklachten	155
9.3 Somscores gezondheidsklachten	162
9.4 Samenvatting	165
10. ZORG EN HULPVERLENING	167
10.1 De medische zorg	167
10.2 Instanties en instellingen voor hulpverlening . .	171
10.3 Ervaringen met hulpverlenende instellingen	183
10.4 Het oplossen van probleemsituaties	186
10.5 Samenvatting	190
11. PROBLEMEN EN GEZONDHEID	193
11.1 Problemen	193
11.2 Problemen en gezondheid	199
11.3 Samenvatting	207
12. SAMENVATTING, KONKLUSIES EN AANBEVELINGEN	209
12.1 Samenvatting	209
12.2 Konklusies	224
12.2.1 Vergelijkingen tussen Turkse en Nederlandse jongeren	224
12.2.2 Vergelijkingen binnen de Turkse populatie .	228
12.2.3 Knelpunten	229
12.2.4 Hulpverlening	231
12.3 Aanbevelingen	231
LITERATUUR	239
BIJLAGEN	245

VOORWOORD

In 1984 heeft het Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg/TNO in samenwerking met de sectie Turks van de vakgroep Arabisch, Nieuw Perzisch, Turks en Zuid-Semitisch van de Rijksuniversiteit Leiden een begin gemaakt met een omvangrijk onderzoek naar de leefsituatie van Turkse adolescenten in Nederland. Het doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in aard en omvang van de problemen, waarmee deze jongeren worden geconfronteerd. Voor deze studie is op voordracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur een subsidie beschikbaar gesteld door het Praeventiefonds.

In dit rapport worden de resultaten beschreven van een veldonderzoek dat is gehouden onder ruim 200 Turkse jongeren en een even grote groep Nederlandse jongeren van een vergelijkbaar sociaal-ekonomisch nivo.

Bij de voorbereiding van het veldwerk hebben wethouders en ambtenaren van Deventer, Den Bosch, Dordrecht en Zaanstad meegewerkt aan het scheppen van voorwaarden waardoor uitvoering van het onderzoek in hun gemeenten mogelijk is geworden.

Ook in de periode van de gegevensverzameling hebben velen een bijdrage aan het projekt geleverd.

Allereerst geldt dat natuurlijk voor de Turkse en Nederlandse jongeren die bereid zijn geweest zich te laten interviewen.

Op de 15 scholen waar die jongeren leerling zijn of geweest zijn is veel ondersteuning geboden. Zowel de schoolleiding, als de administratie, als de leerkrachten die als kontaktpersoon met het NIPG zijn opgetreden, zijn zeer behulpzaam geweest.

Door de medewerking van enkele hulpverlenende instellingen is het mogelijk geweest ook een aantal (ex-)kliënten van deze voorzieningen te interviewen.

De inspanningen die Ingrid Starmans zich in het kader van een stage heeft getroost om op de afgesproken tijd op de juiste school een gesprek te arrangeren tussen de juiste interviewer en de juiste respondent, hebben bijna steeds tot het beoogde resultaat geleid.

Tijdens de duur van het onderzoek is een begeleidingskommissie vijf maal in vergadering bijeen geweest.

In deze kommissie hebben namens het Ministerie voor Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur zitting gehad de heren drs. M.W. Bos, dr. G. van Etten (voorzitter), drs. W. Joling, drs. R.J. Knaap en F. Wafelbakker (arts). Als externe deskundigen hebben dr. J.M.M. van Amersfoort en drs. H. Orücü aan de vergaderingen deelgenomen.

Wij danken allen voor hun inbreng.

1. HET ONDERZOEK

1.1 Doelstelling en globale opzet

Informatie over de Turkse adolescenten in Nederland beruiste tot voor kort voornamelijk op ervaringsgegevens van degenen die in hun werk (hulpverlening, onderwijs, etcetera) met deze jongeren te maken hebben. Deze 'indirekte' informatie wekt de indruk dat de situatie van en de hulpverlening aan deze groep problematisch is. Empirische gegevens hierover, bij de doelgroep zelf verzameld, zijn schaars, zij het dat in de laatste jaren deze situatie verbeterd (o.a. Stassen et al. 1981, Brassé et al. 1983, v. Boxtel et al. 1985, Brassé 1985, Vlug, 1985).

Het bovenstaande is voor het NIPG aanleiding geweest een onderzoek op te zetten naar psychosociale problemen van Turkse adolescenten.

De doelstellingen van dit onderzoek zijn:

- a. het verwerven van inzicht in aard en omvang van de psychosociale problemen die Turkse adolescenten in Nederland ervaren, alsmede de ernst van deze problemen;
- b. het verzamelen van informatie over de behoefte aan en de ervaring met de psychosociale hulpverlening en de algemeen medische zorg.

Om beter zicht te krijgen op de aanpak die een dergelijke studie vereist, is een vooronderzoek gehouden. Op basis van dit vooronderzoek is aan het onderzoeksinstrument een definitieve vorm gegeven en is een onderzoeksprocedure uitgewerkt, die zo goed mogelijk op de doelgroep is afgestemd. Over dit vooronderzoek, onder andere bestaande uit een inventarisatie van Westeuropese en Turkse onderzoeksliteratuur en een analyse van exploratieve gesprekken met een kleine twintig Turkse jongeren, is in een aantal rapporten gepu-

bliceerd (Danz & Gründemann, 1984a; Danz & Gründemann, 1984b; Koopman, Danz & Gründemann, 1985; Danz, Gründemann & Koopman, 1986).

In deze rapporten wordt aandacht besteed zowel aan methodologische aspecten, die van belang zijn voor onderzoek bij juist deze groep jongeren, als aan inhoudelijke informatie over de situatie waarin ze verkeren.

In het uiteindelijke veldonderzoek zijn ruim 200 Turkse jongeren geïnterviewd aan de hand van een gestandaardiseerde vragenlijst. Daarnaast is een deel van deze groep (+ 40 jongeren) een tweede keer benaderd voor een "vrij gesprek" met behulp van een topiclijst.

Om na te gaan in hoeverre er sprake is van een voor Turkse jongeren in Nederland specifieke problematiek is aan een vergelijkbare groep Nederlandse jongeren (eveneens + 200) een overeenkomstige vragenlijst voorgelegd.

De behoefte aan zo'n vergelijkingsgroep heeft ertoe geleid dat besloten is zowel Turkse als Nederlandse jongeren via de school te selekteren. Paarsgewijze zouden Turkse en Nederlandse leeftijdgenoten uit het leerlingen- en oud-leerlingenbestand van dezelfde school geselecteerd worden. Er moet op gewezen worden, dat door het kiezen van de school als ingang voor respondentenselectie twee categorieën adolescenten buiten het onderzoek blijven. De eerste categorie omvat leerplichtigen die niet naar school gaan en ook niet bij een school zijn ingeschreven, de andere de Turkse jongeren die toen ze in Nederland arriveerden ouder waren dan 15 jaar en in Nederland nooit naar school zijn geweest.

Tenslotte is, om inzicht te krijgen in de contacten van Turkse jongeren met de psychosociale hulpverlening, de onderzoeksgroep uitgebreid met een beperkt aantal (ex-)klienten van deze voorzieningen. Bij een steekproefomvang van + 200 Turkse jongeren kon

niet verwacht worden, dat deze groep voldoende in het onderzoek vertegenwoordigd zou zijn. Kontakten met de psychosociale hulpverlening komen immers, in absolute zin, slechts in beperkte mate onder jongeren voor.

1.2 Instrumentontwikkeling

Op basis van ervaringen in het vooronderzoek is vorm gegeven aan de vragenlijst en de onderwerpenlijst voor de vrije gesprekken (zie Danz & Gründemann 1984b). Bij het samenstellen van de vragenlijst is tevens gebruik gemaakt van door anderen in Nederland, West-Duitsland en Turkije gehanteerde vragenlijsten ten behoeve van onderzoek bij Turkse jongeren (zie Danz & Gründemann, 1984a; Koopman, Danz & Gründemann, 1985). De definitieve vorm (zie bijlage 1) is mede tot stand gekomen op basis van proefinterviews en rollenspelen bij training van interviewers.

Van de vragenlijst zijn drie versies vervaardigd, een Nederlandse en een Turkse versie voor Turkse jongeren en een versie voor Nederlandse jongeren.

In de vragenlijst komen 'blokken' vragen voor die achtereenvolgens te maken hebben met school, werk, werkloosheid, gezondheid, woon-situatie, vrije tijd, gezinssituatie en hulpverlening.

Per onderwerp zijn meestal zowel vragen gesteld over de feitelijke situatie als over de beleving daarvan.

De vrije gesprekken gingen vooral over vrije tijd en gezinssituatie. Het voornaamste doel was hier meer inzicht te krijgen in de vraag of de respondent zich meer richt op de eigen Turkse groep of meer op de Nederlandse samenleving. In dit kader is onder andere ook gevraagd naar vakantie-ervaringen in Turkije, opvattingen over Nederland en Nederlanders en het remigratieperspektief. De onder-

werpenlijst, alsmede de toelichting hierop, zijn opgenomen als bijlage 2.

1.3 Onderzoekslokaties

Gesignaleerd kan worden dat de Turkse bevolking niet gelijkelijk over Nederland verspreid is (Van Praag, 1981).

Een voorwaarde voor vestiging van migranten-groepen uit het Middellandse-zee gebied is de aanwezigheid van industrie. Bekend is dat sommige bedrijven zich voor het werven van personeel in het begin van de jaren zestig hebben gericht op bepaalde regio's in Turkije. Dat is nu nog waarneembaar in sommige steden waar de Turkse populatie naar herkomst in Turkije betrekkelijk homogeen is. In Haarlem bijvoorbeeld vormen Turken uit de omgeving van Emirdağ, provincie Afyon, Zuid-Centraal Anatolië, een meerderheid (Vermeulen, 1984).

Het bovenstaande heeft ons ertoe gebracht te streven naar een spreiding van onze onderzoekspopulatie over een aantal gemeenten in Nederland. Bewust is afgezien van de grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, ook al wonen daar relatief veel buitenlanders. In de voorbereidingsfase was gebleken dat juist daar het migrantenonderzoek zich concentreerde. Gevreesd werd dat niet alleen de respondenten maar ook de instanties die bij de benadering van die respondenten betrokken zouden moeten worden onderzoeks- en/of onderzoekersmoe zouden zijn. Ook leek het nuttig gegevens te verzamelen in gebieden waar nog relatief weinig onderzoek is verricht.

Bovendien moet zo'n concentratie van onderzoek worden ontraden omdat ongeveer 60% van de Turkse en Marokkaanse populatie in Nederland buiten de vier grote steden woont (zie CBS, 1982).

Besloten is vier middelgrote steden als onderzoekslokaties te kiezen, waaronder twee randstadgemeenten. Mede op grond van bereik-

baarheid vanuit Leiden is de keuze gevallen op Deventer, Den Bosch, Dordrecht en Zaandam.

1.4 Onderzoeksgroep

In elk van deze steden is oriënterend overleg gevoerd met vertegenwoordigers van de diverse gemeentelijke diensten wier beleids-terrein raakvlakken met de onderzoeksproblematiek heeft.

In het algemeen zijn bij dit overleg betrokken geweest Volksgezondheid, Welzijn, Onderwijs, Onderzoek/Statistiek. In alle gemeenten zijn deze introductiegesprekken tot stand gekomen door bemiddeling van de gemeentelijke koördinator minderheden.

In nauw overleg met de afdeling Onderwijs is vervolgens een selectie gemaakt van scholen voor voortgezet onderwijs die door hun relatief grote aantal Turkse leerlingen in aanmerking kwamen.

Na introductie door de gemeentelijke dienst is aan de scholen een bezoek gebracht. In één geval moest de aanvankelijke keuze worden herzien doordat de schoolleiding het onderzoek op het voorgestelde moment niet opportuun achtte.

Bij het eerste oriënterende gesprek met de schoolleiding werden zoveel mogelijk afspraken gemaakt. Dit betrof onder andere de mogelijkheid tijdens de les individuele interviews af te nemen, de beschikbaarheid van ruimten waar ongestoord geïnterviewd kon worden, de mogelijkheid ook oud-leerlingen op school te laten interviewen en de toegankelijkheid van administratie van leerlingen en oud-leerlingen.

De betrokken scholen verschaften een opgave van ingeschreven leerlingen in het schooljaar 1984/85. Op basis van de daar bekende geboortedatum is de leeftijd vastgesteld waarna per jaarklasse at random het vereiste aantal Turkse jongens en meisjes is geselecteerd (zie § 2.1). Ook reserverespondenten zijn op dat moment uitgekozen.

De vergelijkingsgroep van Nederlandse leerlingen is vervolgens samengesteld door leeftijdgenoten van hetzelfde schooltype uit dezelfde straat of, als dat niet mogelijk was, uit dezelfde of een vergelijkbare woonbuurt te zoeken.

In het algemeen bleek het goed mogelijk paren van Turkse en Nederlandse leerlingen te formeren. Alleen bleek het in een aantal gevallen onmogelijk Nederlandse leerlingen op LBO-nivo te vinden in de leeftijdsklasse van 18 en 19 jaar. Besloten is hiervoor in de plaats Nederlandse oud-leerlingen te selekteren.

Daarnaast is, ten behoeve van de steekproef van oud-leerlingen, aan de scholen gevraagd om gegevens van leerlingen die in de drie schooljaren voorafgaande aan het schooljaar 1984/85 de school hebben verlaten. Uit deze drie schooljaren werden, op dezelfde manier als dat met de leerlingen gebeurde, respondenten en reserves geselecteerd. In de meeste gevallen waren de gegevens over de Turkse leerlingen al door de administratie van de scholen verzameld en ter beschikking gesteld, zodat de steekproef van Turkse oud-leerlingen betrekkelijk probleemloos kon worden samengesteld. Aanzienlijk minder eenvoudig bleek het toegang te krijgen tot gegevens die betrekking hebben op Nederlandse oud-leerlingen. Het probleem hierbij was dat, zeker in vergelijking met de Turkse oud-leerlingen, de aantallen veel groter zijn. In de meeste gevallen was het onvermijdelijk ter plekke de steekproeftrekking te verrichten. Bovendien moesten iedere keer opnieuw strategieën worden ontwikkeld omdat de opzet van de leerlingadministratie van school tot school verschilde.

1.5 Selektie en training van interviewers

De Nederlandse interviewer die gekonfronteerd wordt met een Turkse respondent kan daarbij op twee problemen stuiten die hij bij een Nederlandse respondent veel minder uitgesproken tegenkomt, te we-

ten: problemen die te maken hebben met de taal en problemen die voortvloeien uit het feit dat de respondent onbekend is met dit soort onderzoek en dus met de rol van interviewer (Van Amersfoort, 1982). Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze onbekendheid aanleiding kan geven tot een zeker wantrouwen bij de respondent en kan leiden tot het geven van 'voorzichtige' antwoorden.

Om problemen met de taal het hoofd te bieden, worden in de praktijk de volgende oplossingen gekozen:

- men schakelt tolken in wanneer respondenten onvoldoende in het Nederlands aanspreekbaar zijn (bijvoorbeeld Kusters, 1982; De Wild & De Lange, 1981; Brassé et al., 1983);
- men werkt met Turkse interviewers (bijvoorbeeld Stüwe, 1982).

Een nadeel van beide oplossingen komt voort uit het feit dat Turken met Turken worden gekonfronteerd. In het algemeen staat de Turkse gemeenschap als vrij hecht bekend. Respondenten zouden daarom eerder sociaal geaksepteerde c.q. wenselijke antwoorden geven, omdat immers de kans bestaat dat de gegeven informatie terecht komt bij mensen binnen de Turkse gemeenschap, die daarmee de respondent schade kunnen berokkenen. Vooral op het gebied van politiek, religie en familieverhoudingen zou dit tot vertekende informatie kunnen leiden. Een en ander zou nog versterkt kunnen worden door de al genoemde onbekendheid met doel en betekenis van het interview.

De gesprekken met Turkse jongeren die in het vooronderzoek zijn gehouden zijn uitgevoerd door studenten Turks. De indruk was dat zij betrekkelijk snel het vertrouwen van deze jongeren kregen, onder andere omdat zij Turkije bleken te kennen en de Turkse taal redelijk bleken te beheersen (Danz & Gründemann, 1984b).

Ook voor het hoofdonderzoek is een beroep gedaan op studenten Turks. Daarnaast zijn studenten (sociale wetenschappen) aangeschreven in Utrecht, Amsterdam en Rotterdam waarvan bekend was dat ze interviewervaring hadden en/of een training hadden gevolgd.

Na een eerste selectie op basis van (interview)ervaring met mi-

granten is een uitgebreide training gegeven waarbij onder andere aandacht is besteed aan interviewtechniek. Tevens werd bij deze training informatie over Turkse kultuur gegeven. In totaal waren na afloop van de training 45 interviewers inzetbaar.

Tijdens het veldwerk zijn de verrichtingen van de interviewers regelmatig besproken. Dat was mogelijk, doordat van alle interviews bandopnamen zijn gemaakt.

Bij de nabespreking kwamen onder andere aan de orde de wijze waarop de vragen worden gesteld, de manier waarop de vragenlijst is ingevuld, de kwaliteit van het dóórvragen en de manier waarop de interviewer de respondent tegemoet is getreden. De indruk bestaat, dat de interviewer hierdoor en door het feit dat er iemand "mee luisterde" goed gemotiveerd bleef.

Voor de onderzoekers was een belangrijk voordeel, dat zij door het beluisteren van de banden veel direkter met de onderzoeksgroep werden gekonfronteerd.

Mede op basis van indrukken verkregen tijdens de training zijn vier vrouwelijke en vier mannelijke interviewers geselecteerd om inzetbaar te zijn voor de 'vrije gesprekken'. Uitgangspunt was, dat de jongeren die voor zo'n gesprek zouden worden uitgenodigd dezelfde interviewer zouden aantreffen die hen tevoren had geënquêteerd. Aangenomen mag worden, dat onder deze condities de vertrouwelijkheid bevorderd wordt. De interviewer kan probleemloos teruggrijpen op informatie die hij bij een eerdere gelegenheid van de respondent heeft gekregen en hij kan zich daar, bijvoorbeeld door de band tevoren af te luisteren, optimaal op voorbereiden. De keuze van Turkse jongeren die ook voor een vrij gesprek zouden worden uitgenodigd, moest daarom in een vroeg stadium worden gemaakt. Daarbij zijn in grote lijnen dezelfde criteria gebruikt als bij de selectie van de respondenten voor de enquêtes (zie hoofdstuk 2).

1.6 Veldwerk

In oktober 1984 is een begin gemaakt met het interviewen van schoolieren. Ouders van de leerlingen waren tevoren schriftelijk op de hoogte gesteld (zie bijlage 3) en konden desgewenst kenbaar maken dat zij niet wilden dat hun kind geïnterviewd werd. Turkse ouders ontvingen een Turkse versie van deze brief.

Ook de leerlingen zelf werden tevoren schriftelijk geïnformeerd (zie bijlage 4) en ook zij konden vanzelfsprekend weigeren aan het interview deel te nemen. Van deze gelegenheid is maar sporadisch gebruik gemaakt. Het percentage weigeringen is voor de Turkse en de Nederlandse leerlingen ongeveer gelijk ($\pm 6\%$). Van de 298 benaderde leerlingen weigerden 17 hun medewerking.

Bij het voorbereiden van interviews met oud-leerlingen kwam een aantal knelpunten aan het licht. Het benaderen van de Turkse oud-leerlingen voor een afspraak, na een introducerende brief (zie bijlage 5), kon in veel gevallen niet telefonisch gebeuren omdat de 'telefoonduchtheid' onder Turken laag is. Huisbezoek was dan noodzakelijk. Deze huisbezoeken werden gehouden door studenten Turks met veel (praktijk)ervaring in gespreksvoering.

Over het scheppen van voorwaarden, waarbinnen het mogelijk is Turkse adolescenten adequaat te interviewen, is door een aantal auteurs geschreven (Berg, 1978; Weische-Alexa, 1977; Stüwe, 1982; Kusters, 1982). Allen zijn zij ervan overtuigd, dat de aanwezigheid van ouders en ouderen leidt tot vertekening van de informatie. Berg, die zowel vaders als zonen interviewde, schrijft dat tegen zijn zin een aantal gesprekken gekombineerd verliep.

"Dabei bestätigten sich unsere Vermutungen in doppelter Hinsicht. Sowohl die Söhne als auch die Väter zeigten sich bei bestimmten Fragen gehemmt, so z.B. bei Fragen, die wir hier

unter dem Begriff der Geschlechtererziehung fassen wollen." (blz. 80).

Vaak vermijden de onderzoekers het risico, dat ouders bij het gesprek aanwezig zijn door op school, op het werk of elders, maar in ieder geval buiten de ouderlijke woning, de jongeren te interviewen (bijvoorbeeld Weische-Alexa, 1977; Eppink et al., 1979; Stüwe, 1982; Vlug, 1985). Tegen deze achtergrond hebben wij ook de oud-leerlingen op hun vroegere school laten interviewen.

Voor leerlingen leek het interview vaak een betrekkelijk aangename onderbreking van de dagelijkse routine op school. Het was echter te voorzien dat de motivatie van oud-leerlingen om zich te laten interviewen minder groot zou zijn. Besloten is oud-leerlingen als tegenprestatie een kadobon in het vooruitzicht te stellen.

Dat het verkrijgen van de medewerking van oud-leerlingen, ondanks de in het vooruitzicht gestelde kadobon, een problematisch verloop heeft gehad, blijkt uit het aantal pogingen dat is gedaan en het aantal gerealiseerde gesprekken (zie tabel 1.6.1).

Tabel 1.6.1. Het aantal gerealiseerde interviews en de daarvoor benodigde contacten voor Turkse en Nederlandse oud-leerlingen naar geslacht

	jongens		meisjes	
	Turks	Nederlands	Turks	Nederlands
aantal gerealiseerde interviews	29	41	34	43
aantal contacten	72	77	82	62
gemiddeld aantal contacten per gerealiseerd interview	2.5	1.9	2.4	1.4

Opvallend is, dat de interviews met de Turkse oud-leerlingen meer pogingen hebben vereist dan die met de Nederlandse. Vooral met Nederlandse meisjes hebben relatief maar weinig contacten plaats-

gevonden die niet tot een gerealiseerd interview hebben geleid. Uit tabel 1.6.2 komt naar voren, dat veel pogingen bij Turkse jongeren strandden op het feit, dat zij inmiddels verhuisd waren. Daarnaast zijn enkele geslachtsspecifieke verschillen te constateren.

Tabel 1.6.2. Redenen van mislukte benaderingen voor Turkse en Nederlandse oudleerlingen naar geslacht in procenten

	jongens		meisjes	
	Turks n=43	Nederlands n=36	Turks n=48	Nederlands n=19
verhuisd	35	25	44	26
weigering	23	61	42	47
niet verschenen	35	8	8	21
langdurig afwezig	7	6	6	5

Turkse jongens zijn relatief vaak een interviewafspraken niet nagekomen. Nederlandse jongens hebben relatief vaak geweigerd om aan de enquête deel te nemen. De weigeringspercentages van Nederlandse en Turkse meisjes zijn nagenoeg gelijk.

1.7 Analysetechniek

In dit rapport is, voor het leggen van een statistische basis voor bevindingen, steeds gebruik gemaakt van variantie-analyse.

Redenen daarvoor zijn

1. de verwachting, dat veel lezers hiermee vertrouwd zijn;
2. het feit, dat uitkomsten van niet te ingewikkelde modellen eenvoudig te begrijpen zijn;
3. te voorkomen, dat men bij herhaling moet omschakelen naar

andere wijzen van denken.

Variantie-analyse stelt echter strikt genomen strenge eisen aan het schaaltype, wanneer het gaat om de afhankelijke variabele. Onze afhankelijke variabelen hebben niet altijd de vorm van een schaal en waar ze deze wel hebben, is die niet steeds de juiste* . Daarnaast wordt de eis gesteld, dat binnen de 'cellen' sprake is van gelijke varianties. Daaraan is zeer wisselend voldaan. In het bijzonder geldt dit, wanneer er een tweewaardige (dichotome) variabele als afhankelijke variabele wordt gehanteerd.

De werkwijze is, voor dit laatste geval, zo gekozen dat, in geval van twijfel over de bruikbaarheid van een uitkomst, langs andere - meer gerechtvaardigde - weg is nagegaan of de uitkomst juist was.

Vrijwel steeds treft men verder variantie-analyses met drie factoren. Betreft het verschillen tussen Nederlandse en Turkse jongeren dan gaat het om: nationaliteit, leeftijd en geslacht (met respectievelijk 2, 3 en 2 nivo's). Wanneer gekeken wordt naar verschillen binnen de groep Turkse respondenten dan zijn de factoren migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht (met respectievelijk 3, 3 en 2 nivo's). Bijgevolg zijn er in het eerste geval gemiddeld $420 / (2 \times 3 \times 2) = \text{ca. } 35$ personen per cel, in het tweede $210 / (3 \times 3 \times 2) = \text{ca. } 12$. Zie voor de exakte aantallen tabel 1.7.1 en 1.7.2.

* Bij variantie-analyse wordt een intervalschaal vereist.

Tabel 1.7.1. Aantallen respondenten per cel bij variantie-analyses met als onafhankelijke variabelen nationaliteit, leeftijd en geslacht

	jongens		meisjes	
	Turks n=110	Nederlands n=105	Turks n=108	Nederlands n=103
13-14 jaar	34	31	36	32
15-16 jaar	34	30	38	34
17-19 jaar	42	44	34	37

Tabel 1.7.2. Aantallen respondenten per cel bij variantie-analyses met als onafhankelijke variabelen migratieleeftijd (kolommen), kalenderleeftijd (rijen) en geslacht

	jongens			meisjes		
	≤6 jaar n=38	7 t/m 12 jaar n=49	>12 jaar n=23	≤6 jaar n=35	7 t/m 12 jaar n=56	>12 jaar n=17
13-14 jaar	15	19	-	19	17	-
15-16 jaar	16	15	3	13	23	2
17-19 jaar	7	15	20	3	16	15

De variantie-analyses, toegepast met een veelheid van als afhankelijk behandelde variabelen, leveren inzicht in de samenhangen van de factoren, elk voor zich, met die 'afhankelijke', (de zogenaamde hoofdeffekten) en daarenboven in het bestaan van interacties, die aangeven of er combinaties van faktor-nivo's zijn die samengaan met zó hoge of lage waarden van de 'afhankelijke', dat dat niet uit de hoofdeffekten te begrijpen is. Indien er sprake is van interacties, dan is dat in een aparte formulering vermeld.

In bijna alle hoofdstukken, waarin resultaten worden behandeld, presenteren wij in tabelvorm de resultaten van de variantie-analyses. In die tabellen wordt een significantienivo voor de hoofdeffekten (5%- dan wel 1%-nivo) als volgt aangeduid:

- : niet significant op een 5%-nivo
- *: significant op een 5%-nivo
- ** : bovendien significant op een 1%-nivo.

Daarnaast worden resultaten als frekwentieverdelingen - soms in de vorm van kruistabellen - gepresenteerd.

1.8 Samenvatting

Er bestaat grote belangstelling voor de leefsituatie van de 'tweede generatie buitenlanders'. Deze belangstelling is mede het gevolg van signalen die door mensen die in hun werksituatie met deze jongeren in aanraking komen, worden gegeven. Vooral de hulpverleners brengen hun ervaringen met buitenlandse jongeren naar voren. Zij wijzen erop dat zij bij de hulpverlening problemen ervaren. Deze problemen hebben enerzijds te maken met het feit dat zij als hulpverleners belemmerd worden door taal- en communicatieproblemen, anderzijds met het feit dat deze buitenlandse jongeren opgroeien in een andere cultuur.

Met name over de problemen die samenhangen met het opgroeien in een andere cultuur bestaat behoefte aan informatie van de jongeren zelf. Dit is voor het NIPG/TNO aanleiding geweest een onderzoek op te zetten gericht op:

- o het verwerven van inzicht in aard en omvang van de psychosociale problemen die Turkse adolescenten in Nederland ervaren alsmede in de ernst van deze problemen;
- o het verzamelen van informatie over de behoefte aan en de ervaring met de psychosociale hulpverlening en de algemene medische zorg.

Het werd daarbij belangrijk gevonden de bevindingen van de Turkse jongeren te kunnen leggen naast die van Nederlandse leeftijdgenoten die in een vergelijkbare sociaal-ekonomische positie verkeren.

Hierdoor zou het mogelijk worden specifieke problemen van Turkse jongeren op te sporen.

Om het samenstellen van zo'n vergelijkingsgroep te vergemakkelijken zijn Turkse en Nederlandse jongeren gezocht onder leerlingen en oud-leerlingen van scholen in vier middelgrote steden. In totaal zijn ruim 400 jongeren geïnterviewd in de leeftijd van 13 tot en met 19 jaar. De interviews, ook die met de oud-leerlingen, zijn individueel op school gehouden.

Ongeveer 40 Turkse respondenten zijn enige tijd nadat zij aan de enquête hadden meegedaan, uitgenodigd om in een 'vrij gesprek' over bepaalde onderwerpen wat uitgebreider informatie te geven.

2. ACHTERGRONDKENMERKEN VAN DE TURKSE RESPONDENTEN

In het vorige hoofdstuk is de strategie uiteengezet die gevolgd is bij het samenstellen van een onderzoeksgroep. In dit hoofdstuk zullen enkele kenmerken van de Turkse jongeren worden gegeven. Bij het merendeel hiervan zullen wij ook aandacht besteden aan verschillen tussen de jongeren naar woonplaats.

De achtergrondkenmerken worden in drie paragrafen aan de orde gesteld. Begonnen wordt in § 2.1 met gegevens over leeftijd, geslacht en onderwijstype. In § 2.2 wordt ingegaan op aspecten van de migratie en in § 2.3 worden gegevens vermeld die te maken hebben met de Turkse herkomst. In § 2.4 wordt aangegeven welke kenmerken bij de analyses van de Turkse respondenten zullen worden betrokken. In § 2.5 worden de gegevens samengevat.

2.1 Leeftijd, geslacht en onderwijsvorm

Het model dat gehanteerd is bij het trekken van een steekproef is gebaseerd op een aantal keuzes ten aanzien van de leeftijdsopbouw, het opleidingsniveau en de verdeling 'leerlingen' - 'oud-leerlingen'. Het zal duidelijk zijn dat deze uitgangspunten de verdeling op die kenmerken in sterke mate bepaald hebben. Natuurlijk hebben praktische beperkingen ertoe geleid dat op sommige punten afwijkingen optreden. Ook aan die afwijkingen wordt bij de beschrijving in het volgende aandacht besteed.

Er is bij het samenstellen van de Turkse onderzoeksgroep naar gestreefd om, evenredig verdeeld over de vier onderzoekslokaties, per leeftijdsjaar (van 13 tot en met 19 jaar) 17 jongens en 17 meisjes te selekteren. De onderzoeksgroep zou op basis daarvan bestaan uit 238 respondenten. 70% daarvan zou leerling c.q. 'oud-leerling' van het lager beroepsonderwijs moeten zijn, 30% van het MAVO. Deze verdeling is gebaseerd op gegevens uit het Statistisch

Zakboek Onderwijs (CBS; 1984). De jongeren van 13 tot 16 jaar zijn leerplichtig en zouden moeten zijn ingeschreven als leerling. Vanaf 16 jaar moet echter rekening worden gehouden met een toenemend percentage 'oud-leerlingen' (oplopend van 50% bij 16-jarigen tot 75% bij de 19-jarigen).

De tabellen 2.1.1 en 2.1.2 laten zien hoe de uiteindelijke steekproef van leerlingen en oud-leerlingen verdeeld is naar leeftijd, geslacht en onderwijsvorm.

Tabel 2.1.1. Leeftijdsverdeling van Turkse leerlingen (jongens en meisjes) naar schooltype met, tussen haakjes, de streefaantallen

	jongens				meisjes				totaal
	LBO		MAVO		LBO		MAVO		
13-14 jaar	24	(22)	10	(12)	22	(22)	14	(12)	70 (68)
15-16 jaar	18	(17)	12	(9)	17	(17)	11	(9)	58 (52)
17-19 jaar	14	(11)	3	(6)	5	(11)	3	(6)	25 (34)
totaal	56	(50)	25	(27)	44	(50)	28	(27)	153 (154)

Tabel 2.1.2. Leeftijdsverdeling van Turkse oud-leerlingen (jongens en meisjes) naar schooltype met, tussen haakjes, de streefaantallen

	jongens				meisjes				totaal
	LBO		MAVO		LBO		MAVO		
15-16 jaar	3	(6)	1	(2)	7*	(6)	3	(2)	14 (16)
17-19 jaar	17	(24)	8	(10)	17**	(24)	9	(10)	51 (68)
totaal	20	(30)	9	(12)	24	(30)	12	(12)	65 (84)

* inclusief 2 respondenten die via de Burgerlijke Stand zijn geselecteerd

** inclusief 3 respondenten die via de Burgerlijke Stand zijn geselecteerd

Een van de oorzaken van de afwijkingen ten aanzien van leeftijd heeft te maken met de niet altijd even exacte registratie van de

geboortedatum in de wat sterker geïsoleerde gebieden in Turkije. Dit verschijnsel hangt samen met het feit, dat in het verleden de ouders in Turkije vaak het belang van de bevolkingsregistratie niet inzagen. Ook de voor deze registratie in eerste instantie verantwoordelijke dorps- of wijkhoofden (muhtars), die uit de eigen gemeenschap gekozen worden, namen het met deze taak niet altijd even nauw. Tevens speelde hierbij de hoge zuigelingensterfte een rol. Vaak werd minstens een jaar of langer afgewacht of het kind "het zou halen", alvorens tot registratie over te gaan. Zo kwam het ook wel voor dat een later geboren kind werd ingeschreven onder de naam en de geboortedatum van een eerder geboren kind, dat na de inschrijving was overleden. Wanneer deze gang van zaken later nadelige gevolgen bleek te hebben werden geboortedata alsnog gekorrigeerd. Aan deze "korrektiemogelijkheden" zijn inmiddels zwaardere voorwaarden verbonden en ze zijn in principe eenmalig. In de praktijk bleek bovendien dat de leeftijd van de jongeren die op school bekend was, en die als uitgangspunt gehanteerd was voor de selectie van de respondenten niet altijd overeenkwam met de leeftijd die door de respondent zelf werd opgegeven tijdens het interview.

Afwijkingen naar schooltype zijn veelal het gevolg van het feit dat op de beoogde school niet voldoende leerlingen van de gewenste leeftijd aanwezig waren. Nagegaan werd dan of op de school van het andere type leeftijdgenoten te vinden waren.

Met name de oudere Turkse meisjes bleken zowel onder leerlingen als onder oud-leerlingen onvoldoende aanwezig in de administratie van scholen in Den Bosch en Dordrecht. Om in deze steden toch de beoogde aantallen zo goed mogelijk te benaderen zijn aanvullende respondenten geselecteerd via de burgerlijke stand.

Deze procedure was mede noodzakelijk geworden door de hoge non-respons onder oud-leerlingen (zie hoofdstuk 1, tabel 1.6.1).

2.2 Migratie

In het volgende wordt aan de hand van een aantal tabellen het migratieproces van de Turkse respondenten in Deventer, Dordrecht, Den Bosch en Zaandam in beeld gebracht.

Het proces van hereniging van Turkse gezinnen bereikte een hoogtepunt in 1979-80 (Penninx, 1983). Onze gegevens (tabel 2.2.1) laten zien dat maar 12% van de respondenten na 1980 naar Nederland is gekomen.

Tabel 2.2.1. Migratiejaar van Turkse jongeren in categorieën naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
voor 1975	12	(23)	21	(37)	12	(24)	21	(47)	66	(32)
1976-1980	32	(62)	30	(53)	32	(64)	20	(44)	114	(56)
1981 en later	8	(15)	6	(11)	6	(12)	4	(9)	24	(12)
n.v.t*	2	-	-	-	-	-	11	-	13	-
onbekend	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-

* jongeren die in Nederland zijn geboren

Opvallend in tabel 2.2.1 is de positie van Dordrecht en Zaandam, waar ruim een derde van de respondenten al vóór 1975 was gearriveerd. Zaandam onderscheidt zich daarnaast door een groot aantal jongeren die in Nederland zijn geboren.

Tabel 2.2.2 laat zien dat bijna de helft van de jongeren op lagere schoolleeftijd naar Nederland is gekomen. Eenderde van de respondenten was bij aankomst 6 jaar of jonger (of is in Nederland geboren).

Tabel 2.2.2. Migratieleeftijd van de Turkse jongeren in categorieën naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
≤ 6 jaar*	14	(26)	19	(33)	11	(22)	29	(52)	73	(34)
7 t/m 12 jaar	26	(48)	30	(53)	28	(55)	21	(38)	105	(48)
>12 jaar	14	(26)	8	(14)	12	(24)	6	(11)	40	(18)

* inclusief de jongeren die in Nederland zijn geboren

Ook bij dit gegeven valt de positie van Zaandam op waar relatief veel jongeren vóór de lagere schoolleeftijd arriveerden. In Deventer en Den Bosch is het aandeel van deze jongeren relatief klein. Gezien het tijdstip waarop de gezinshereniging tot stand is gekomen, is het te verwachten dat in de oudste leeftijdsgroep de jong gemigreerden slecht vertegenwoordigd zijn. Uit tabel 1.7.1 (p. 13) bleek dat er inderdaad enig verband bestaat tussen migratieleeftijd en kalenderleeftijd. Degenen die na de lagere schoolperiode gemigreerd zijn ontbreken in de jongste leeftijdskategorie en zitten maar in beperkte mate in de middelste. De korrelatiecoëfficiënt is in dit geval .48, wanneer beide variabelen in jaren worden uitgedrukt en niet in categorieën.

Tabel 2.2.3. Verblijfsduur van Turkse jongeren in categorieën naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
≤ 5 jaar	30	(56)	18	(32)	25	(49)	17	(30)	90	(41)
6 t/m 10 jaar	16	(30)	29	(50)	19	(37)	15	(27)	79	(36)
>10 jaar	8	(15)	10	(18)	7	(14)	24	(43)	49	(23)

In tabel 2.2.3 valt vooral het grote aandeel van al meer dan 10 jaar in Nederland verblijvende jongeren in Zaandam op. Relatief

veel recent gemigreerde jongeren wonen in Deventer en Den Bosch.

Het is duidelijk, dat de commentaren op de tabel over de migratieleeftijd en verblijfsduur een grote mate van gelijkkluidendheid vertonen. Wanneer beide variabelen niet in categorieën worden uitgedrukt maar in jaren en vervolgens met elkaar in verband worden gebracht, komt men tot de korrelatie-koëfficiënt van $-.89$. Naarmate de Turkse jongeren op jongere leeftijd migreerden, verblijven zij gemiddeld langer in Nederland.

Als vervolg op deze migratiegegevens van de jongeren zelf iets over het tijdstip waarop de vaders van onze respondenten zich in Nederland vestigden. Tabel 2.2.4 vat deze informatie samen. Opvallend zijn de gegevens van Dordrecht. Hoewel de gezinshereniging in deze gemeente, evenals in Zaandam, relatief vroeg op gang kwam (zie tabel 2.2.1), is ongeveer 90% van de vaders van de Turkse jongeren uit Dordrecht pas na 1965 naar Nederland gekomen.

Tabel 2.2.4. Migratiejaar van de vaders van de Turkse jongeren naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
1960 t/m 1965	6	(12)	5	(9)	7	(15)	13	(24)	31	(15)
1966 t/m 1970	28	(55)	23	(43)	19	(40)	21	(38)	91	(44)
1971 of later	17	(33)	25	(47)	21	(45)	21	(38)	84	(41)
n.v.t.*	-		1		1		-		2	
onbekend	3		3		3		1		10	

* respondenten naar Nederland gekomen in verband met huwelijk met een hier wonende Turk(se)

De migratiegegevens van de moeders van de respondenten tenslotte, vertonen een grote overeenkomst met die van de respondenten zelf. In ongeveer 80% van de gevallen is de respondent gelijktijdig met de moeder in Nederland gearriveerd of in Nederland geboren.

2.3 Herkomst

De Turkse herkomst van de respondenten kan op verschillende manieren worden bekeken. In het volgende wordt eerst aandacht besteed aan regionale verschillen en urbanisatiegraad. Vervolgens wordt de etnische en religieuze achtergrond weergegeven.

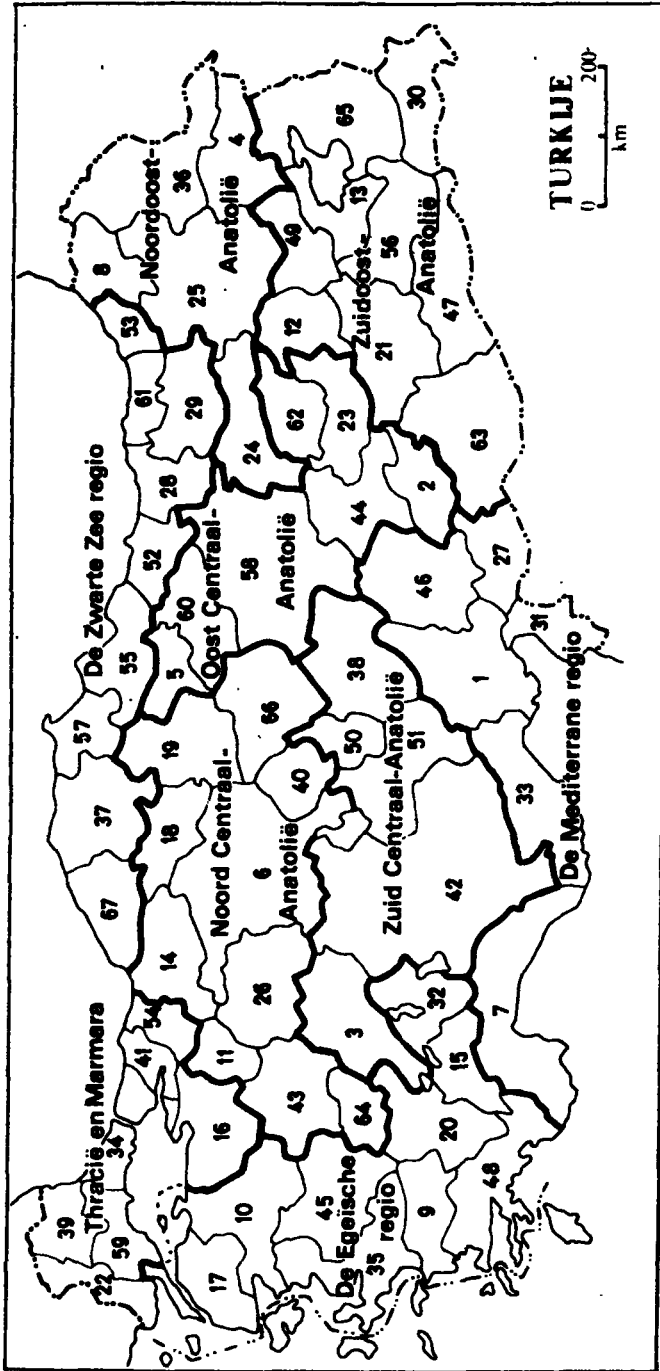
Tabel 2.3.1 laat zien uit welke delen van Turkije de respondenten afkomstig zijn. Zie voor de ligging van de regio's kaart 1.

Tabel 2.3.1. Turkse jongeren naar herkomst (regio Turkije) naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
Thracië/ Marmara	1	(2)	3	(5)	5	(10)	3	(6)	12	(6)
Aegeïsche regio	1	(2)	3	(5)	2	(4)	3	(6)	9	(4)
N.-Centraal Anatolië	6	(11)	7	(13)	11	(22)	7	(13)	31	(14)
Z.-Centraal Anatolië	11	(21)	26	(46)	5	(10)	5	(9)	47	(22)
Zwarte-Zee	4	(8)	6	(11)	17	(33)	8	(15)	35	(16)
Mediterraan	8	(15)	3	(5)	1	(2)	12	(23)	24	(11)
O.-Centraal Anatolië	15	(28)	2	(4)	9	(18)	3	(6)	29	(13)
N.-O. Anatolië	6	(11)	4	(7)	1	(2)	12	(23)	23	(11)
Z.-O. Anatolië	1	(2)	2	(4)	-		-		3	(1)
onbekend	1		1		-		3		5	

Respondenten waarvan de ouders afkomstig zijn uit de Aegeïsche regio en Zuid-Oost Anatolië zijn schaars. Zuid-Centraal Anatolië is als regio van herkomst de belangrijkste, vooral onder de in Dordrecht geïnterviewde jongeren. In Den Bosch treffen we relatief

Kaart 1. Turkije: ligging van de regio's

veel respondenten uit het Zwarte-Zee gebied aan. In Zaandam is, zeker wanneer vergeleken wordt met de overige steden, de herkomst uit de Mediterrane regio en uit Noord Oost Anatolië opvallend. In Deventer komen relatief veel Turken oorspronkelijk uit Oost Centraal Anatolië.

De verdeling naar regio's in Turkije komt in grote lijnen overeen met de landelijke gegevens van het CBS (1986a).

Tabel 2.3.2 geeft de verdeling van de respondenten naar urbanisatiegraad.

Tabel 2.3.2. De Turkse jongeren naar urbanisatiegraad in Turkije, naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
stad	22	(41)	37	(65)	22	(43)	17	(30)	98	(45)
provincie- stad	17	(31)	8	(14)	12	(24)	15	(27)	52	(24)
dorp	15	(28)	12	(21)	17	(33)	24	(43)	68	(31)

Wanneer gelet wordt op de herkomst naar urbanisatiegraad neemt Dordrecht een uitzonderingspositie in. Bijna tweederde van de gezinnen komt uit de stad. In Zaandam treffen we relatief veel respondenten met een dorpsachtergrond aan (zie tabel 2.3.2).

In Turkije vertegenwoordigen de Soennieten de orthodoxe islam, terwijl de zogenaamde Alevieten behoren tot een niet onaanzienlijke heterodoxe sjjiitische minderheid. Het aantal Alevieten in Turkije wordt geschat te liggen tussen vier en acht miljoen op een totale bevolking van 45 miljoen. Door hun heterodoxe opvattingen geldt hun maatschappijvisie als toleranter en opener dan die van de Soennieten (Van Bruinessen et al., 1982).

De verdeling van de respondenten naar religieuze achtergrond wordt gegeven in tabel 2.3.3.

Tabel 2.3.3. De religie van de Turkse jongeren naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
Soenniet	22	(41)	25	(44)	35	(69)	22	(39)	104	(48)
Aleviet	9	(17)	9	(16)	1	(2)	13	(23)	32	(15)
Moslim*	17	(31)	21	(37)	14	(27)	20	(36)	72	(33)
Christen	1	(2)	-		-		-		1	
geen	3	(6)	-		-		1	(2)	4	(2)
weet niet	2	(4)	2	(4)	1	(2)	-		5	(2)

* respondenten die niet konden aangeven of zij Aleviet dan wel Soenniet waren

Het aantal respondenten, dat zegt Aleviet te zijn, is maar klein. Bijna alle respondenten (96%) zijn Moslim (tabel 2.3.3). Bijna tweederde weet de geloofsrichting nader te specificeren. Een derde zegt het onderscheid tussen Alevieten en Soennieten niets. Aangenomen mag worden dat het daarbij voornamelijk om Soennieten gaat. Kijken we naar de spreiding over de vier steden dan valt op dat in Den Bosch de Alevieten nagenoeg ontbreken.

De Koerden vormen de grootste etnische minderheid in Turkije. Hun werkelijke aandeel in de bevolking is echter moeilijk vast te stellen. De Turkse regering maakt namelijk principieel geen onderscheid naar etniciteit. Wel wordt bij de vijfjaarlijkse volkstellingen gevraagd naar de eerste en tweede taal van de respondent. De betrouwbaarheid van deze gegevens wordt echter aangevochten. Bovendien worden deze gegevens sinds 1965 niet meer gepubliceerd. Hütteroth signaleert een stijging van het aantal personen met Koerdisch als moedertaal en noemt voor 1970 een getal tussen 3,5 en 4 miljoen op een totale bevolking van circa 35 miljoen (Hütteroth, 1982, 279). Van Bruinessen et al. (1982) schatten het aantal

Koerden op 9 miljoen in 1980 op een totaalbevolking van 45 miljoen.

De etnische achtergrond van de Turkse jongeren wordt weergegeven in tabel 2.3.4.

Tabel 2.3.4. De etniciteit van de Turkse jongeren naar woonplaats

	Deventer n=54		Dordrecht n=57		Den Bosch n=51		Zaandam n=56		totaal n=218	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
Turk	42	(78)	51	(89)	51	(100)	45	(80)	189	(87)
Koerd	10	(19)	5	(9)	-		7	(13)	22	(10)
onbekend	2	(4)	1	(2)	-		4	(7)	7	(3)

De afwijkende positie van Den Bosch komt ook tot uitdrukking in tabel 2.3.4. Koerden ontbreken daar onder de respondenten. In Deventer is het percentage Koerden relatief hoog.

2.4 Onafhankelijke variabelen bij vergelijkingen binnen de Turkse populatie

Bij analyses van de gegevens van de Turkse respondenten zullen, zoals al is aangekondigd in § 1.7, steeds migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht als onafhankelijke variabelen fungeren. Het belang van leeftijd is duidelijk. Gedurende de adolescentie voltrekken zich, zowel lichamelijk als psychisch, belangrijke ontwikkelingen in het proces naar volwassenheid. In dat proces spelen ook geslachtsverschillen een rol (zie bijvoorbeeld Kuiper & Schuurman, 1981, p. 41 e.v.). Omdat binnen de Turkse samenleving geslachtsgebonden rolpatronen in de opvoeding worden benadrukt (zie bijvoorbeeld Stassen, 1983), is het ekstra belangrijk de va-

riabele geslacht bij de analyses te betrekken.

Het belang van migratieleeftijd voor de ontwikkeling van de identiteit wordt algemeen geaksepteerd, ook al is er verschil van opinie over de leeftijdsklassen die daarbij van belang zijn.

Zo aksentueren bijvoorbeeld Schrader, Nikles en Griese (1979) het belang van de kulturele komponent. Zij komen tot een indeling waarbij de eerste levensjaren cruciaal zijn.

Pels (1982) stelt echter, op basis van uitgebreide literatuurstudie over dit onderwerp, dat daarmee onvoldoende recht wordt gedaan aan de betekenis van kontakten met onder andere leeftijdgenoten.

"op het centraal stellen van de enkulturatiefase in het bepalen van leeftijdsgrenzen voor een typologie is nogal wat tegen. Mogelijk kunnen de leeftijdsgrenzen beter afgestemd worden op schoolleeftijden. Immers, de school betekent een definitieve intrede in de autochtone maatschappij." (p.51)

Ook wij zijn bij het operationaliseren van de migratieleeftijd uitgegaan van schoolleeftijden (zie bijvoorbeeld tabel 1.7.2 op p. 13)

Het feit dat in deze publikatie de analyses beperkt blijven tot bovenstaande onafhankelijken betekent niet, dat aan andere aspecten van migratie en aan aspecten van herkomst geen belang moet worden gehecht. Deze achtergrondkenmerken zouden, evenals de in het volgende hoofdstuk te behandelen aspecten zoals bijvoorbeeld de oriëntatie van de respondent in Nederland en het remigratieperspektief, ook van invloed kunnen zijn op de situatie van Turkse jongeren in Nederland en hun beleving hiervan. Er is voor dit rapport echter gekozen de analyses te beperken tot bovengenoemde onafhankelijke variabelen. Het ligt in de bedoeling in een toekomstige publikatie nader in te gaan op de overige genoemde aspecten.

2.5 Samenvatting

Het onderzoek is gehouden in Deventer, Den Bosch, Dordrecht en Zaandam.

Door in vier steden respondenten te selekteren zou kunnen worden vermeden dat onze steekproef te eenzijdig opgebouwd zou zijn naar herkomst in Turkije. Per stad zijn vaak min of meer specifieke herkomstgegevens te verwachten. Onze gegevens bevestigen het bestaan van lokale verschillen. Zo wonen in Den Bosch relatief veel mensen uit het Zwarte-Zee gebied en in Zaandam relatief veel uit de Mediterrane regio. In Dordrecht zijn veel mensen uit Zuid-Centraal Anatolië afkomstig. In Deventer vinden we relatief veel Koerden, een groep die in de Bossche steekproef geheel ontbreekt. Daarnaast zijn verschillen in het proces van gezinshereniging te konstateren. De gezinshereniging is in Dordrecht en Zaandam ongeveer volgens hetzelfde patroon verlopen en kwam eerder goed op gang dan in Deventer en Den Bosch.

Een laatste opvallend verschil betreft de aanwezigheid van relatief veel in Nederland geboren Turkse jongeren in de Zaanse steekproef.

Globaal kan de steekproef van Turkse jongeren als volgt worden omschreven.

Iets meer dan de helft is in de periode 1976-80 naar Nederland gekomen, een derde heeft zich hier al eerder gevestigd. Een derde van de Turkse jongeren was op het moment van vestiging 6 jaar of jonger, bijna de helft arriveerde op een leeftijd tussen de 7 en 12 jaar, de rest was ouder dan 12. Opvallend vaak blijkt dat de gezinnen in Turkije in een stad hebben gewoond ($\pm 45\%$). Ongeveer een derde woonde daar in een dorp.

Wanneer we kijken naar de regio waar men in Turkije woonde dan valt een grote spreiding op. Het belangrijkste gebied van herkomst is Zuid-Centraal Anatolië (22%).

3. ORIENTATIE EN TOEKOMSTVISIE VAN TURKSE JONGEREN EN HUN OUDERS

In het vorige hoofdstuk zijn de Turkse jongeren geïntroduceerd aan de hand van een aantal achtergrondkenmerken.

Nu willen we een beeld geven van de manier waarop de Turkse jongeren zich in de Nederlandse samenleving oriënteren en van de gedachten die bij hen leven over terugkeer naar Turkije.

Ook zal op basis van uitspraken van de jongeren informatie worden gegeven over de oriëntatie en de terugkeerverwachtingen van ouders. Het belang van deze laatste gegevens is dat ze wellicht randvoorwaarden vormen voor de jongeren zelf.

In § 3.1 laten we iets van de oriëntatie van de jongeren zien op basis van de contacten die zij onderhouden met Nederlanders in hun vrije tijd, van hun leesgedrag en van de muziek waarvan ze houden. Komt hun Turkse achtergrond daarbij duidelijk naar voren of hun verblijf tussen Nederlandse leeftijdgenoten?

Ook wordt hier een beeld gegeven van wensen die de Turkse jongeren koesteren ten aanzien van de samenstelling naar nationaliteit van de straat waarin ze wonen.

§ 3.2 geeft informatie over de mate waarin binnen het gezin wordt vastgehouden aan een aantal Turkse gewoonten en de mate waarin men binnen het gezin met Nederlanders omgaat. De gang van zaken rond het huwelijk wordt in § 3.3 aan de orde gesteld.

In § 3.4 tenslotte komen de ideeën over terugkeer van de respondenten en hun ouders aan de orde. Daarbij wordt ook ingegaan op de vraag of er in dat opzicht een verschil valt te konstateren tussen de plannen van de jongeren en die van hun ouders.

De resultaten worden besproken aan de hand van frekwentieverdelingen. Tevens wordt aandacht besteed aan de uitkomsten van variantie-analyses. Daarbij zijn als onafhankelijke variabelen betrokken geweest de migratieleeftijd, de kalenderleeftijd en het geslacht (zie § 1.7 en § 2.4).

3.1 De oriëntatie van Turkse jongeren

Een aantal vragen is gesteld met het doel te achterhalen of de Turkse respondenten zich in hun doen en laten wat meer laten leiden door hun Turkse achtergrond of door hun ervaring met en/of kennis van Nederlandse gewoonten en gebruiken.

Tabel 3.1.1 toont het antwoordpatroon op vragen over lezen, luis-teren naar muziek, contacten in de vrije tijd en gewenste samenstelling van de straat naar nationaliteit. Toegevoegd is een som-score die is samengesteld uit de drie eerstgenoemde variabelen.

Uit de frekwentieverdelingen valt af te leiden dat rond de helft van de jongeren, wanneer we deze criteria gebruiken, overwegend Turks georiënteerd is. Voor het vaststellen van de kulturele affiniteit kan vooral de muzikale voorkeur belangrijke aanwijzingen geven. Voor de waardering van de eigen Turkse muziek bestaan geen barrières, zoals die voor het lezen wel kunnen bestaan in de vorm van onvoldoende kennis van de eigen taal. Anderzijds zou waardering van westerse muziek (pop, disko, etcetera) wel eens een rol bij het omgaan met Nederlandse jongeren kunnen spelen. Ook in Turkije maakt de westerse muziek, vooral in de hogere sociaal-ekonomische milieus, deel uit van de jongerenkultuur. Onderzoek onder jongeren uit de lagere sociaal-ekonomische groeperingen laat echter een duidelijke voorkeur voor de Turkse muziek zien (Koopman, Danz & Gründemann 1985, p.32). Voor het lezen geldt dit echter niet, noch voor wensen omtrent de samenstelling van de straat naar nationaliteit.

Het lezen van Turks vereist uiteraard een redelijke beheersing van de Turkse taal. Voor jongeren die in Turkije geen onderwijs hebben gevolgd is een gebrekkige leesvaardigheid van het Turks een belangrijk struikelblok. Dat komt onder andere, doordat er een tamelijk grote diskrepantie bestaat tussen de Turkse spreek- en schrijftaal, zowel naar zinsbouw als naar woordenschat. Er zijn jongeren die het Turks mondeling goed beheersen, maar met geschre-

Tabel 3.1.1. De oriëntatie van Turkse jongeren

		abs.	%
		n=218	
leesgedrag			
	uitsluitend Turks	17	9
	vooral Turks	42	22
	evenveel Turks als Nederlands	54	28
	vooral Nederlands	58	30
	uitsluitend Nederlands	21	11

	leest niet	26	
muzikale voorkeur			
	uitsluitend Turks	35	17
	vooral Turks	71	34
	evenveel Turks als westers	53	25
	vooral westers	43	20
	uitsluitend westers	9	4

	luistert niet	7	
kontakten in de vrije tijd			
	uitsluitend met Turken	48	23
	vooral met Turken	81	38
	evenveel met Turken als met Nederlanders	47	22
	vooral met Nederlanders	31	15
	uitsluitend met Nederlanders	6	3

	niet ingevuld	5	
somscore oriëntatie			
	vooral Turks	81	44
	evenveel Turks als Nederlands	58	31
	vooral Nederlands	45	24

	onbekend	34	
gewenste samenstelling van de straat			
	voornamelijk Turken	12	6
	evenveel Nederlanders als Turken	82	38
	voornamelijk Nederlanders	93	43
	maakt niet uit	31	14

ven Turks aanzienlijke moeite hebben. Het lezen van boeken, kranten en tijdschriften vergt voor deze groep jongeren een ekstra inspanning. Daar komt nog bij, dat een onmisbaar hulpmiddel als een goed woordenboek ontbreekt.

Tabel 3.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "oriëntatie van Turkse jongeren" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- leesgedrag	**	-	*
- muzikale voorkeur	**	-	-
- kontakten in vrije tijd	**	-	-
- somscore oriëntatie	**	-	-
- gewenste samenstelling straat	*	-	**

—: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Uit tabel 3.1.2 valt af te leiden dat migratieleeftijd op alle variabelen die iets over oriëntatie zeggen, een zeer duidelijke rol speelt.

Jongeren die in Nederland de hele lagere school hebben doorlopen zijn het minst specifiek op Turkse uitingen gericht.

Daarnaast blijkt er bij twee variabelen een significant verschil te bestaan tussen jongens en meisjes. Waar het gaat om lezen blijkt hieruit dat de meisjes meer Nederlands lezen in hun vrije tijd dan jongens. Voor een deel is dit verschil te verklaren door het feit dat Turkse meisjes vaker zeggen lezen als hobby te hebben: 50% van de meisjes noemt dit als één van de drie vrijetijdsactiviteiten tegen 19 % van de jongens (zie ook hoofdstuk 7). Gezien de beperkte beschikbaarheid van Turkse boeken en tijdschriften is de kans groot dat in de vrije tijd juist Nederlandse boeken

en tijdschriften worden gelezen. Weische-Alexa (1977) geeft bijvoorbeeld aan dat 41% van de door haar geënquêteerde meisjes elke week een Duits jeugdblad lezen.

Ook in de open gesprekken met ruim veertig Turkse jongens en meisjes hebben wij in het kader van de oriëntatie informatie verzameld over lezen en het luisteren naar muziek. Daarbij is ook gevraagd welk soort films men leuk vindt.

Zeer duidelijk komt naar voren dat de jongeren, wanneer het over films gaat, in eerste instantie aan video denken. In bijna alle gezinnen wordt daar regelmatig naar gekeken, hetzij thuis, hetzij bij vrienden of bekenden. In veel gezinnen is een videorecorder aanwezig. Het thuis naar (Turkse) films kunnen kijken is niet altijd de enige reden voor aanschaf: "Mijn vader heeft voor ons een video gekocht. Hij wilde niet, maar m'n moeder zei dat hij er één moest kopen. Zij vond, dat wij teveel bij anderen gingen kijken." In de meeste gezinnen worden Turkse films op de video gedraaid. De kinderen zijn daar niet altijd even blij mee: "Turkse films vind ik eigenlijk saai. Het gaat altijd over een rijke jongen of over een rijk meisje, en ze kunnen niet samen. Altijd zo'n beetje hetzelfde verhaal." Of: "Ik vind Turkse films niet zo leuk want ze gaan bijna allemaal over hetzelfde. Ze worden verliefd, aan het eind van de film gaan ze dood of ze gaan trouwen. Daar vind ik niks aan." Anderen vinden Turkse films wél leuk.

Er zijn ook jongeren die vooral het soort films belangrijk vinden: "Ik hou vooral van vechtfilms. Turks en Amerikaans vind ik allebei goed. Cüneyt Arkın, Kemal Sunal, Rocky I, II en III en Bud Silverter."

Ook over de Turkse lektuur zijn de meningen verdeeld: "De Turkse boeken zijn zo raar, ik kan er niet zo goed inkomen, ze zijn eigenlijk net zo raar als de Turkse films."

Bij het lezen van Turks speelt de taalbeheersing een belangrijke

rol. Er zijn jongeren die weinig moeite hebben met het spreken van Turks maar het lezen lastig vinden. "Ik kan wel goed Turks spreken, maar niet schrijven en ook goed lezen geeft moeilijkheden." "Ik haal uit de bibliotheek altijd drie Nederlandse en drie Turkse boeken. Bij Turkse boeken moet ik vaak het woordenboek gebruiken of ik moet woorden aan mijn vader vragen."

"Nederlands lezen kan ik beter, maar ik lees liever Turks en soms word ik boos als ik iets niet begrijp, dan gooi ik het boek dicht."

Vaak leest men Nederlands, omdat dat nuttig wordt gevonden. "Turks vind ik makkelijker, maar Nederlands is belangrijk. Je moet wel doorlezen voor je eigen bestwil."

Ook de muzikale voorkeuren van de jongeren met wie een open interview is gehouden lopen nogal uiteen. Sommige jongeren houden een duidelijke voorkeur voor Turkse muziek, anderen prefereren westerse. "Turkse en Nederlandse muziek hebben allemaal zo'n beetje dezelfde liedjes. Die vind ik allebei niet leuk. Bij Nederlandse liedjes is het net of ze aan het praten zijn als ze zingen, en Turkse liedjes zijn veel te lang. Ik houd wel van de Commodores en Michael Jackson, en ook van oude liedjes zoals van Elvis Presley." "Ik luister bijna altijd naar Engelse muziek, best leuk, die gaat wat sneller, dan heb je wel tempo." "Ik luister het liefst naar moderne Turkse muziek, niet van die saaie, ik houd van Ajda Pekkan, Boriç Manço, Neco, Orhan Gencebay en 5 yıl önce on yıl sonra. Westerse muziek vind ik wel leuk, maar ik luister toch liever naar Turkse."

"Ik luister graag naar westerse muziek, Michael Jackson en Germaine Jackson, maar ik hou ook van Turkse, zoals Ajda Pekkan, Ümit Besen en soms van Ibrahim Tatlıses".

De persoonlijke voorkeur van de respondent komt het best tot uitdrukking in de voorkeur voor muziek. Bij lezen speelt nadrukkelijk

de taalvaardigheid een rol. De citaten wijzen op dat aspect. Voorkeur voor film c.q. video wordt enerzijds bepaald door het genre ("ik houd vooral van vechtfilms en komische films"), anderzijds door het 'huurbeleid' van vader of broer(s) ("ik mag niet mee om films te huren, want daar zijn allemaal jongens"), of de aanwezigheid van videotheken waar Turkse banden te huur zijn.

Het ligt voor de hand, dat ouders bij de mate waarin de jongeren zich richten op Turkse of Nederlandse kulturele uitingen een rol spelen.

Waar het om muziek gaat, komt naar voren dat, zodra het om hedendaagse muzikale uitingen gaat, het voor de ouders weinig verschil meer maakt of het om Turks of westers gaat. Het wordt meestal hoe dan ook als "herrie" beschouwd.

Sommige ouders hebben een duidelijke visie op dit dilemma: "Mijn ouders zijn meer gericht op de Turkse cultuur, maar vooral mijn vader vindt, dat de kinderen de Hollandse cultuur moeten leren kennen en dat ze zich hier moeten aanpassen."

In een incidenteel geval blijkt een heel gezin in een bepaald opzicht meer Nederlandse dan Turkse voorkeuren te hebben: "Ik lees de Popfoto of de Hitkrant, die koop ik zelf of m'n broer, of de TV-gids. Daarin lees ik dan het liefst de stukjes over de artiesten. Voor mijn moeder koop ik de Margriet, de Libelle en soms Privé. Met mijn vader ga ik wel eens naar de bioscoop. We zijn naar Ghostbusters geweest, naar Grease en naar Schatjes. Mijn moeder leest nog wel eens een Turks boek en ze luistert nog wel eens naar Turkse muziek, maar m'n vader nooit, alleen als het toevallig aanstaat en hij ook in de woonkamer is."

Maar, en dat komt waarschijnlijk toch vaker voor, anderen proberen hun kinderen te stimuleren contact te houden met de Turkse cultuur. "Van mijn ouders moet ik Turkse boeken lezen om de taal bij te houden en te oefenen, maar ik lees eigenlijk net zo lief Turks als Nederlands."

Er zijn ook ouders die er moeite mee hebben, als kinderen een Nederlandse voorkeur kenbaar maken. "Soms vinden m'n ouders het niet leuk als ik naar Nederlandse muziek luister."

Een ander aspect waar een significant verschil optreedt, heeft betrekking op de gewenste samenstelling van de straat: meisjes spreken vaker een voorkeur uit voor een straat met voornamelijk Nederlandse bewoners (57% vs 29%). Met een open vraag is de mogelijkheid geboden de voorkeur toe te lichten. Daarbij kwamen bij de meisjes bijna drie maal zo vaak argumenten naar voren die verband houden met roddel en bemoeizucht van Turkse straatgenoten (22 argumenten van jongens tegen 59 van meisjes).

Deze "roddel" vormt voor de meisjes een belangrijke bedreiging. Hun gedrag is voor de buitenwereld een graadmeter voor het aanzien van het gezin en zij worden daarom vrijwel voortdurend in de gaten gehouden. Overtreding van de Turkse fatsoensregels leidt al gauw tot kritiek, die het hele gezin treft. Dit kan de status van het gezin - en vooral van de vader en van de broers - aantasten, waardoor het sociale verkeer wordt belemmerd en uiteindelijk zelfs de huwelijkskansen van het meisje kunnen worden beïnvloed. De meeste meisjes zijn zich dit gevaar zeer bewust. De vertaling "roddel" dekt dan ook de inhoud van het Turkse begrip "dedikodu" niet. Deze "roddel" kan zeer bedreigend worden, wanneer die wordt gebruikt als wapen in een konfliktsituatie tussen Turken. Vooral van roddel over getrouwde vrouwen is bekend, dat deze kan leiden tot misdrijven (eerwraak), waarmee wordt getracht het geleden statusverlies ongedaan te maken (Van Dijken & Nauta, 1978).

3.2 De oriëntatie van het gezin

Om de vraag te kunnen beantwoorden in hoeverre Nederlandse invloeden binnen het gezin kunnen worden waargenomen, zijn vragen voor-

gelegd over eetgewoonten, over de voertaal thuis en over bezoek van Nederlanders. De reacties op deze vragen worden weergegeven in tabel 3.2.1. Daarbij is ook opgenomen een somscore op basis van de drie variabelen samen.

Relatief vaak zijn de eetgewoonten 'puur' Turks gebleven (45%). Eetgewoonten veranderen langzaam (Buys et al., 1978). Toch blijkt dat in één vijfde van de gezinnen regelmatig Hollandse gerechten op het menu staan. In het volgende citaat worden daarvan wat voorbeelden gegeven.

"Ja, wat wij dan Nederlands noemen, dat is gewoon aardappelen, worteltjes, doperwtten en een bal gehakt, dat is dan een Nederlands gerecht voor ons, want wij eten zo verschillend ... wel rundergehakt natuurlijk. Dat doet mijn moeder als ze die dingetjes daarvoor heeft, wortels en als ze denkt, ik heb nou gehakt dan maak ik wel vandaag Nederlands eten. Als mijn moeder weg is of zo en ik moet koken dan maak ik zuurkool, dat is dan ook Nederlands voor ons, maar m'n moeder lust het niet, dus die maakt het niet. Voor de rest eten we gewoon Turks."

Dat de kinderen thuis met beide ouders Nederlands spreken komt weinig voor (11%). In 80% van de gezinnen wordt met beide ouders alleen in het Turks gekommuniceerd. In de helft van de gezinnen spreken de kinderen met elkaar wel Nederlands. Bij ongeveer 75% van de respondenten komen in ieder geval zo nu en dan Nederlanders op bezoek. Regelmatig krijgt 30% Nederlands bezoek over de vloer. Uit de somscore blijkt dat twee op de drie gezinnen (nog) volledig of voornamelijk Turks georiënteerd is. Slechts bij 34 van de 218 respondenten kan gesproken worden van een meer uitgesproken Nederlandse oriëntatie.

Uit de variantie-analyse (tabel 3.2.2) blijkt ook hier dat vooral de migratieleeftijd van invloed is. In de gezinnen van respondenten die vóór de lagere-schoolleeftijd gemigreerd zijn werden wat meer 'Nederlandse' invloeden aangetroffen.

Met de mate waarin Nederlanders op bezoek komen vertoont de migratieleeftijd echter absoluut geen samenhang. Andere achtergrondkenmerken blijken maar incidenteel een rol te spelen. Jongere kinderen eten vaker Nederlandse gerechten, meisjes spreken wat vaker ook Nederlands met hun ouders.

Tabel 3.2.1. De oriëntatie van het gezin

		abs. n=218	%
Nederlands eten			
	nooit	98	45
	ja, wel eens	75	35
	ja, regelmatig	44	20

	onbekend	1	
Nederlands spreken thuis			
	alleen Turks	61	28
	Nederlands spreken met broers en zussen	113	52
	Nederlands ook met vader	21	10
	Nederlands ook met vader en moeder	23	11
Nederlanders thuis op bezoek			
	nee	51	23
	ja, wel eens	102	47
	ja, regelmatig	65	30
somscore oriëntatie gezin			
	0 vooral Turks	26	12
	1	51	24
	2	65	30
	3	41	19
	4	21	10
	5	4	2
	6 vooral Nederlands	9	4

	onbekend	1	

Tabel 3.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "oriëntatie van het gezin" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- Nederlands eten	*	*	-
- Nederlands spreken thuis	**	-	**
- Nederlands thuis op bezoek	-	-	-
- somscore oriëntatie gezin	**	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

3.3 Keuzevrijheid bij huwelijk

In Turkije zijn de jongeren voor de selectie van huwelijkskandidaten nogal eens afhankelijk van de voorstellen van hun ouders. Gökçe (1976) konstateert op basis van haar onderzoek onder jongeren in de stadsdorpen van Ankara, dat 80% zegt dat de beslissende stem bij de keuze van een huwelijkspartner bij de ouders ligt (zie Koopman, Danz & Gründemann, 1985, p.89).

Weische-Alexa (1977) geeft een overzicht van de mate waarin de beslissingsbevoegdheid bij het kiezen van huwelijkspartners voor meisjes in Turkije varieert naar grootte van de woonplaats:

"Die Wahl des Ehepartners wird in der traditionellen Gesellschaft von den Eltern getroffen; auch heute ist dieser Brauch noch weit verbreitet. Zwar trifft dies auf die dörfliche und städtische Unterschicht am häufigsten zu; Männer haben häufig eine freiere Wahl als Frauen." (p.95).

Anders dan vaak wordt verondersteld betekent dit niet dat ouders bij de keuze van een huwelijkspartner geen rekening zouden houden met de wensen van de kinderen. In veel gevallen zorgen de kinderen er zelf al voor hun vrienden of vriendinnen te zoeken in gezinnen,

die voor de ouders akseptabel zijn. Vaak wordt de moeder in vertrouwen genomen wanneer het om een serieuze relatie gaat. Wanneer zij zich met de keuze kan verenigen neemt zij de taak op zich ook haar man voor deze keuze te winnen. Konflikten ontstaan vooral wanneer de door de kinderen gekozen partner tot een niet akseptabele familie behoort of wanneer de ouders - bijvoorbeeld om financieel-ekonomische redenen - aan een andere kandidaat de voorkeur geven. Uit de geschiedenissen van in Nederland weggelopen Turkse meisjes blijkt dit nogal eens voor te komen. In veel gevallen speelt hier het vooruitzicht op een verblijfsvergunning van de toekomstige echtgenoot een belangrijke rol.

Aan onze respondenten legden wij over dit onderwerp de volgende vraag voor:

"Zoek jij zelf degene uit met wie je wilt trouwen, of doen jouw ouders dat" (bijlage 1, vraag 8.14a)

Aansluitend werd aan de meisjes gevraagd hoe dat bij haar broers gaat terwijl aan jongens naar de gang van zaken bij de zussen werd geïnformeerd (vraag 8.15).

In tabel 3.3.1 worden naast de antwoorden van de respondenten ook apart de antwoorden vermeld van de jongens en van de meisjes. Deze laatste twee scores zijn samengesteld door de reacties van vrouwelijke respondenten te combineren met wat jongens te melden hadden over hun zussen en die van de mannelijke respondenten met wat de meisjes vertelden over hun broers. In tabel 3.3.1 worden de resultaten ook voor jongens en meisjes apart gegeven.

Het meest opvallend is dat zowel voor vrouwelijke respondenten als voor meisjes in het algemeen kan worden vastgesteld dat de jongeren veelal zelf hun huwelijkspartner kiezen. Wanneer we de meningen van mannelijke en vrouwelijke respondenten over hun eigen situatie vergelijken dan treden er nauwelijks verschillen op in het antwoordpatroon.

Tabel 3.3.1. Opvattingen over het kiezen van een huwelijkspartner naar geslacht

	jongens n=110		meisjes n=108	
	abs.	%	abs.	%
Opvattingen van respondent				
zelf	70	74	67	72
saamen met ouders	14	15	16	17
ouders	10	11	10	11

onbekend	16		15	
Opvattingen over jongens				
zelf	70	75	60	73
saamen met ouders	14	15	11	13
ouders	10	11	11	13

onbekend	16		26	
Opvattingen over meisjes				
zelf	40	55	67	72
saamen met ouders	18	25	16	17
ouders	15	21	10	11

onbekend	37		15	

Tabel 3.3.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "opvattingen over keuzevrijheid bij huwelijk" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- opvattingen van respondent	-	-	-
- opvattingen over jongens	-	-	-
- opvattingen over meisjes	**	-	*

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Ook de mate van overeenstemming tussen wat mannelijke respondenten over zichzelf zeggen en dat wat meisjes zeggen over hun broers

is groot. Niet onaanzienlijke verschillen treden echter op waar het gaat om de opvattingen over meisjes.

De mannelijke respondenten zeggen minder vaak dat hun zusters zelf de beslissing nemen dan de meisjes uit onze steekproef. Hier blijkt (zie tabel 3.3.2.) sprake van een significant verschil. Zo'n verschil vinden we ook bij de variabele migratieleeftijd: jong geëmigreerde jongens en meisjes melden vaker dat het meisje zelf uitkiest met wie ze wil trouwen.

Al met al lijkt op het gebied van opvattingen over partnerkeuze de invloed van de Turkse oorsprong wat aan betekenis te hebben ingeboet.

4

3.4 Remigratiewensen van respondenten en ouders

Aan de Turkse jongeren is de vraag gesteld "Hoe denk je over teruggaan. Wil je terug naar Turkije?". In de antwoordcategorieën werd aan degenen die terug wilden gevraagd globaal een termijn aan te geven waarbinnen men dat zou willen doen, terwijl zowel voor degenen die wel als voor hen die niet wensten terug te gaan, mogelijkheid werd geboden voorwaarden en bezwaren te formuleren. Vervolgens werd in een open vraag ruimte geboden voor nadere toelichting. Om een indruk te krijgen wat voor wensen bij de ouders bestaan werden, indien de introducerende vraag: "Hebben je ouders het weleens over teruggaan naar Turkije?" positief was beantwoord, dezelfde antwoordcategorieën voorgelegd.

Tabel 3.4.1 laat de reacties van jongeren en hun ouders zien. Deze tabel geeft ook informatie over de mate waarin kinderen en ouders het eens zijn over de vraag gaan of blijven, afgezien van de termijn waarop. Ook als een van beiden aangaf het niet te weten terwijl bij de ander wel uitgesproken ideeën leefden werd dit niet als diskrepantie opgevat. Als de jongeren spontaan aangaven dat de

ouders er tegengestelde opinies op na hielden werd besloten dit te scoren als diskrepantie, omdat de respondent er in dat geval een remigratiewens op na houdt die afwijkt van die van één van de ouders.

Eén op de vijf jongeren geeft te kennen niet naar Turkije terug te willen, een iets kleinere groep twijfelt.

Van de ouders heeft volgens onze respondenten 80% het voornemen terug te gaan terwijl maar 5% niet terug zou willen. Bij de overige gezinnen bestaat twijfel of de beide ouders hebben tegengestelde wensen.

Tabel 3.4.1. Remigratiegedachten van respondenten en ouders

	abs.	%
	n=218	
Remigratiegedachten van respondenten		
wil terug op korte termijn	47	22
wil terug op langere termijn	24	11
wil ooit terug	60	28
weet het niet	38	18
wil niet terug	48	22

onbekend	1	
Remigratiegedachten van ouders		
willen terug op korte termijn	22	12
willen terug op langere termijn	73	39
willen ooit terug	55	29
weten het niet	12	6
zijn het met elkaar oneens	18	10
willen niet terug	9	5

wordt niet over gepraat	21	
onbekend	8	
Diskrepantie remigratiegedachten		
geen diskrepantie	159	76
diskrepantie	50	24

onbekend	9	

Tabel 3.4.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "remigratie" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- remigratiegedachten respondent	-	-	-
- remigratiegedachten ouders	-	**	-
- diskrepantie remigratiegedachten	-	-	-

∴: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

In gevallen, waarin de wensen van ouders en jongeren verschillen kan bij definitieve besluiten tot terugkeer een konfliktsituatie ontstaan. Prognoses over de afloop van dergelijke conflicten zijn moeilijk te geven. Uit onderzoek in Turkije komt naar voren, dat belangrijke beslissingen meestal door de vader worden genomen en dat jongeren zich over het algemeen bij die beslissingen neerleggen (Koopman, Danz & Gründemann 1985, p.43, p.87).

Ouders van respondenten uit de jongste leeftijdsgroepen willen vaker op kortere termijn terug dan de ouders van de oudere respondenten.

De informatie uit de vrije gesprekken geeft inzicht in de veelheid van motieven en argumenten die een rol spelen bij het denken over terugkeer.

Het is opvallend hoe vaak in de verhalen van de jongeren ook de overwegingen van ouders een belangrijke rol spelen.

De wens om een opleiding af te ronden komt in veel van de gesprekken voor: "Op den duur wil ik terug, maar eerst wil ik m'n school afmaken".

"M'n vader en moeder vinden dat alle kinderen eerst een beroepsopleiding moeten afmaken. Zonder opleiding krijg je geen werk."

Aan het voortzetten van een opleiding in Turkije kleven veel bezwaren.

"Ik wil eerst m'n school afmaken. Als we teruggaan moet ik naar een centrumschool, een school waar mensen naar toe gaan die niet zo goed Turks kennen, die terugkomen uit het buitenland. Als je teruggaat lijkt het dan net of je daar weer overnieuw begint. Dat wil ik niet."

"Op de Duitse televisie zag ik een programma over kinderen die terug zijn gegaan. Ze hebben moeilijkheden met de regels in Turkije en ze doen er twee jaar over om Turks te leren. Ik zou toch liever hier blijven. Ik denk dat m'n ouders wel hier zullen blijven als de kinderen nog in Nederland zijn, totdat ze allemaal op eigen benen kunnen staan."

"M'n ouders willen terug, maar eerst moet m'n broertje het gymnasium afmaken. Als we nu terug zouden gaan moet hij naar een soort ISK voor remigranten en dat wil hij niet. M'n broer en m'n zusjes willen niet terug naar Turkije. Ik ben de enige die terug wil behalve m'n vader. M'n moeder twijfelt nog, omdat haar andere kinderen niet terugwillen. Als iedereen zo'n 20 jaar is mogen we zelf kiezen."

Voor de jongens speelt het vooruitzicht van het vervullen van de militaire dienstplicht in Turkije nogal eens een rol. Vaak vindt men dat vooruitzicht weinig plezierig en wordt er naar manieren gezocht er onderuit te komen (voor regelingen en konsekwenties, zie § 11.1).

"Ik denk erover 2 maanden in dienst te gaan. In Turkije is het anders dan in Nederland. Daar kan je niet thuis slapen. Je moet daar 2 jaar intern. Alles gebeurt op de kazerne. Je krijgt er slaag, officieren slaan soldaten als ze iets verkeerd doen, of als er geen discipline is. Dat is niet goed, daarom ga ik 2 maanden, ik wil 2 maanden."

"Ik wil niet zo lang in militaire dienst. Daar slaan ze je ook

soms. En daar moet je dan niks van zeggen want dan krijg je extra."

"We hebben laatst gepraat over trouwen en militaire dienst. M'n vader denkt dat het beter is als ik eerst trouw dan kan ik wel terugkomen naar Nederland. Afkopen van de militaire dienst wordt te duur."

"Als mijn baan doorgaat wil ook proberen m'n dienst af te kopen. Maar gaat het niet door dan ga ik liever 16 maanden in dienst. Daarna ga ik dan in Turkije wonen. Ik wil niet zoals mijn broer nog jaren krom liggen om het afkoopgeld voor dienst af te betalen. Dat lijkt me niks."

Maar in de meeste reacties op de vraag over terugkeer komen veel meer gezichtspunten, al dan niet met elkaar verband houdend, naar voren. We geven daarvan een paar voorbeelden waarbij soms sprake is van een duidelijke voorkeur, soms van grote twijfel.

"Of ik in Nederland of in Turkije zal wonen, hangt af van met wie ik trouw. Ik heb vaste verkering met een jongen in Turkije die ik 4 jaar geleden een keer heb gezien. Als ik hem aardig vind mag ik met hem trouwen en dan ga ik naar Turkije. Maar niet bij zijn ouders want die wonen in een dorp en daar moet je altijd werken in de tuin. Dat wil ik niet. Ik wil in een grote stad."

"M'n ouders hebben wel heimwee. Als we nou de lotto winnen, zeggen ze, gaan we meteen terug. Maar m'n moeder is nu hier onder medische behandeling en daarom zou het moeilijk worden om terug te gaan. De dokters in Turkije zijn duur en ver weg en dan moeten de medische gegevens naar Turkije worden gestuurd."

"Het is alleen nog niet zeker dat mijn vader genoeg geld zal hebben. Hij wil daar een zaakje beginnen. Als vader niet genoeg heeft moeten ze wachten. M'n moeder wil erg graag terug naar Turkije en als de familie gaat ga ik ook mee. Op den duur wil ook terug, maar ik wil eerst m'n school afmaken".

"M'n vader zou wel terugwillen naar Turkije, vooral om de familie,

maar mijn moeder vindt Nederland leuker. We zouden ons wel weer erg moeten aanpassen. We hebben afgesproken dat we, als we teruggaan, niet naar de stad gaan maar naar het platteland. Dat is dan om de familie te ontvluchten. Maar eigenlijk denk ik dat we in Nederland zullen blijven. Daarvoor kiezen we allemaal, behalve m'n vader."

"Ik zou toch wel het liefste in Nederland wonen, later, ook al gaat mijn familie terug. Ik ga daar wel op vakantie naar toe. Als je hier niet werkt, krijg je wel geld, in Turkije niet. Mijn ouders hebben geen plannen om terug te gaan naar Turkije. Die willen voorlopig blijven."

"Ik zie m'n toekomst in Nederland liggen. Eerst wil ik via een uitzendbureau werk zien te krijgen. Dan 2 maanden in Turkije voor militaire dienst. De rest kopen m'n ouders af. Daarna ga ik proberen bij de politie te komen. Daarvoor moet je 21 zijn of je beroepsopleiding hebben afgemaakt. Dan moet ik wel de Nederlandse nationaliteit aannemen, maar dat vind ik niet erg."

"Ik wil terug naar Turkije voor de familie, hier zijn we alleen. Iedereen thuis wil terug behalve moeder. Voor haar is het leven in Nederland makkelijker met warm water en verwarming en ook het huishouden is minder werk dan in Turkije."

"M'n moeder wil wel graag terug maar het kan nog niet. M'n vader heeft een huis gekocht waar hij nog f 30.000,- van moet afbetalen."

"Als we teruggaan naar Turkije dan gaan we in de stad wonen. We hebben daar een huis. In het dorp hebben we ook een huis, maar m'n vader ziet ook wel in dat we daar niet meer naar toe kunnen omdat we toch wel anders zijn. Maar ik denk dat ik niet terugwil. M'n moeder wil ook liever in Nederland blijven. Ik denk omdat het leven daar voor haar veel zwaarder zal zijn. M'n jongste zusje spreekt zo weinig Turks dat ze maar moeilijk met m'n moeder kan praten."

"In Turkije is het goed, maar hier is het nog beter vooral omdat

je meer verdient. Je moet veel geld hebben om terug te kunnen. En als je terug komt en je hebt geen geld, dan zeggen de mensen dat je het geld hebt weggegooid. Dan schaam je je. M'n vader maakt zich daar wel zorgen over."

3.5 Samenvatting

In hoeverre dragen Turkse jongeren en hun ouders de sporen van hun verblijf in Nederland? Het contact van de kinderen met de Nederlandse samenleving is, zeker zolang ze op school zitten, intensiever dan dat van hun ouders en met name dan dat van de moeders. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat voor de jongeren migratieleeftijd van grote invloed is. Daarnaast is ongetwijfeld de opvatting van de ouders over de wenselijkheid c.q. toelaatbaarheid van Nederlandse, westerse invloeden van belang.

Het verband tussen migratieleeftijd en de mate waarin de jongeren zich 'Nederlands' gedragen komt in de analyses van onze gegevens zeer nadrukkelijk aan het licht. Bij twee van de aspecten aan de hand waarvan wij deze oriëntatie hebben geprobeerd vast te stellen, blijkt daarnaast dat meisjes anders reageren dan jongens. Het betreft de leesvoorkeur en de gewenste samenstelling van de straat naar nationaliteit: meisjes lezen meer Nederlands en zij hebben vaker een voorkeur voor een straat waar overwegend Nederlanders wonen. Nadere informatie uit open vragen en kwalitatieve gesprekken wijst uit dat zij zich te zeer belemmerd voelen door sociale controle.

De invloed van het verblijf in Nederland kan ook worden afgeleid uit gedachten die bij de jongeren leven over de gang van zaken rond het huwelijk. Uit onze gegevens blijkt dat driekwart van de Turkse jongens en meisjes zegt dat hij of zij zelf iemand kiest om mee te trouwen. Informatie over de situatie in Turkije laat zien dat de ouders er daar een veel belangrijker stem in hebben. We

moeten er wel op wijzen, dat de verwachtingen die de respondent heeft over hoe het straks zal gaan, wel eens kunnen afwijken van de realiteit.

In de denkbeelden over de remigratie spelen ideeën over Nederland en Turkije een rol. De uitspraken van de jongeren laten duidelijk zien dat zij aan beide landen en aan beide kulturen positieve en negatieve aspecten onderkennen.

Een meerderheid (60%) wil terug naar Turkije, een deel daarvan liefst zo gauw mogelijk, een deel op langere termijn en een deel "ooit". Van de overigen zegt iets meer dan de helft niet terug te willen, de rest weet het echt nog niet.

4. DE NEDERLANDSE VERGELIJKINGSGROEP

4.1 Inleiding

Een belangrijk probleem bij de interpretatie van uitkomsten van onderzoek bij migranten is dat zelden kan worden vastgesteld in hoeverre zij afwijken, in gedrag en in opvattingen, van Nederlanders met een vergelijkbare sociaal-ekonomische positie.

Bij bestudering van Westeuropese onderzoekspublikaties in het kader van een voorstudie voor het onderhavige onderzoek (Danz & Gründemann, 1984a) werd gekonkludeerd dat geen gebruik wordt gemaakt van Nederlandse/Duitse vergelijkgroepen en dat ook nauwelijks wordt verwezen naar onderzoek onder vergelijkbare groepen autochtone jongeren.

In meer recente onderzoekspublikaties worden gelukkig serieuze pogingen gedaan zo'n vergelijking wel te maken. Brassé et al. (1983) bijvoorbeeld introduceren kwantitatieve gegevens uit andere bronnen om de positie van jonge Turken en Marokkanen op de arbeidsmarkt te vergelijken met die van Nederlandse jongeren.

Brassé (1985) heeft van het CBS de beschikking gekregen over de gegevens van het vrijetijdsgedrag van Nederlandse jongeren die een opleidingsnivo hebben dat ongeveer vergelijkbaar is met dat van jonge migranten. Daardoor is hij in ieder geval op een aantal aspecten in staat het gedrag van Turken en Marokkanen in hun vrije tijd te vergelijken met dat van Nederlandse leeftijdgenoten. Brassé et al. (1983) onderstrepen het belang van onderzoek waarbij een Nederlandse vergelijkgroep wordt betrokken in een aanbeveling waarin zij pleiten voor herhaling van het onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van jonge migranten:

"Deze herhaling is belangrijk om zodoende de onderzoeksgegevens te kunnen vergelijken met die van relevante Nederlanders, zodat vastgesteld kan worden of de aangetroffen arbeidsmarktpositie uitslui-

tend typerend is voor jonge Turken en Marokkanen òf voor laaggeschoolde jeugdigen in het algemeen (.....). Het verdient daarbij aanbeveling om ook jonge laaggeschoolde Nederlanders deel van de onderzoekspopulatie te laten uitmaken." (p.169 e.v.).

In ons onderzoeksvoorstel is de noodzaak tot vergelijking van de Turkse jongeren met Nederlandse jongeren van vergelijkbaar sociaal-ekonomisch nivo nadrukkelijk aangegeven (zie Danz & Gründemann, 1984a).

4.2 De matchingsprocedure

Onze procedure om een Nederlandse vergelijkingsgroep te verkrijgen die naar sociaal-ekonomisch nivo ongeveer dezelfde spreiding zou vertonen was betrekkelijk indirekt.

Een eerste stap was de Turkse en Nederlandse respondenten via dezelfde scholen te kiezen. Een tweede maatregel was een Nederlandse leeftijdgenoot te zoeken die in dezelfde straat woonde als de Turkse respondent.

De namen van de Nederlandse kandidaten werden vervolgens ter beoordeling voorgelegd aan de kontaktpersonen op school met het verzoek te reageren als een voorgestelde respondent duidelijk afweek van de beoogde beroepsgroepen.

Een laatste gelegenheid om onze vergelijkingsgroep te korrigeren deed zich voor bij de codering van de beroepen van de vaders. In een beperkt aantal gevallen is in dat laatste stadium besloten de gegevens van de betreffende respondenten alsnog buiten de analyse te houden.

4.3 Leeftijd en geslacht

De pogingen om voor Turken en Nederlanders per schooltype een gelijke opbouw naar leeftijd te krijgen zijn niet helemaal geslaagd. Vooral wanneer daarbij de verhouding leerlingen - 'oud-leerlingen' wordt betrokken, valt een aantal duidelijke verschillen op. Met name onder de jongeren die 17 of ouder zijn treffen we bij de Turkse jongens en meisjes meer leerlingen. De Nederlandse jongeren hebben op die leeftijd in veel gevallen de school (d.w.z. de eerste fase van het vervolgonderwijs) al verlaten (zie ook hoofdstuk 6).

Tabel 4.3.1. Leeftijdsverdeling van Turkse en Nederlandse schoolgaande jongens naar schooltype

	LBO		MAVO		totaal	
	Turks (n=56)	Nederlands (n=47)	Turks (n=25)	Nederlands (n=19)	Turks (n=81)	Nederlands (n=66)
	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.
13-14 jaar	24 (43)	20 (43)	10 (40)	11 (58)	34 (42)	31 (47)
15-16 jaar	18 (32)	17 (36)	12 (48)	7 (37)	30 (37)	24 (36)
17-19 jaar	14 (25)	10 (21)	3 (12)	1 (5)	17 (21)	11 (17)

Tabel 4.3.2. Leeftijdsverdeling van Turkse en Nederlandse schoolgaande meisjes naar schooltype

	LBO		MAVO		totaal	
	Turks (n=44)	Nederlands (n=38)	Turks (n=28)	Nederlands (n=24)	Turks (n=72)	Nederlands (n=62)
	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.	abs. perc.
13-14 jaar	22 (50)	18 (47)	14 (50)	14 (58)	36 (50)	32 (52)
15-16 jaar	17 (39)	18 (47)	11 (39)	9 (38)	28 (39)	27 (44)
17-19 jaar	5 (11)	2 (5)	3 (11)	1 (4)	8 (11)	3 (5)

Tabel 4.3.3. Leeftijdverdeling van mannelijke 'oud-leerlingen' naar schooltype

	LBO		MAVO		totaal	
	Turks (n=20)	Nederlands (n=25)	Turks (n=9)	Nederlands (n=14)	Turks (n=29)	Nederlands (n=39)
	abs.	perc.	abs.	perc.	abs.	perc.
15-16 jaar	3 (15)	4 (16)	1 (11)	2 (14)	4 (14)	6 (15)
17-19 jaar	17 (85)	21 (84)	8 (89)	12 (86)	25 (86)	33 (85)

Tabel 4.3.4. Leeftijdverdeling van vrouwelijke 'oud-leerlingen' naar schooltype

	LBO		MAVO		totaal	
	Turks (n=24)	Nederlands (n=23)	Turks (n=12)	Nederlands (n=18)	Turks (n=36)	Nederlands (n=41)
	abs.	perc.	abs.	perc.	abs.	perc.
15-16 jaar	7* (29)	2 (9)	3 (25)	5 (27)	10 (28)	7 (17)
17-19 jaar	17** (71)	21 (91)	9 (75)	13 (73)	26 (72)	34 (83)

* inclusief twee respondenten die via de Burgerlijke stand zijn geselecteerd

** inclusief drie respondenten die via de Burgerlijke stand zijn geselecteerd

Tabel 4.3.5. Nederlandse en Turkse respondenten naar schooltype, leeftijd en geslacht

	LBO		MAVO		totaal	
	Turks (n=110)	Nederlands (n=105)	Turks (n=108)	Nederlands (n=103)	Turks (n=218)	Nederlands (n=208)
	abs.	perc.	abs.	perc.	abs.	perc.
13-14 jaar	34 (31)	31 (30)	36 (33)	32 (31)	70 (32)	63 (30)
15-16 jaar	34 (31)	30 (29)	38 (35)	34 (33)	72 (33)	64 (31)
17-19 jaar	42 (38)	44 (42)	34 (31)	37 (36)	76 (35)	81 (39)

4.4 Gezinssituatie

De gezinssituatie van Nederlandse en Turkse respondenten verschilt op beide aspecten waaraan in dit onderzoek aandacht is besteed.

Onvolledige gezinnen zijn wij bij de Turkse respondenten nauwelijks tegengekomen, terwijl 9% van de Nederlandse gezinnen onvolledig is. Het blijkt bij de laatsten vooral om gezinnen te gaan waarin de vader ontbreekt (zie tabel 4.4.1). Dat dit bij de Turkse jongeren minder vaak voorkomt, heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat het verblijf van de vader in Nederland de reden was voor de migratie.

Tabel 4.4.1. Gezinsituatie van Turkse en Nederlandse respondenten

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
volledig gezin	214	(98)	190	(91)
geen vader	2	(1)	14	(7)
geen moeder	2	(1)	4	(2)

Uit tabel 4.4.2 blijkt dat de Turkse gezinnen in onze steekproef beduidend groter zijn dan de Nederlandse gezinnen. Het gemiddeld aantal kinderen in de Turkse gezinnen is bijna 5, in de Nederlandse gezinnen 2.7.

Tabel 4.4.2. Gezinsgrootte van Turkse en Nederlandse respondenten

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
één kind	1	*	21	(11)
twee kinderen	10	(5)	98	(49)
drie kinderen	34	(16)	37	(19)
vier kinderen	49	(22)	22	(11)
vijf kinderen	53	(24)	7	(4)
zes kinderen	39	(18)	7	(4)
zeven kinderen of meer	32	(15)	6	(3)
onbekend	-		10	

* <1%

4.5 Sociaal-ekonomisch nivo

In de onderstaande tabel (4.5.1) wordt het sociaal-ekonomisch nivo, vastgesteld op basis van de zogenaamde ITS-klapper (Westerlaak et al., 1975), van de vaders van de Nederlandse en Turkse respondenten vergeleken. Voor de, op het moment van het onderzoek, niet werkende vaders is uitgegaan van het laatst uitgeoefende beroep.

Tabel 4.5.1. Het sociaal-ekonomisch nivo van vaders van de Turkse en de Nederlandse respondenten

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
handarbeid	202	(94)	152	(80)
- ongeschoolde	88	(41)	29	(15)
- geschoolde	39	(18)	108	(57)
- onduidelijk	75	(35)	15	(8)
lagere employees	1	*	24	(13)
kleine zelfstandigen	5	(2)	13	(7)
middelbare employees	6	(3)	1	*
n.v.t. (geen vader)	2		14	
onbekend	2		4	

* <1%

Van de Turkse vaders verricht de grootste groep ongeschoolde arbeid, terwijl bij de Nederlandse vaders geschoolde arbeid het meest voorkomt.

Turkse vaders die een ander beroep hebben dan handarbeider zijn zeldzaam in onze steekproef (6%). Bij de Nederlanders geldt dit voor één op de vijf vaders. Het is duidelijk dat onze inspanningen niet hebben kunnen voorkomen dat de jongeren uit de Nederlandse vergelijkingsgroep toch gemiddeld een wat hoger sociaal-ekonomisch nivo representeren.

Het beeld van een wat ongunstiger positie van de Turkse gezinnen blijkt niet uitdrukkelijk wanneer we kijken naar antwoorden op de vraag of vader een baan heeft of om een of andere reden niet werkt (tabel 4.5.2). Bij de moeders zien we vaker Nederlandse vrouwen met een baan dan Turkse (tabel 4.5.3).

Tabel 4.5.2. Werken en niet werken van vaders van Turkse en Nederlandse respondenten

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
werk (betaald)	148	(69)	136	(73)
pensioen/AOW	1	*	3	(2)
WAO	36	(17)	28	(15)
werkloos	29	(14)	20	(11)

n.v.t. (geen vader)	2		14	
onbekend	2		7	

Tabel 4.5.3. Werken en niet werken van moeders van Turkse en Nederlandse respondenten

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
werk (betaald)	37	(18)	75	(38)
huisvrouw	145	(70)	110	(55)
WAO	12	(6)	12	(6)
werkloos	13	(6)	3	(2)

n.v.t. (geen moeder)	2		4	
onbekend	9		4	

4.6 De woonsituatie

Nederlandse en Turkse respondenten zijn zo bij elkaar gezocht dat ze zoveel mogelijk in een vergelijkbare woonsituatie verkeren.

Bij de selectie van Nederlandse jongeren is geprobeerd leeftijdgenoten van Turkse jongeren uit dezelfde straat of tenminste uit dezelfde buurt te kiezen.

In tabel 4.6.1 wordt de woonsituatie van onze respondenten beschreven op het aspekt woningtype.

Tabel 4.6.1. Het door Turkse en Nederlandse jongeren bewoonde woningtype

	Turks (n=218)		Nederlands (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
eengezinswoning	106	(49)	128	(62)
benedenwoning	15	(7)	19	(9)
bovenwoning	29	(13)	14	(7)
flat	68	(31)	44	(21)

onbekend	-		3	

Turkse respondenten wonen meer in een flat of bovenwoning dan Nederlanders, meer Nederlanders wonen in een eengezinswoning.

4.7 Onafhankelijke variabelen bij vergelijkingen tussen Turkse en Nederlandse jongeren

In § 1.7 is al aangegeven, dat bij analyses die gericht zijn op de vergelijking tussen Turkse en Nederlandse jongeren nationaliteit, leeftijd en geslacht als onafhankelijke variabelen zijn opgenomen. In § 2.4. werd, bij de introductie van onafhankelijke variabelen ten behoeve van vergelijkingen binnen de Turkse populatie al gewe-

zen op het belang van leeftijd en geslacht. Dat nationaliteit als onafhankelijke variabele een rol dient te spelen spreekt voor zich.

4.8 Samenvatting

Inherent aan de doelstelling van het projekt wordt in het onderzoek gewerkt met een vergelijkingsgroep van Nederlandse jongeren. Met name het sociaal-ekonomisch nivo van de gezinnen waaruit zo'n Nederlandse vergelijkingsgroep zou zijn samengesteld, zou zo goed mogelijk moeten korresponderen met dat van de Turkse gezinnen in de steekproef.

Om dit te bereiken is besloten de school een centrale positie te geven bij de steekproeftrekking. Op de scholen waar de Turkse leerlingen en oud-leerlingen zijn geselecteerd, zijn ook de Nederlandse respondenten uitgezocht. Per school is bij elke Turkse respondent een Nederlandse leeftijdgenoot gezocht, die bovendien bij voorkeur in de zelfde straat woont.

Bij vergelijking van de Turkse jongens en meisjes in ons onderzoek met de Nederlandse valt desondanks een aantal verschillen op.

De Turkse jongeren van 17, 18 en 19 jaar vinden we vaker nog op school dan hun Nederlandse leeftijdgenoten.

Het sociaal-ekonomisch nivo van de Nederlandse vergelijkingsgroep ligt iets hoger dan dat van de Turkse jongeren. De vaders van deze laatsten verrichten vaker (ongeschoolde) handarbeid.

Ook de woonsituatie is over het algemeen iets minder gunstig: Nederlanders wonen bijvoorbeeld vaker in eengezinswoningen.

Een laatste punt waarop verschillen worden signaleerd betreft de gezinssituatie. De Turkse gezinnen zijn beduidend groter. De gezinnen van de Nederlandse jongeren zijn wat vaker onvolledig.

5. SCHOOL

In dit hoofdstuk komen de gegevens over de school aan bod. We zullen ons hierbij beperken tot de "leerlingen", dat wil zeggen degenen die als schoolgaanden geselecteerd zijn (zie § 4.3; tabel 4.3.1 en 4.3.2). Hoewel er zich onder de "oud-leerlingen" ook een aanzienlijke groep schoolgaanden bevindt (zie hoofdstuk 6), zijn deze in dit hoofdstuk buiten beschouwing gelaten. Het onderwijs dat deze jongeren volgen is namelijk erg divers (onder andere VWO, KMBO, MEAO en diverse vakopleidingen) en zou de vergelijking tussen de Turkse en Nederlandse jongeren kunnen verstoren.

Achtereenvolgend worden in dit hoofdstuk behandeld: de contacten met leraren en medeleerlingen (§ 5.1); de prestaties (§ 5.2); de problemen op school (§ 5.3); het algemeen oordeel over de school (§ 5.4); de betrokkenheid van de ouders (§ 5.5) en het toekomstperspektief (§ 5.6).

5.1 De contacten met leraren en medeleerlingen

Over de contacten met de medeleerlingen en de leraren zijn in de vragenlijst (zie bijlage 1) onder andere de volgende twee vragen opgenomen:

- Kun je in het algemeen goed opschieten met de Nederlandse leerlingen bij jou in de klas? (vraag 2.2.a)
- En met de leraren, kun je daar in het algemeen goed mee opschieten? (vraag 2.3.a)

De verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op deze vragen staat in tabel 5.1.1. Hieruit blijkt dat de Turkse leerlingen minder tevreden zijn over de contacten met hun Nederlandse klasgenoten dan de Nederlandse leerlingen. Wat betreft de beoordeling van de contacten met de leraren ligt het verband net omgekeerd. Turkse leerlingen zijn hier meer tevreden

over dan Nederlandse leerlingen. Beide verschillen zijn significant (zie tabel 5.1.2).

Tabel 5.1.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabelen met betrekking tot "de kontakten met leraren en medeleerlingen"

variabelen	Turks (n=153)		Nederlands (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>kontakten met de Ned. leerlingen:</u>				
- goed	100	(69)	102	(79)
- redelijk	31	(21)	23	(18)
- niet zo goed	14	(10)	3	(2)

- n.v.t*	8		-	
<u>kontakten met de leraren:</u>				
- goed	113	(74)	72	(57)
- redelijk	36	(24)	48	(38)
- niet zo goed	4	(3)	7	(6)

- onbekend	-		1	

* geen Nederlandse leerlingen in de klas (het betreft hier leerlingen van een Internationale Schakelklas)

Tabel 5.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "kontakten met leraren en medeleerlingen" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- kontakten met de Nederlandse leerlingen	*	*	-
- kontakten met leraren	**	-	-

∴ $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Tabel 5.1.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "kontakten met leraren en medeleerlingen" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- kontakten met de Nederlandse leerlingen	-	*	-
- kontakten met leraren	-	-	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Daarnaast is bij de "kontakten met de Nederlandse leerlingen" nog sprake van een effect van leeftijd (zie tabel 5.1.2). De leerlingen uit de oudste leeftijdskategorie zijn minder tevreden over deze kontakten dan de leerlingen uit de twee jongste leeftijdskategorieën. Uit nadere analyse blijkt dit effect echter alleen op te treden bij de Turkse leerlingen (zie tabel 5.1.4).

Tabel 5.1.4. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen met betrekking tot de variabele "kontakten met de Nederlandse leerlingen" naar nationaliteit en leeftijd, in procenten

variabele	Turken			Nederlanders		
	13-14 n=65	15-16 n=55	17-19 n=25	13-14 n=63	15-16 n=51	17-19 n=14
kontakten met de Nederlandse leerlingen:						
- goed	78	67	48	76	84	79
- redelijk	15	25	28	21	14	21
- niet zo goed	6	7	24	3	2	-

Aan de Nederlandse leerlingen is ook gevraagd of zij in het algemeen goed konden opschieten met hun Turkse klasgenoten (zie tabel 5.1.5).

Tabel 5.1.5. Verdeling van de antwoorden van de Nederlandse leerlingen op de vraag naar de beoordeling van de kontakten met Turkse klasgenoten

variabele	Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)
<u>kontakten met Turkse leerlingen:</u>		
- goed	44	(53)
- redelijk	33	(40)
- niet zo goed	6	(7)

- n.v.t.*	41	
- onbekend	4	

* geen Turkse leerlingen in de klas

Opvallend is dat, hoewel de Nederlandse leerlingen op dezelfde scholen zitten als de Turkse leerlingen, ongeveer een derde van hen geen Turkse klasgenoten heeft. Verder blijken de Nederlandse leerlingen, die wel met Turken in de klas zitten, beduidend minder positief over deze kontakten dan de Turkse leerlingen. Wat dat betreft is de beoordeling van de Turkse leerlingen van hun kontakten met hun Nederlandse klasgenoten zelfs erg positief, ook al blijft deze achter bij de beoordeling van de Nederlandse leerlingen van hun kontakten met de andere Nederlanders in de klas.

5.2 De prestaties

Bij dit onderwerp hebben wij gekeken naar de problemen van Turkse leerlingen met de Nederlandse taal (onderverdeeld in een aantal aspecten), het eigen oordeel van de respondent over zijn of haar prestaties, het aantal malen dat men is blijven zitten en het aantal jaren dat men achterstand heeft op school. Voor deze laatste variabele hebben we de leeftijd van de respondent vergeleken met de klas waarin de respondent zat en de daarbij behorende leeftijd.

Bij de eerste klas van het voortgezet onderwijs zijn we uitgegaan van een leeftijd (op 1 oktober) van 12 jaar, en bij de vierde klas van 15 jaar.

De verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op deze variabelen, staat in tabel 5.2.1.

Tabel 5.2.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabelen met betrekking tot "de prestaties"

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>problemen met de Nederlandse taal:</u>				
- vaak	29	(19)	-	
- zo nu en dan	66	(43)	-	
- (vrijwel) niet	58	(38)	-	
<u>leraren kunnen volgen:</u>				
- ja	46	(30)	-	
- nee	106	(70)	-	
- onbekend	1			
<u>boeken kunnen begrijpen:</u>				
- ja	64	(42)	-	
- nee	88	(58)	-	
- onbekend	1			
<u>dingen kunnen uitleggen:</u>				
- ja	65	(43)	-	
- nee	87	(57)	-	
- onbekend	1			
<u>aantal taalproblemen (somscore):</u>				
- geen	58	(38)	-	
- één	37	(24)	-	
- twee	28	(18)	-	
- drie	29	(19)	-	
gemiddeld	1.18			
- onbekend	1			

Vervolg tabel 5.2.1

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>oordeel prestaties:</u>				
- goed	93	(61)	66	(52)
- tussenin	51	(34)	50	(39)
- niet zo goed	8	(5)	12	(9)

onbekend	1		-	
<u>aantal malen blijven zitten:</u>				
- nul	101	(67)	55	(44)
- één	43	(28)	56	(44)
- twee of meer	7	(5)	15	(12)

gemiddeld	0.38		0.69	

- onbekend	2		2	
<u>aantal jaren achterstand school:</u>				
- nul	28	(18)	42	(33)
- één	65	(42)	59	(46)
- twee	38	(25)	19	(15)
- drie of meer	22	(14)	8	(6)

gemiddeld	1.46		0.96	

Tabel 5.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "prestaties" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- oordeel prestaties	-	-	-
- aantal malen blijven zitten	**	**	*
- aantal jaren achterstand op school	**	**	-

:-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 5.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "prestaties" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- problemen met de Nederlandse taal	**	-	-
- leraren kunnen volgen	-	-	-
- boeken kunnen begrijpen	*	-	-
- dingen kunnen uitleggen	*	-	-
- aantal taalproblemen	**	-	-
- oordeel prestaties	-	-	-
- aantal malen blijven zitten	**	-	-
- aantal jaren achterstand school	**	**	-

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Het merendeel van de Turkse jongeren blijkt op school nog moeite te hebben met de Nederlandse taal. Vooral het begrijpen van boeken en het uitleggen van wat men bedoelt, worden als struikelblok aangegeven. Slechts iets meer dan een derde van de Turkse jongeren heeft geen noemenswaardige problemen met de Nederlandse taal op school. Ondanks deze taalproblemen beoordelen de Turkse leerlingen hun schoolprestaties wat positiever dan de Nederlandse leerlingen. Dit verschil is echter niet significant (zie tabel 5.2.2).

De variabelen "aantal malen blijven zitten" en "aantal jaren achterstand school" lijken elkaar tegen te spreken. De Nederlandse leerlingen zijn significant vaker blijven zitten, terwijl de Turkse leerlingen significant vaker een achterstand op school hebben (zie tabel 5.2.1 en 5.2.2). We moeten ons echter realiseren dat ruim 60% van de Turkse jongeren uit onze steekproef na hun zesde jaar naar Nederland is gekomen en daarmee ook minder jaren onderwijs in Nederland heeft gevolgd. (N.B.: Bij het "aantal malen blijven zitten" hebben wij alleen gekeken naar de onderwijskarrière in Nederland). Daarbij hoort men in onderwijskringen nogal eens

dat men bij de overgang naar een hogere klas minder hoge eisen aan Turkse leerlingen zou stellen, omdat ze toch al vaak op oudere leeftijd in een lagere klas zitten, of omdat ze zich voor een examen op een lager nivo voorbereiden. Dat migratie tijdens de lagere schoolperiode of de periode van voortgezet onderwijs tot een achterstand op school leidt, is natuurlijk niet verwonderlijk. Wel blijkt uit het bovenstaande dat een voor de hand liggende variabele als "aantal malen blijven zitten" makkelijk aanleiding kan geven tot verwarring.

Bij de twee laatstgenoemde variabelen speelt ook het achtergrondkenmerk leeftijd een rol (zie tabel 5.2.2). Naarmate de leeftijd hoger ligt, zijn de leerlingen vaker blijven zitten en hebben zij ook een groter aantal jaren achterstand op school (zie tabel 5.2.4).

Tabel 5.2.4. Het aantal malen blijven zitten en de achterstand in jaren op school voor Turkse en Nederlandse leerlingen in gemiddelden naar leeftijds-kategorieën

variabelen	Turken	Nederlanders	totaal
<u>gemiddeld aantal malen blijven zitten:</u>			
- 13-14 jaar	0.3 (n=70)	0.5 (n=62)	0.4 (n=132)
- 15-16 jaar	0.4 (n=58)	0.7 (n=51)	0.6 (n=109)
- 17-19 jaar	0.4 (n=23)	1.4 (n=13)	0.8 (n= 36)
<u>gemiddeld aantal jaren achterstand school:</u>			
- 13-14 jaar	0.9 (n=70)	0.6 (n=63)	0.7 (n=133)
- 15-16 jaar	1.4 (n=58)	0.9 (n=51)	1.2 (n=109)
- 17-19 jaar	3.3 (n=25)	2.6 (n=14)	3.1 (n= 39)

Dat dit leeftijdseffekt zich op de variabele "aantal malen blijven zitten" wat sterker voordoet bij de Nederlandse leerlingen, en op de variabele "aantal jaren achterstand op school" wat sterker bij de Turkse leerlingen, is gezien het bovenstaande niet zo verrassend. Een verdere verklaring kan gevonden worden in de samenhang

van leeftijd en het aantal jaren onderwijs dat men genoten heeft, en het relatief grote aantal Turkse leerlingen (dat wil zeggen LBO- of MAVO-leerlingen) in de oudste leeftijdskategorie (zie hoofdstuk 4).

Tenslotte ligt het aantal malen blijven zitten bij de meisjes (gemiddeld 0.4) lager dan bij de jongens (gemiddeld 0.6).

Uit tabel 5.2.3 blijkt dat de migratieleeftijd op het merendeel van de onder het onderwerp "prestaties" vallende variabelen een significant effect heeft. De Turkse jongeren die voor of op hun zesde jaar naar Nederland zijn gekomen (of in Nederland zijn geboren) scoren op vrijwel al deze variabelen positiever dan de jongeren die na deze leeftijd naar Nederland gemigreerd zijn (zie tabel 5.2.5). Een uitzondering hierop vormt het "aantal malen blijven zitten". De jongeren die voor de lagere schoolperiode naar Nederland zijn gekomen zijn juist vaker blijven zitten. De verklaring hiervoor is hierboven al gegeven.

Het effect van kalenderleeftijd op "het aantal jaren achterstand school" is al aan de orde geweest bij de bespreking van de variantie-analyses van tabel 5.2.2.

Tabel 5.2.5. Verdeling van de antwoorden van de Turkse leerlingen met betrekking tot de variabelen "prestaties" naar migratieleeftijd in procenten

	migratieleeftijd		
	≤6 jaar n=59	7 t/m 12 jaar n=78	>12 jaar n=16
problemen met de Nederlandse taal:			
- vaak	5	23	50
- zo nu en dan	41	49	25
- (vrijwel) niet	54	28	25
boeken kunnen begrijpen:			
- ja	27	52	50
- nee	73	48	50
- onbekend	-	1	-

Vervolg tabel 5.2.5

	migratieleeftijd		
	≤6 jaar n=59	7 t/m 12 jaar n=78	>12 jaar n=16
<u>dingen kunnen uitleggen:</u>			
- ja	29	52	50
- nee	71	48	50

- onbekend	-	1	-
<u>aantal taalproblemen (somscore):</u>			
- geen	54	29	25
- één	24	22	38
- twee	10	26	13
- drie	12	23	25
gemiddeld	0.80	1.44	1.38

- onbekend	-	1	-
<u>aantal malen blijven zitten:</u>			
- nul	53	75	80
- één	39	22	20
- twee of meer	8	3	-
gemiddeld	0.56	0.27	0.20

- onbekend	-	1	1
<u>aantal jaren achterstand school:</u>			
- nul	25	15	6
- één	58	40	-
- twee	15	36	6
- drie of meer	2	9	88
gemiddeld	0.93	1.44	3.56

5.3 De problemen op school

In de vragenlijst hebben we de vragen die betrekking hebben op problemen op school als volgt ingeleid:

"Bijna iedereen op school heeft wel eens momenten dat er moeilijkheden zijn bijvoorbeeld met leraren of medeleerlingen of omdat het met bepaalde vakken niet zo goed gaat".

Daarna werd de respondenten gevraagd of zij wel eens moeilijkheden op school hadden gehad en zo ja, of zij daar wat meer over konden vertellen (zie bijlage 1; vraag 2.13). Op deze wijze is bewust geprobeerd de drempel voor deze vraag zo laag mogelijk te houden. De verwachting was dat zo ook de meer alledaagse schoolproblemen naar voren zouden worden gebracht.

In deze paragraaf zullen wij ingaan op het al dan niet hebben van moeilijkheden op school en op de aard van de moeilijkheden. Bovendien zal ook aandacht besteed worden aan het het spijbelen. Voor de verdeling van de antwoorden op deze variabelen wordt verwezen naar tabel 5.3.1.

Tabel 5.3.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabelen met betrekking tot "de problemen op school"

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>wel eens moeilijkheden op school:</u>				
- ja	100	(65)	95	(74)
- nee	53	(35)	33	(26)
<u>moeilijkheden met vakken:</u>				
- ja	50	(33)	41	(32)
- nee	103	(67)	87	(68)
<u>moeilijkheden met medeleerlingen:</u>				
- ja	32	(21)	21	(16)
- nee	121	(79)	107	(84)
<u>moeilijkheden met leraren:</u>				
- ja	37	(24)	48	(38)
- nee	116	(76)	80	(63)
<u>overige moeilijkheden:</u>				
- ja	11	(7)	8	(6)
- nee	142	(93)	120	(94)

Vervolg tabel 5.3.1

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>spijbelen:</u>				
- nog al eens	6	(4)	6	(5)
- af en toe	24	(16)	19	(15)
- enkele keer	11	(7)	11	(9)
- nooit	112	(73)	92	(72)

Tabel 5.3.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "problemen op school" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- wel eens moeilijkheden op school	-	-	-
- moeilijkheden met vakken	-	-	-
- moeilijkheden met medeleerlingen	-	-	-
- moeilijkheden met leraren	*	-	-
- overige moeilijkheden	-	-	-
- spijbelen	-	**	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 5.3.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "problemen op school" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- wel eens moeilijkheden op school	-	-	-
- moeilijkheden met vakken	-	-	-
- moeilijkheden met medeleerlingen	-	-	-
- moeilijkheden met leraren	-	-	-
- overige moeilijkheden	-	-	*
- spijbelen	-	-	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse leerlingen heeft een meerderheid weleens moeilijkheden op school gehad. Hoewel het percentage bij de Nederlandse leerlingen wat hoger ligt dan bij de Turkse leerlingen is het verschil niet significant (zie tabel 5.3.2).

Wat betreft de aard van de moeilijkheden vinden we bij de Turkse leerlingen het hoogste percentage in de categorie "moeilijkheden met vakken". Bij de Nederlandse leerlingen betreft dit de categorie "moeilijkheden met leraren". Op deze variabele scoren de Nederlandse leerlingen significant hoger dan de Turkse leerlingen (zie tabel 5.3.2).

Bij de overige categorieën moeilijkheden zijn de verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse leerlingen niet significant. Ook is er geen verschil in de mate waarin men zegt ten onrechte lessen te verzuimen, met andere woorden te spijbelen. In beide populaties leerlingen is een grote groep (bijna driekwart) die zelfs zegt nooit te spijbelen. Naarmate de leerlingen ouder zijn neemt de groep "spijbelaars" echter wel significant in omvang toe. In de jongste leeftijdsgroep bedraagt het percentage leerlingen dat zegt nooit te spijbelen 81%; in de middelste leeftijdsgroep 68%; en in de oudste leeftijdsgroep 44%.

Op basis van tabel 5.3.3 kan gekonstateerd worden, dat op de variabelen met betrekking tot "problemen op school" er binnen de Turkse leerlingenpopulatie alleen een significant verschil bestaat met betrekking tot de mate waarin de jongens en de meisjes "overige moeilijkheden" hebben gemeld. Bij de meisjes ligt dit percentage op 13% en bij de jongens op 2%. Het gaat hierbij onder meer om algemene aanpassings- en/of taalproblemen en bijvoorbeeld om moeilijkheden over het niet mee willen gaan met een werkweek.

5.4 Het algemeen oordeel over de school

Om een indruk te krijgen hoe de jongeren in het algemeen hun situatie op school beoordelen, hebben wij hen gevraagd de school een "rapportcijfer" te geven:

Op school ben jij altijd degene die de cijfers krijgt. Wij willen je nu de school een cijfer laten geven. Als je nu de rotste school die je je kunt voorstellen een 1 zou geven en de fijnste school een 10, welk cijfer zou je dan je eigen school geven? Denk daarbij niet alleen aan de leerstof maar ook aan je medeleerlingen, je leraren en de directie van de school (zie bijlage 1, vraag 2.14).

De "rapportcijfers" van de Turkse en de Nederlandse leerlingen zijn weergegeven in tabel 5.4.1.

Tabel 5.4.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabele "algemeen oordeel school"

variabele	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>algemeen oordeel school (d.m.v. rapportcijfer):</u>				
- onvoldoende (1-5)	13	(8)	13	(10)
- voldoende (6-7)	57	(37)	60	(47)
- goed (8)	42	(27)	32	(25)
- zeer goed (9-10)	41	(27)	23	(18)
gemiddeld	7.60		7.37	

Tabel 5.4.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabele "algemeen oordeel school" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabele	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- algemeen oordeel school	-	*	-

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Tabel 5.4.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabele "algemeen oordeel school" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabele	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- algemeen oordeel school	-	**	-

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Het blijkt dat in beide populaties slechts een gering aantal leerlingen een onvoldoende aan de situatie op school heeft gegeven. De cijfers 9 en 10 komen bij de Turkse leerlingen relatief veel voor. Toch bestaan er over de hele verdeling gezien geen significant verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse leerlingen.

Uit tabel 5.4.2 blijkt dat op deze variabele wel sprake is van een significant effect van leeftijd. De jongste leerlingen hebben gemiddeld de hoogste cijfers aan de school gegeven (7.75) en de leerlingen van 15-16 jaar gemiddeld de laagste (7.17). Het gemiddelde van de cijfers van de leerlingen uit de oudste leeftijdscategorie ligt daartussenin (7.51).

Dit leeftijdseffect is ook terug te vinden binnen de Turkse populatie (tabel 5.4.3). De gemiddelden liggen bij de Turkse leerlingen bijna op hetzelfde niveau. De jongste groep geeft echter een

hoger cijfer (8.04). Migratieleeftijd en geslacht hebben geen specifieke invloed op deze variabele.

5.5 De betrokkenheid van de ouders

In onderwijskringen hoort men nogal eens klagen over de geringe betrokkenheid van Turkse en Marokkaanse ouders bij de opleiding van hun kinderen. Ook wordt gesproken over de moeite die men moet doen om deze ouders naar school te krijgen, bijvoorbeeld voor het bijwonen van een ouderavond. Om een beeld hiervan te krijgen en om na te gaan of de betrokkenheid van Turkse ouders bij de opleiding van hun kinderen verschilt van die van een vergelijkbare groep Nederlandse ouders, hebben we hierover ook enkele vragen in de vragenlijst opgenomen. Zo hebben we gevraagd of de ouders van de respondent in het algemeen weten hoe zij of hij er - wat prestaties betreft - voorstaat (zie bijlage 1, vraag 2.10); of zij ervan op de hoogte zijn wat de respondent verder op school meemaakt (vraag 2.11) en in welke mate de ouders de ouderavonden bezoeken (vraag 2.12.a). Voor de analyse hebben we over deze drie vragen nog een somscore berekend.

De verdelingen van de Turkse en Nederlandse leerlingen op deze variabelen staan vermeld in tabel 5.5.1.

Tabel 5.5.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabelen met betrekking tot de "betrokkenheid van de ouders"

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>ouders weten schoolprestaties:</u>				
- volledig	94	(61)	90	(70)
- ongeveer	32	(21)	31	(24)
- weinig	18	(12)	5	(4)
- niets	9	(6)	2	(2)

Vervolg tabel 5.5.1

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>ouders weten wat leerling op school meemaakt:</u>				
- volledig/ongeveer	66	(43)	83	(65)
- weinig	54	(35)	32	(25)
- niets	33	(22)	13	(10)
<u>ouders bezoeken ouderavonden:</u>				
- altijd	73	(49)	61	(48)
- zo nu en dan	53	(35)	50	(40)
- nooit	24	(16)	15	(12)
- onbekend	3		2	
<u>betrokkenheid ouders school (somscore):</u>				
- geen (1)	15	(10)	3	(2)
- (2)	18	(12)	9	(7)
- (3)	23	(15)	19	(15)
- (4)	23	(15)	21	(17)
- (5)	41	(27)	34	(27)
- groot (6)	30	(20)	40	(32)
gemiddeld	3.98		4.54	
- onbekend	3		2	

Tabel 5.5.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "betrokkenheid van de ouders" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- ouders weten schoolprestaties	**	-	-
- ouders weten wat leerling op school meemaakt	**	-	*
- ouders bezoeken ouderavonden	-	-	-
- betrokkenheid ouders school	**	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 5.5.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "betrokkenheid van de ouders" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- ouders weten schoolprestaties	-	-	-
- ouders weten wat leerling op school meemaakt	-	-	*
- ouders bezoeken ouderavonden	-	-	-
- betrokkenheid ouders school	-	-	*

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Uit de gegevens van de respondenten blijkt inderdaad dat de Turkse ouders in geringere mate betrokken zijn bij de opleiding van hun kinderen dan de Nederlandse ouders. De Turkse ouders weten minder goed hoe hun kind ervoor staat met de prestaties en wat het kind verder op school meemaakt. Ook de somscore wijst op een duidelijk geringere betrokkenheid van Turkse ouders, maar dit is zonder meer een gevolg van de verschillen op de twee eerdergenoemde variabelen. Uit tabel 5.5.2 blijkt dat deze verschillen significant zijn. Opvallend is echter dat er vrijwel geen verschil is in de mate waarin de Turkse en de Nederlandse ouders, volgens hun kinderen, de ouderavonden bezoeken. In beide populaties zou bijna de helft van de ouders altijd deze avonden bezoeken.

Op de variabele "ouders weten wat de leerling op school meemaakt" bestaat naast het verschil tussen de Turkse en de Nederlandse leerlingen, ook een verschil tussen jongens en meisjes (zie tabel 5.5.2). Wanneer nationaliteit en geslacht met elkaar gekombineerd worden, blijkt echter, dat het verschil tussen jongens en meisjes alleen voorkomt binnen de Turkse populatie (zie tabel 5.5.4). De Turkse meisjes hebben vaker aangegeven, dat hun ouders volledig of ongeveer weten wat zij zoal meemaken op school dan de jongens.

Mogelijkerwijs speelt de situatie, dat de Turkse meisjes een groot deel van hun vrije tijd thuis doorbrengen (zie hoofdstuk 7), hierbij een rol. De Nederlandse ouders zijn even goed (of slecht) op de hoogte van wat hun dochters op school meemaken als van hun zoons.

Tabel 5.5.4. Verdeling van de antwoorden van de leerlingen met betrekking tot de variabele "ouders weten wat leerling op school meemaakt" naar nationaliteit en geslacht in procenten

variabele	Turken		Nederlanders		totaal	
	jongens n=81	meisjes n=72	jongens n=66	meisjes n=62	jongens n=147	meisjes n=134
<u>ouders weten wat leerling op school meemaakt:</u>						
- volledig/ongeveer	36	51	65	65	49	57
- weinig	35	36	24	26	30	31
- niets	30	13	11	10	21	11

Tenslotte wijst ook de somscore op een grotere betrokkenheid van de Turkse ouders bij de schoolsituatie van hun dochters dan bij die van hun zoons. Het gemiddelde van de Turkse meisjes op de somscore ligt op 4.25, het gemiddelde van de Turkse jongens 3.73. Uit tabel 5.4.3 blijkt, dat dit verschil significant is.

Onze konstateringen met betrekking tot de betrokkenheid van de Turkse ouders bij de schoolsituatie van hun dochters lijken in strijd met hetgeen in de literatuur veelal wordt vermeld over het belang dat Turkse ouders hechten aan een opleiding voor hun zoons en dochters. Zo stellen bijvoorbeeld De Wild en De Lange (1981) dat, hoewel de door hen ondervraagde Turkse ouders zeggen zowel voor hun zoons als voor hun dochters scholing van belang te vinden, zij zich voor een opleiding van hun zoons toch eerder financiële offers willen getroosten dan voor een opleiding van hun dochters. Wij hebben hier echter niet het belang gemeten, maar de

mate waarin de ouders, volgens hun kinderen, op de hoogte zijn van wat zij op school meemaken, wat voor prestaties zij behalen, en de mate waarin zij de ouderavonden bezoeken. De eerstgenoemde aspecten zijn mede afhankelijk van de mate waarin de leerlingen hun ouders vertellen over de gang van zaken op school. Zoals we al eerder hebben aangegeven kan de situatie dat de Turkse meisjes een groot deel van hun vrije tijd thuis doorbrengen hierbij een rol spelen. Als we echter ook de ouderavonden erbij betrekken, moeten we konstateren, dat als de Turkse ouders, zoals uit de literatuur blijkt, meer belang hechten aan de scholing van hun zoons, zij desondanks niet minder geïnteresseerd zijn in de opleiding van hun dochters.

5.6 Het toekomstperspektief

Uit de gesprekken die wij in het kader van het vooronderzoek met Turkse jongeren hebben gehouden, bleek de algemene jeugdwerkloosheid in de belevingswereld van de scholieren al een rol te spelen (Danz en Gründemann, 1984b).

In de vragenlijst (zie bijlage 1) hebben we hierover de volgende vragen opgenomen:

- Denk je dat je na school makkelijk werk kunt vinden, dat het niet zo makkelijk is of dat het moeilijk zal zijn om werk te vinden? (vraag 2.15.a)
- Maak je je daar vaak zorgen over? (vraag 2.15.b.)

Een overzicht van de antwoorden van de Turkse en Nederlandse leerlingen wordt gegeven in tabel 5.6.1.

De onderzochte Turkse en Nederlandse leerlingen blijken in het algemeen niet zo positief te zijn over hun mogelijkheden werk te vinden na school. Bijna de helft van de jongeren verwacht dat dit moeilijk zal worden. Opvallend is echter dat slechts een kleine

groep jongeren zich daar vaak zorgen over maakt. De Turkse leerlingen lijken zich hier zelfs nog minder zorgen over te maken dan de Nederlandse leerlingen. Het verschil is echter niet significant (zie tabel 5.6.2).

Tabel 5.6.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse leerlingen op de variabelen met betrekking tot "het toekomstperspectief"

variabelen	Turken (n=153)		Nederlanders (n=128)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school:</u>				
- makkelijk	37	(25)	19	(15)
- niet zo makkelijk	39	(27)	50	(40)
- moeilijk	71	(48)	56	(45)

- onbekend	6		3	
<u>zorgen over het vinden van werk na school:</u>				
- vaak	15	(10)	13	(10)
- wel eens	33	(22)	43	(34)
- nooit	101	(68)	72	(56)

- onbekend	4		-	

Tabel 5.6.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "toekomstperspectief" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school	-	-	**
- zorgen over het vinden van werk na school	-	*	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 5.6.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "toekomstperspektief" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school	*	-	**
- zorgen over het vinden van werk na school	-	-	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

De jongens beoordelen hun kansen op de arbeidsmarkt echter wel duidelijk positiever dan de meisjes (signifikant). Dit verschil is tussen de Turkse jongens en meisjes bovendien groter dan tussen de Nederlandse jongens en meisjes. Bijna een derde (32%) van de Turkse jongens verwacht na school makkelijk werk te kunnen vinden tegen 14% van de Turkse meisjes. Voor de Nederlandse jongens en meisjes liggen deze percentages respectievelijke op 18% en 11%. Een negatieve verwachting van deze mogelijkheden is door 41% van de Turkse jongens, 53% van de Turkse meisjes, 41% van de Nederlandse jongens en 47% van de Nederlandse meisjes geuit.

Zorgen over het vinden van werk na school varieert tenslotte ook met leeftijd. Naarmate de jongeren ouder zijn, maken zij zich meer zorgen over de mogelijkheden om werk te vinden na school (zie tabel 5.6.4).

Tabel 5.6.4. Verdeling van de antwoorden van de leerlingen met betrekking tot de variabele "zorgen over het vinden van werk na school" naar leeftijd, in procenten

variabele	leeftijd		
	13-14 jaar n=130	15-16 jaar n=108	17-19 jaar n=39
<u>zorgen over het vinden van werk na school:</u>			
- vaak	7	11	18
- wel eens	23	33	26
- nooit	70	56	56

Binnen de Turkse populatie speelt bij de verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school, naast het al eerder besproken effect van geslacht, ook migratieleeftijd een rol (zie tabel 5.6.3). Degenen die voor of op hun zesde jaar naar Nederland zijn gekomen, zijn in het algemeen positiever over hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt dan degenen die tijdens de lagere-schoolperiode gemigreerd zijn. De laatsten beoordelen op hun beurt deze mogelijkheden weer positiever dan degenen die na de lagere-schoolperiode zijn gekomen (zie tabel 5.6.5).

Tabel 5.6.5. Verdeling van de antwoorden van de Turkse leerlingen met betrekking tot de variabele "verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school" naar migratieleeftijd, in procenten

variabele	migratieleeftijd		
	≤6 jaar n=56	7-12 jaar n=75	>12 jaar n=16
<u>verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school:</u>			
- makkelijk	34	23	6
- niet zo makkelijk	30	24	25
- moeilijk	36	53	69

5.7 Samenvatting

In ons tweede deelrapport (Danz & Gründemann, 1984b) konkludeerden wij, op basis van onze proefinterviews en de gegevens van de West-europese onderzoeksliteratuur, dat Turkse jongeren op school vaak een achterstand hebben. Ook uit de in dit hoofdstuk vermelde gegevens blijkt, dat de schoolachterstand een aspekt is waarop de Turkse en de Nederlandse jongeren van elkaar verschillen. Het aantal jaren achterstand op school (uitgedrukt in het verschil tussen de kalenderleeftijd en de klasseleeftijd) ligt onder de Turkse jongeren hoger dan onder de Nederlandse jongeren. Toch heeft nog één op de vijf Nederlandse leerlingen in ons onderzoek een achterstand op school van minstens twee jaar.

Op andere aspekten met betrekking tot het onderwerp school, zijn slechts in beperkte mate verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren gekonstateerd. Zo is bijvoorbeeld de betrokkenheid van de Turkse ouders bij de opleiding van hun kinderen geringer. De Turkse ouders weten, volgens hun kinderen, minder goed hoe zij ervoor staan waar het om de prestaties gaat. Ook van wat zij verder op school meemaken weten zij minder af. Wel lijken de Turkse ouders ongeveer even vaak de ouderavonden te bezoeken als de Nederlandse ouders.

De Turkse leerlingen zijn in het algemeen minder positief over hun kontakten met hun Nederlandse klasgenoten dan de Nederlandse leerlingen. Over de kontakten met de leraren oordelen zij echter in het algemeen positiever dan de Nederlandse leerlingen. De laatsten hebben in de vragenlijst ook duidelijk vaker moeilijkheden met leraren aangegeven.

In andere opzichten, bijvoorbeeld het algemeen oordeel over de school en het toekomstperspektief, komen geen significante verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse leerlingen voor.

Bij de Turkse jongeren blijkt vooral het moment waarop zij naar

Nederland zijn gekomen, van invloed te zijn op hun situatie op school en de beleving daarvan. Zij die in Nederland zijn geboren of voor de lagere-schoolperiode naar Nederland zijn gekomen, ervaren minder taalproblemen, hebben een geringere achterstand op school en zijn positiever over de mogelijkheden na school werk te vinden, dan de jongeren die tijdens hun schoolopleiding zijn gemigreerd.

De verschillen tussen de Turkse jongeren naar leeftijd en geslacht zijn beperkt, en bovendien niet steeds specifiek voor de Turkse jongeren. Immers binnen de Nederlandse populatie treffen we vergelijkbare verschillen aan. Zo is er bijvoorbeeld zowel binnen de Turkse als de Nederlandse populatie sprake van eenzelfde leeftijdseffekt op het algemeen oordeel over de school. De jongste leerlingen (13-14 jaar), zowel de Turkse als de Nederlandse, beoordelen de school in het algemeen het meest positief en de leerlingen van 15-16 jaar het minst.

Waar het gaat om de betrokkenheid van de ouders bij de schoolsituatie van hun kinderen is echter wel sprake van specifieke verschillen binnen de Turkse populatie naar geslacht. Uit de informatie die door de Turkse leerlingen is gegeven komt een grotere betrokkenheid van de ouders bij de schoolsituatie van hun dochters naar voren dan bij die van hun zoons. Op basis hiervan is gekonstateerd dat, hoewel in de literatuur vaak wordt aangegeven dat Turkse ouders een opleiding voor hun zoons belangrijker vinden dan voor hun dochters, dit in ieder geval niet betekent, dat zij daarvoor minder geïnteresseerd zijn in de opleiding van hun dochters.

6. OUD-LEERLINGEN

In hoofdstuk 2 is aangegeven dat de steekproef is samengesteld uit leerlingen en oud-leerlingen. Dit hoofdstuk handelt over deze laatste groep jongeren.

Een belangrijke vraag is wat deze jongeren nu doen. Volgen ze een opleiding op een andere school; hebben ze een baan of zijn ze werkloos.

Voor we overgaan tot het bespreken van de resultaten willen we erop wijzen dat we te maken hebben met een betrekkelijk kleine groep jongeren die naar dagelijkse bezigheid zeer heterogeen is. Dat is de belangrijkste reden dat dit hoofdstuk naar aard en inhoud een wat afwijkende positie inneemt.

We zullen ons dan ook beperken tot een betrekkelijk globale vergelijking tussen de Turkse en Nederlandse jongeren.

Daarbij zal, naast nationaliteit, aandacht worden besteed, aan het geslacht en het voormalige schooltype.

Na een eerste paragraaf waarin wordt gekeken wat 'oud-leerlingen' nu doen (§ 6.1), wordt in de daaropvolgende paragraaf aandacht geschonken aan scholieren (§ 6.2). In § 6.3 wordt ingegaan op oud-leerlingen die niet meer op school zitten (schoolverlaters). In deze paragraaf wordt apart gekeken naar de werkenden (§ 6.3.1) en de werklozen (§ 6.3.2). In § 6.4 wordt het hoofdstuk samengevat.

6.1 De huidige bezigheid

Eerst rekapituleren wij in tabel 6.1.1 nog wat gegevens van de steekproef van 'oud-leerlingen'.

Tabel 6.1.1. Turkse en Nederlandse oud-leerlingen naar geslacht en voormalig schooltype

	jongens				meisjes			
	Turks (n=29)		Nederlands (n=39)		Turks (n=36)		Nederlands (n=41)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
LBO	20	(69)	25	(64)	19	(61)	23	(56)
MAVO	9	(31)	14	(36)	12	(39)	18	(44)
n.v.t.*	-		-		5		-	

* respondenten die via de gemeente zijn geselecteerd

De huidige bezigheid van deze jongeren wordt samengevat in tabel 6.1.2.

Tabel 6.1.2. Huidige bezigheid van Turkse en Nederlandse oud-leerlingen naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=29)		Nederlands (n=39)		Turks (n=36)		Nederlands (n=41)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
schoolgaand	14	(48)	15	(38)	15	(42)	16	(39)
werkend	8	(28)	12	(31)	4	(11)	17	(41)
werkloos	7	(24)	11	(28)	17	(47)	8	(20)
dienstplicht	-		1	(3)	-		-	

Uit bovenstaande tabel blijkt dat van de jongeren die wij als 'oud-leerling' hebben geïnterviewd, ruim 40% een andere school bezoekt. Werkenden en werklozen vormen beiden ongeveer 30% van de 'oud-leerlingen' in de steekproef.

Wanneer wij naar verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren kijken dan blijkt het volgende.

Turkse jongeren zitten wat vaker nog op school dan Nederlandse jongeren. Nederlandse jongeren hebben vaker een baan. Met name de

Nederlandse meisjes blijken vaak aan het arbeidsproces deel te nemen.

Opvallend is vooral het feit dat bijna de helft van de Turkse meisjes werkloos is, of, met andere woorden, geen baan heeft en niet meer op school zit. We komen hierop terug in § 6.3.

Bovenstaande verschillen zouden verband kunnen houden met de aard van de opleiding (MAVO of LBO) en met het feit of men de opleiding met een diploma heeft afgerond. Door de manier waarop de steekproef van oud-leerlingen is getrokken is gegarandeerd dat ook ongediplomeerden en jongeren die in de loop van het schooljaar de school verlieten in de steekproef vallen.

Tabel 6.1.3. Diplomabezit van Turkse en Nederlandse oud-leerlingen van het LBO naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=20)		Nederlands (n=25)		Turks (n=19)		Nederlands (n=23)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
gediplomeerd	6	(30)	16	(70)	1	(5)	19	(86)
ongediplomeerd	14	(70)	7	(30)	18	(95)	3	(14)
onbekend	-		2		-		1	

Tabel 6.1.4. Diplomabezit van Turkse en Nederlandse oud-leerlingen van het MAVO naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=9)		Nederlands (n=14)		Turks (n=12)		Nederlands (n=18)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
gediplomeerd	7	(78)	13	(93)	7	(64)	15	(83)
ongediplomeerd	2	(22)	1	(7)	4	(36)	3	(17)
onbekend	-		-		1		-	

Tabel 6.1.3 laat zien in hoeverre de Turkse en Nederlandse oud-leerlingen, die wij hebben geïnterviewd, een diploma bezitten op het niveau van de school waar zij als respondent zijn geselecteerd.

Gekonstateerd kan worden dat het diplomabezit van 'oud-leerlingen' van het MAVO hoger ligt dan dat van 'oud-leerlingen' van het LBO. Dat verschil is vooral groot bij de Turkse 'oud-leerlingen'. Van hen heeft slechts 18% van het LBO een diploma terwijl van de oud MAVO-leerlingen 70% het diploma heeft behaald.

Vooraf onder 'oud-leerlingen' van het LBO zijn de verschillen tussen Nederlanders en Turken in dit opzicht groot.

Van de Turkse LBO-oud-leerlingen heeft slechts 18% het diploma, voor de Nederlandse groep is dit 78%.

Van de 19 Turkse meisjes die wij als 'oud-leerling' vanuit het LBO hebben geselecteerd, heeft er maar één een diploma.

6.2 Scholieren

In de vorige paragraaf is gesignaleerd dat een groot deel van de 'oud-leerlingen' (rond 40%) nog steeds onderwijs volgt.

In onderstaande tabel is vermeld wat het niveau is waarop de scholieren onder de 'oud-leerlingen' nu onderwijs volgen (tabel 6.2.1).

Het gros volgt een opleiding op MBO-niveau. Vooral voor de Nederlandse jongens is dat verreweg de meest courante keuze. Enkele leerlingen zitten nog op het LBO, een aantal als 'oud-leerling' van het MAVO.

Opvallend is dat vervolgonderwijs op HAVO- en VWO-niveau vaker onder de Turkse 'oud-leerlingen' wordt aangetroffen. Zoals uit ander onderzoek naar schoolcarrières blijkt, komt het niet vaak voor dat

zo'n keuze al direkt na de lagere school wordt gemaakt.

Tabel 6.2.1. Onderwijsniveau van Turkse en Nederlandse onderwijsvolgende 'oud-leerlingen' naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=14)		Nederlands (n=15)		Turks (n=15)		Nederlands (n=16)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
LBO	4	(29)	0	-	3	(20)	4	(25)
MBO/HBO	6	(43)	14	(93)	8	(53)	11	(69)
MAVO	0	-	0	-	1	(7)	0	-
HAVO/VWO	4	(29)	1	(7)	3	(20)	1	(6)

6.3 De schoolverlaters

Zo'n 60% van de 'oud-leerlingen' in onze steekproef zit niet meer op school. Ongeveer de helft daarvan heeft werk.

In § 6.1 wezen wij er al op dat opvallend weinig Turkse meisjes een baan hebben. Nagegaan is in hoeverre diplomabezit samengaat met het al dan niet hebben van een baan.

Tabel 6.3.1. Huidige bezigheid van gediplomeerde en niet-gediplomeerde Turkse en Nederlandse schoolverlaters naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=15)		Nederlands (n=23)		Turks (n=21)		Nederlands (n=25)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
werkend:								
- diploma	4	(27)	11	(48)	2	(10)	14	(56)
- geen diploma	4	(27)	1	(4)	2	(10)	3	(12)
niet werkend:								
- diploma	2	(13)	4	(17)	2	(10)	7	(28)
- geen diploma	5	(33)	7	(30)	15	(71)	1	(4)

Uit tabel 6.3.1 valt af te leiden dat van de gediplomeerden tweederde werk heeft.

Van de jongeren die zonder diploma de school hebben verlaten, heeft bijna driekwart geen baan. Opgemerkt moet worden dat relatief veel Nederlandse meisjes ondanks hun diploma werkloos zijn. Bij de Turkse jongeren valt op, dat van de twaalf werkenden de helft dat doet zonder schooldiploma.

6.3.1 Werkende schoolverlaters

Eenenveertig jongeren hebben een baan. We zullen daarvan, voor jongens en meisjes apart, op beschrijvend niveau, een aantal aspecten bespreken.

Voor Turkse en Nederlandse jongens geldt dat ze zonder uitzondering terecht zijn gekomen in geschoolde en ongeschoolde (hand)arbeid. Administratieve functies komen niet voor. Ook de MAVO-gediplomeerden vindt men niet in zulke beroepen.

De indruk is dat er weinig verschil bestaat in het soort werk dat door Turkse en Nederlandse jongens wordt verricht en dat ook de honorering niet erg uiteenloopt. Het gemiddelde inkomen van Nederlandse jongens bedraagt ± f 950,-; voor Turkse jongens komt het uit op ± f 910,-.

Er is al opgemerkt dat bijzonder weinig Turkse meisjes werk hebben, terwijl Nederlandse meisjes juist erg vaak een baan blijken te hebben. Van de 17 Nederlandse meisjes met werk zijn er 5 werkzaam in de horeca-sfeer (serveerster, kantine-juffrouw etc.), 3 werken als (leerling)kapster, 4 als verkoopster. Administratieve functies worden door twee respondenten genoemd. De overigen zijn werkzaam in uiteenlopende beroepen. Drie Turkse meisjes doen productie/montage werk, terwijl één een baan heeft als schoonheidsspecialiste.

Het gemiddelde inkomen van de Nederlandse meisjes is f 890,-; van de Turkse ligt het gemiddelde inkomen ± f 100,- hoger. Dit laatste hangt ongetwijfeld samen met het feit dat de werkende Turkse meisjes gemiddeld ouder zijn.

Van de jongeren die nu werken had de grootste groep direkt na het verlaten van de school een baan (zie tabel 6.3.1.1). Nederlandse meisjes vonden wat vaker direkt werk, terwijl maar één van de vier Turkse werkende meisjes onmiddellijk een baan heeft gevonden.

Tabel 6.3.1.1. Aantal maanden tussen schoolverlaten en baan van Turkse en Nederlandse werkende jongeren

	jongens				meisjes			
	Turks (n=8)		Nederlands (n=12)		Turks (n=4)		Nederlands (n=17)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
direkt een baan	5	(63)	7	(58)	1	(25)	12	(71)
binnen 3 maanden			1	(8)	1	(25)	2	(12)
binnen 3 tot 6 maanden			2	(17)	1	(25)	2	(12)
binnen 6 tot 12 maanden			2	(17)				
12 maanden en langer	3	(38)			1	(25)	1	(6)

De manier waarop de jongeren een baan hebben gevonden loopt nogal uiteen. Via familie of relaties blijken relatief velen aan werk te zijn gekomen. Ook het uitzendbureau blijkt een duidelijke rol te spelen: meer jongeren vonden werk via een uitzendbureau dan via het arbeidsbureau. Advertenties hebben voor de Turkse jongeren niet tot werk geleid, voor de Nederlandse jongens en meisjes wel.

Tabel 6.3.1.2. De manier waarop Turkse en Nederlandse werkende jongeren een baan hebben gevonden

	jongens				meisjes			
	Turks (n=8)		Nederlands (n=12)		Turks (n=4)		Nederlands (n=17)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
arbeidsbureau	1	(13)	-		1	(25)	-	
uitzendbureau	1	(13)	3	(25)	1	(25)	3	(18)
advertentie	-		2	(17)	-		3	(18)
aangeklopt	1	(13)	3	(25)	1	(25)	1	(6)
via familie	2	(25)	2	(17)	1	(25)	6	(35)
via vrienden/relaties	1	(13)	1	(8)	-		2	(12)
ouders	2	(25)	1	(8)	-		2	(12)

Op een vergelijkbare manier als het aan de scholieren is gevraagd, (§ 5.3) is ook aan werkende jongeren gevraagd naar problemen. De vraag luidde als volgt:

"Bijna iedereen heeft op het werk weleens moeilijkheden met kollega's of met chefs of omdat het werk niet zo wil. Heb jij weleens moeilijkheden op je werk gehad?" (zie bijlage I, vraag 3.13)

In tabel 6.3.1.3 is te zien hoe Turkse en Nederlandse jongens en meisjes deze vraag beantwoord hebben. Turkse jongeren melden wat minder vaak problemen op het werk dan Nederlanders.

Tabel 6.3.1.3. Moeilijkheden op het werk van Turkse en Nederlandse werkende jongeren

	jongens				meisjes			
	Turks (n=8)		Nederlands (n=12)		Turks (n=4)		Nederlands (n=17)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
moelijkheden	2	(29)	7	(58)	1	(25)	7	(41)
geen moeilijkheden	5	(71)	5	(42)	3	(75)	10	(59)
onbekend	1							

De werkenden hebben hun werkkring beoordeeld door er een rapportcijfer aan toe te kennen (tabel 6.3.1.4).

Tabel 6.3.1.4. Rapportcijfer dat Turkse en Nederlandse werkende jongeren voor hun werkkring geven

	jongens				meisjes			
	Turks (n=8)		Nederlands (n=12)		Turks (n=4)		Nederlands (n=17)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
onvoldoende (1-5)	1	(14)	1	(8)			4	(24)
voldoende (6-7)	4	(57)	3	(25)	1	(25)	6	(35)
goed (8)	1	(14)	6	(50)	2	(50)	4	(24)
zeer goed (9-10)	1	(14)	2	(17)	1	(25)	3	(18)

onbekend	1							

De vier Turkse meisjes met een baan geven gemiddeld het hoogste cijfer. Ook relatief veel Nederlandse jongens zijn goed te spreken over hun baan. Heel anders is de beoordeling van Nederlandse meisjes. Van hen geeft bijna een kwart het werk een onvoldoende!

We hebben de werkende respondenten ook een prognose gevraagd over de mogelijkheid te blijven werken in de huidige baan. De meesten zijn daarover wel optimistisch. (zie tabel 6.3.1.5)

Opvallend is wel dat de jongens wat vaker twijfels uiten dan de meisjes over de vraag of ze hun baan wel zullen kunnen behouden.

Tabel 6.3.1.5. Reacties van Turkse en Nederlandse werkende jongeren op de vraag: "Denk je dit werk de komende tijd nog wel te kunnen blijven doen, of heb je het gevoel dat je je baan zou kunnen kwijtraken?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=8)		Nederlands (n=12)		Turks (n=4)		Nederlands (n=17)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
kan blijven werken	4	(57)	7	(58)	3	(75)	12	(80)
kan baan kwijtraken	2	(29)	3	(25)	1	(25)	3	(20)
weet niet	1	(14)	2	(17)				

onbekend	1						2	

Aan degenen die twijfelden of ze konden blijven werken is vervolgens de vraag gesteld of ze zich zorgen maken over het mogelijke verlies van hun baan. Dat men zich daarover vaak zorgen maakt blijkt maar betrekkelijk weinig het geval. (tabel 6.3.1.6)

Tabel 6.3.1.6. Reacties van Turkse en Nederlandse werkenden jongeren, die het gevoel hebben hun baan te kunnen kwijtraken of het niet weten of ze hun baan kunnen houden op de vraag: "Maak je je er vaak zorgen over dat je je baan kan kwijtraken?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=3)		Nederlands (n=5)		Turks (n=1)		Nederlands (n=3)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
vaak	1	(33)			1	(100)	1	(33)
wel eens	1	(33)	1	(20)				
nooit	1	(33)	4	(80)			2	(67)

6.3.2 Niet werkende schoolverlaters

Om een beeld van het arbeidsverleden van jongeren die nu geen baan

hebben, te krijgen is hun gevraagd of ze, na het verlaten van de school, een baan hebben gehad. Tabel 6.3.2.1 geeft de verdeling van de antwoorden.

Tabel 6.3.2.1. Reakties van Turkse en Nederlandse jongeren zonder baan op de vraag: "Heb je sinds je van school af bent al eens een baan gehad?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=7)		Nederlands (n=11)		Turks (n=17)		Nederlands (n=8)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
ja	2	(33)	6	(67)	6	(46)	3	(43)
nee	4	(67)	3	(33)	7	(54)	4	(57)
onbekend	1		2		4		1	

Het blijkt dat bijna de helft van degenen die nu geen werk hebben, wel een baan heeft gehad in het recente verleden. (tabel 6.3.2.1) Opvallend is hier het aantal Turkse meisjes dat een baan heeft gehad, terwijl hun aandeel onder de werkenden zo laag was.

Een tweede aspect waaraan aandacht is geschonken, betreft de totale duur van de werkloosheid (tabel 6.3.2.2).

Het valt op dat betrekkelijk veel Nederlandse jongeren nog maar een korte periode werkloos zijn. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat er onder hen relatief wat meer zijn die al een baan hebben gehad. De Turkse jongeren zijn wat vaker dan de Nederlandse al een jaar of langer zonder werk.

Tabel 6.3.2.2. Turkse en Nederlandse jongens en meisjes zonder baan naar de duur van het zonder baan zijn

	jongens				meisjes			
	Turks (n=7)		Nederlands (n=11)		Turks (n=17)		Nederlands (n=8)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
korter dan 3 maanden			4	(44)	1	(9)	3	(43)
3-6 maanden	1	(14)	2	(22)	2	(18)		
6-12 maanden	3	(43)	1	(11)	4	(36)	2	(29)
12 maanden of langer	3	(43)	2	(22)	4	(36)	2	(29)
onbekend			2		6		1	

Op verschillende manieren is een poging gedaan inzicht te krijgen in de manier waarop men de situatie als werkloze ervaart. Ook de vraag naar "problemen met de werkloosheid" geeft hierin inzicht. De formulering was voor dit deel van de onderzoeksgroep:

"Bijna iedereen die zonder baan zit heeft weleens moeilijkheden door zijn werkloosheid, bijvoorbeeld vanwege het geld, of omdat de mensen om hem heen het afkeuren, of omdat hij het zelf vervelend vindt om werkloos te zijn." (zie bijlage I; vraag 4.11)

De reacties hierop zijn vermeld in tabel 6.3.2.3.

Tabel 6.3.2.3. Turkse en Nederlandse jongens en meisjes zonder baan naar moeilijkheden door werkloosheid

	jongens				meisjes			
	Turks (n=7)		Nederlands (n=11)		Turks (n=17)		Nederlands (n=8)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
moeilijkheden	5	(83)	3	(33)	8	(62)	7	(100)
geen moeilijkheden	1	(17)	6	(67)	5	(38)		
onbekend	1		2		4		1	

Uit de tabel blijkt dat de Nederlandse jongens er relatief vaak geen probleem mee hebben, terwijl de Nederlandse meisjes zonder uitzondering zeggen dat soort moeilijkheden te ervaren. Bij de Turkse jongeren heeft een flinke meerderheid problemen met de werkloosheid. Daarnaast blijkt dat relatief meer Turkse jongens moeilijkheden ervaren dan Turkse meisjes.

Wanneer wij aandacht besteden aan de aard van de problemen die men met werkloosheid heeft, dan valt een duidelijk verschil op tussen jongens en meisjes. Jongens noemen steeds geldgebrek als voornaamste probleem van werkloosheid, meisjes brengen naar voren, dat ze zich vervelen of, en dat geldt vooral voor de Turkse meisjes, dat werkloosheid eenzaamheid met zich mee brengt.

Een aansluitende vraag luidde:

"Vind je het vervelend om geen werk te hebben of vind je het wel goed?" (Zie bijlage I; vraag 4.12)

Tabel 6.3.2.4 laat de verdeling zien.

Tabel 6.3.2.4. Reacties van Turkse en Nederlandse jongeren zonder baan op de vraag: "Vind je het vervelend om geen werk te hebben of vind je het wel goed zo?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=7)		Nederlands (n=11)		Turks (n=17)		Nederlands (n=8)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
vervelend	5	(83)	3	(38)	6	(46)	6	(86)
tussenin	1	(17)	3	(38)	3	(23)		
wel goed			2	(25)	4	(31)	1	(14)

onbekend	1		3		4		1	

Opvallend is de grote overeenkomst die deze tabel vertoont met tabel 6.3.2.3. Ook hier zijn het met name Turkse jongens en Neder-

landse meisjes die het vervelend vinden om geen werk te hebben. Van de Turkse meisjes echter vinden het er relatief maar weinig vervelend.

Sommige jongeren zijn optimistisch over hun mogelijkheden aan een baan te komen, anderen zijn nogal somber. Dit blijkt uit de reacties op de vraag: "Denk je binnen een half jaar een baan te hebben?" (bijlage I; vraag 4.13)

Tabel 6.3.2.5. Reacties van Turkse en Nederlandse jongeren zonder baan op de vraag: "Denk je binnen een half jaar een baan te hebben?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=7)		Nederlands (n=11)		Turks (n=17)		Nederlands (n=8)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
ja	1	(17)	4	(50)	2	(22)	1	(14)
weet niet	2	(33)	1	(13)	3	(33)	2	(29)
nee	3	(50)	3	(38)	4	(44)	4	(57)

zoekt geen baan					3			
onbekend	1		3		5		1	

Turkse jongeren blijken daarover niet zo optimistisch. Nederlandse jongens denken relatief vaak dat het wel zal lukken.

Aansluitend werd aan jongeren die dachten dat ze binnen een half jaar geen werk zouden hebben of daarover onzeker waren, gevraagd of men zich daarover vaak zorgen maakt (tabel 6.3.2.6).

De Nederlandse jongens blijken zich hierover het minst zorgen te maken.

Tabel 6.3.2.6. Reacties van Turkse en Nederlandse jongeren zonder baan die denken geen baan te hebben binnen een half jaar of dat niet zeker weten op de vraag: "Maak je je daar vaak zorgen over?"

	jongens				meisjes			
	Turks (n=5)		Nederlands (n=4)		Turks (n=7)		Nederlands (n=6)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
vaak	3	(60)			3	(43)	3	(50)
wel eens	1	(20)	2	(50)	2	(29)	3	(50)
nooit	1	(20)	2	(50)	2	(29)		

6.4. Samenvatting

In dit hoofdstuk is nagegaan hoe het de jongeren vergaat nadat ze de school hebben verlaten.

Omdat op dat moment de situatie voor allen verschillend wordt, is het niet meer zinvol al te gedetailleerd ervaringen van Turkse en Nederlandse oud-leerlingen te vergelijken. Bovendien gaat het om betrekkelijk kleine aantallen. Het aksent ligt dan ook op het beschrijven van de situatie waarin men verkeert en het aanduiden van belangrijke verschillen.

Een eerste punt om de Turkse en Nederlandse jongeren te vergelijken is de aard van hun dagelijkse bezigheid. Veel jongeren blijken na het verlaten van de school, waar wij ze als oud-leerling geselecteerd hebben, opnieuw een (vervolg)opleiding te volgen. Gemiddeld doet dat zo'n 40%. Echt opvallende verschillen bestaan er eigenlijk alleen tussen Turkse en Nederlandse meisjes, die niet meer op school zitten. Van de 21 Turkse meisjes hebben er uit die groep maar 4 een baan. Van de 25 Nederlandse meisjes werken er 17. Ook is nagegaan of de jongeren met of zonder diploma van school zijn gegaan. Uit deze gegevens komt naar voren dat vooral onder LBO-'oud-leerlingen' de verschillen tussen Turkse en Nederlandse

jongeren groot zijn. Van de Nederlanders heeft 78% het LBO met een diploma verlaten, van de Turkse 'oud-leerlingen' maar 18%.

Onder de oud-leerlingen van het MAVO ligt het diplomabezit hoger. Dat geldt dan vooral voor de Turkse oud-leerlingen. Ruim tweederde van hen heeft het MAVO diploma behaald.

Wanneer de 'oud-leerlingen' weer, of nog, op school zitten, volgen zij meestal een opleiding op MBO-niveau. Opvallend is dat Turkse 'oud-leerlingen' vaker dan Nederlandse het HAVO en het VWO bezoeken.

Van de schoolverlaters heeft ongeveer de helft een baan. Het diplomabezit blijkt samen te hangen met het al dan niet hebben van een baan. Van de gediplomeerden heeft tweederde werk, van de ongediplomeerden slechts een kwart.

Alle Turkse en Nederlandse werkende jongens in ons onderzoek hebben een werkkring als (hand)arbeider, deels geschoold, deels ongeschoold. Ook jongens met een MAVO-diploma treft men daaronder. Er bestaat tussen Turkse en Nederlandse jongens weinig verschil in het soort werk dat ze doen. Ook de honorering loopt niet erg uiteen.

Bij de werkende meisjes is het belangrijkste verschil dat bijzonder weinig Turkse meisjes een baan hebben, terwijl de Nederlandse juist heel vaak werk hebben weten te vinden.

Bij de schoolverlaters die geen werk hebben valt op, dat bijna de helft van hen wel ooit een baan heeft gehad. Betrekkelijk veel Nederlandse jongeren zijn nog maar vrij kort werkloos. Voor de Turkse jongeren geldt dat het merendeel langer dan een half jaar zonder baan zit.

7. VRIJE TIJD

In het eerste deelrapport (Danz & Gründemann, 1984a) constateerden wij dat onderzoeksgegevens over de vrijetijdsbesteding van Turkse jongeren zich grotendeels beperkten tot de situatie van de meisjes. Gelukkig is dit sindsdien wel verbeterd. Zo is onder andere een uitgebreid onderzoek verschenen over het sport- en vrijetijds-gedrag van jonge Turken (en Marokkanen) in Eindhoven en Dordrecht van het Instituut voor Sociale Geografie van de Universiteit van Amsterdam (Brassé, 1985). Ook in het onderzoek van het Hoogveld Instituut naar leer- en vormingsbehoeften van jongeren uit etnische groeperingen wordt ingegaan op de vrijetijdsbesteding van onder andere Turkse jongeren (Van Boxtel et al., 1985).

In beide onderzoekingen wordt hierbij nadrukkelijk aandacht besteed aan de verschillen naar geslacht. Het valt echter te betreuren dat in het rapport van het Hoogveld Instituut maar weinig aandacht wordt geschonken aan verschillen naar nationaliteit (Turks, Marokkaans en Surinaams). Bovendien ontbreekt in beide onderzoekingen een Nederlandse controlegroep. Zoals in hoofdstuk 4 al is aangegeven ondervangt Brassé dit gedeeltelijk door gebruik te maken van gegevens van het CBS, maar ook in dit onderzoek is geen sprake van een integrale vergelijking van het vrijetijds-gedrag van Turkse (Marokkaanse) en Nederlandse jongeren. Bovendien zijn de gegevens van Turkse (en Marokkaanse) jongeren uit Eindhoven en Dordrecht niet zonder meer vergelijkbaar met die van een landelijke steekproef van Nederlandse jongeren, ook al is hierbij wel rekening gehouden met het opleidingsnivo.

In dit hoofdstuk zullen we ons bezighouden met een aantal aspecten van het vrijetijds-gedrag. Hierbij gaat het onder andere over de aard van de activiteiten, over de mate waarin deze plaatsvinden binnen een georganiseerd verband en over de beperkingen die men zich zelf oplegt, of die door anderen aan de jongeren worden opge-

legd. Ook zullen we aandacht besteden aan een aantal "riskante gewoonten" zoals roken, drinken en druggebruik.

Natuurlijk zullen we, evenals in de vorige hoofdstukken, de gegevens van de Turkse jongeren zoveel mogelijk vergelijken met die van de Nederlandse jongeren.

7.1 Vrijetijdsactiviteiten

Zowel in Westeuropese als in Turkse onderzoekspublikaties vinden we aanwijzingen, dat met name Turkse meisjes niet altijd vertrouwd zijn met het begrip "vrije tijd" (Danz & Gründemann, 1984a; Koopman, Danz & Gründemann, 1985) Om misverstanden te vermijden is het hoofdstuk over de vrije tijd in de vragenlijst daarom begonnen met een nadere omschrijving van dit begrip.

"Wij gaan het nu hebben over vrije tijd, dat wil zeggen de tijd die je niet besteed aan school, huiswerk, het werk of het zoeken naar werk. Met andere woorden de tijd waarin je min of meer vrij bent zelf te bepalen wat je gaat doen" (zie bijlage 1, p.34).

Vervolgens is de jongeren gevraagd met welke drie dingen zij zich het meest bezighielden in hun vrije tijd.

In tabel 7.1.1 en 7.1.2 worden de resultaten hiervan apart weergegeven voor de jongens en de meisjes. We hebben ons hierbij beperkt tot activiteiten die door tien procent of meer van een of beide groepen (Turken en Nederlanders) genoemd zijn.

Bij de Turkse meisjes springen drie activiteiten er duidelijk uit: handwerken, lezen en televisie of video kijken. Deze activiteiten scoren alle drie omstreeks 50%. Het luisteren naar de radio of naar muziek is door ongeveer één op de vijf Turkse meisjes genoemd.

Tabel 7.1.1. Vrijetijsactiviteiten van de Turkse en de Nederlandse meisjes

activiteit	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- handwerken	60	(56)	21	(20)
- lezen	54	(50)	21	(20)
- tv/video kijken	52	(48)	19	(18)
- radio/muziek luisteren	23	(21)	13	(13)
- op bezoek gaan of bezoek krijgen (algemeen)	13	(12)	7	(7)
- met vriendinnen meegaan	12	(11)	12	(12)
- bij vriendinnen op bezoek gaan of op bezoek krijgen	11	(10)	10	(10)
- winkelen/de stad ingaan	11	(10)	32	(31)
- uitgaan (onder andere bioskoop/disko)	7	(6)	26	(25)
- sport (algemeen)	7	(6)	26	(25)
- zwemmen	2	(2)	11	(11)

Tabel 7.1.2. Vrijetijsactiviteiten van de Turkse en Nederlandse jongens

activiteit	Turken (n=110)		Nederlanders (n=105)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- voetballen	52	(48)	39	(37)
- tv/video kijken	34	(31)	20	(19)
- sporten (algemeen)	20	(19)	31	(30)
- lezen	21	(19)	10	(10)
- knutselen aan auto's, motoren, brommers etc.	18	(17)	37	(35)
- door de stad lopen	16	(15)	9	(9)
- uitgaan (onder andere bioskoop/disko)	15	(14)	29	(28)
- wandelen	14	(13)	1	(1)
- naar buurthuis/Turks centrum gaan	13	(12)	7	(7)
- met vrienden meegaan	13	(12)	22	(21)
- vechtsport beoefenen	12	(11)	5	(5)
- fietsen	11	(10)	4	(4)
- muziek maken	11	(10)	5	(5)
- radio/muziek luisteren	4	(4)	18	(17)

onbekend	2		-	

Dit geldt ook voor de activiteiten met vriendinnen wanneer we het met vriendinnen meegaan (11%) en het bij vriendinnen op bezoek gaan of op bezoek krijgen (10%) bij elkaar tellen. De overige activiteiten die door 10% of meer van de Turkse meisjes genoemd zijn, betreffen het op bezoek gaan of bezoek krijgen in het algemeen (12%) en het winkelen of de stad ingaan (10%).

Uit de percentages op de verschillende activiteiten blijkt dat de Turkse meisjes zich sterk richten op activiteiten binnenshuis. Dit beeld komt in grote lijnen overeen met onderzoeksbevindingen in Turkije, die eveneens wijzen op activiteiten, die vooral binnenshuis worden verricht (zie Koopman, Danz & Gründemann, 1985). Ook daarbij neemt handwerken een belangrijke plaats in, evenals lezen. Televisie en video kijken worden in de door ons behandelde onderzoeken niet genoemd. Dit houdt waarschijnlijk verband met het feit, dat daartoe in de betreffende onderzoeksperiode (1970-1980) de voorzieningen nog ontbraken.

Als we alle activiteiten van de Turkse meisjes die binnenshuis plaatsvinden bij elkaar nemen, en het op bezoek gaan er buiten houden, komen we op 71% van het totaal aantal genoemde activiteiten. Inklusief de bezoeken bedraagt dit percentage zelfs 79%. Voor de Nederlandse meisjes liggen deze percentages beduidend lager (respektievelijk 33% en 40%). Dit blijkt ook uit de door deze meisjes meest genoemde activiteiten: winkelen of de stad ingaan (31%), uitgaan (25%) en sportbeoefening in het algemeen (25%). Deze laatste twee activiteiten worden door de Turkse meisjes slechts in beperkte mate genoemd (bij beide activiteiten 7 meisjes).

Aktieve sportbeoefening blijkt trouwens in het vrijetijdsgedrag van de Turkse meisjes slechts een marginale positie in te nemen. Slechts 3% van de door de Turkse meisjes genoemde activiteiten valt onder deze noemer te brengen. Ook Brassé (1985) constateert in zijn onderzoek dat de deelname aan sportactiviteiten onder de Turkse vrouwen (15 - 29 jaar) gering is. Slechts 5% van zijn vrou-

welijke Turkse respondenten doet regelmatig (minstens 12x per jaar) aan sport. Van de in ons onderzoek door de Nederlandse meisjes genoemde activiteiten valt 15% onder actieve sportbeoefening te plaatsen.

Uit tabel 7.1.1 blijkt verder dat handwerken, lezen en televisie of video kijken (alle drie omstreeks 20%) ook bij de Nederlandse meisjes redelijk scoren, zij het niet in die mate als bij de Turkse meisjes. De activiteiten met vriendinnen (te zamen 22%) worden door de Nederlandse meisjes ongeveer even vaak genoemd als door de Turkse meisjes. Het luisteren naar de radio of muziek lijkt bij de Nederlandse meisjes wat minder populair te zijn (13%).

De onderzoekingen van Brassé (1985) en Van Boxtel et al. (1985) spreken elkaar tegen waar het gaat om sportactiviteiten van Turkse (en Marokkaanse en Surinaamse) jongens. De onderzoekers van het Hoogveld Instituut, die bijna 200 Turkse, Marokkaanse en Surinaamse jongeren van 15 t/m 26 jaar hebben ondervraagd, signaleren dat hun respondenten zich slechts in geringe mate bezighouden met sportactiviteiten en dat het dan ook nog met name de meisjes zijn die sporten. Volgens Brassé echter behoort sport tot de belangrijkste vrijetijdsactiviteiten van de Turkse en Marokkaanse mannen (15-29 jaar). Onze onderzoeksgegevens ondersteunen de konklusie van Brassé nadrukkelijk (zie tabel 7.1.2). Onder de drie door de Turkse jongens meest genoemde activiteiten vallen zowel voetballen (48%) als algemene sportactiviteiten (19%). Van alle door de Turkse jongens genoemde activiteiten valt zelfs 29% onder actieve sportbeoefening.

Van de vrijetijdsactiviteiten die binnenshuis plaatsvinden nemen bij de Turkse jongens televisie of video kijken (31%) en lezen (19%) de belangrijkste plaats in. Overigens valt slechts 26% van de door de Turkse jongens genoemde activiteiten onder specifieke binnenshuis-activiteiten. Onder de activiteiten van de Turkse jongens die buitenshuis plaatsvinden, vallen naast de al eerder ge-

noemde sportactiviteiten onder andere, het knutselen aan auto's, motoren, brommers etcetera (17%), het door de stad lopen (15%) of met vrienden meegaan (12%), uitgaan, bijvoorbeeld naar bioskoop of disko (14%) en het naar het buurthuis of Turks centrum gaan (12%). Opvallend is verder dat 10% van de Turkse jongens fietsen als activiteit noemt. Het is echter niet duidelijk of het hier een recreatieve of een meer op sport gerichte activiteit betreft.

Uit de onderzoeksgegevens over het vrijetijdsgedrag van Turkse jongens in Turkije (Koopman, Danz & Gründemann, 1985) komt niet zo'n nadrukkelijke voorkeur van jongens voor sportactiviteiten naar voren. Bij de dorpsjongens komt voetballen, samen met wandelen, pas op de derde plaats van de meest beoefende activiteiten in de vrije tijd (Atalay, 1979). Het kaartspelen en praten in de gemeenschapsruimte en het lezen van kranten, tijdschriften en boeken zijn bij deze jongens meer in trek. Ook de jongens uit de "stadsdorpen" van Ankara lijken aan "het met vrienden bij elkaar zitten en wat praten" meer belang te hechten dan aan sportactiviteiten (Gökçe, 1976).

Bij de door ons ondervraagde Nederlandse jongens neemt actieve sportbeoefening eveneens een belangrijke plaats in bij de vrijetijdsactiviteiten (zie tabel 7.1.2). In het totaal gaat het hierbij om 31% van de genoemde activiteiten. Wel lijkt er bij de Nederlandse jongens sprake van een wat meer gedifferentieerd activiteitenpatroon op het gebied van sport. Bij de Turkse jongens vormt voetballen ruim de helft (56%) van de genoemde sportactiviteiten. Bij de Nederlandse jongens ligt dit percentage op 42%. Zij houden zich verder bezig met sport in het algemeen (33% van de genoemde sportactiviteiten) met watersport (8%), met zwemmen (6%), met vechtsporten (5%) en met crossen (5%). Deze activiteiten scoren bij de Turkse jongens in het algemeen wat lager: sport in het algemeen (22% van de genoemde sportactiviteiten), watersport (1%), zwemmen (5%) en crossen (2%). Alleen bij de vechtsporten is sprake

van een grotere populariteit onder de Turkse jongens (12%). Ook Brassé (1985) constateert een duidelijke voorkeur onder Turkse (en Marokkaanse) mannen (15-29 jaar) voor voetballen en vechtsporten. Hij verklaart de interesse voor voetbal uit de even grote populariteit van deze sport in Turkije (en Marokko) als in Nederland. Bovendien wijst hij erop dat de voorwaarden om deze sport te leren en te beoefenen minimaal zijn: een bal, een open ruimte en enkele medespelers. De gerichtheid van Turkse (en Marokkaanse) jongens op vechtsporten moet men volgens hem niet verklaren vanuit kulturele kenmerken bij de migranten of vanuit de migrantensituatie, maar "vanuit een bepaalde houding tegenover en waardering van lichaamskracht en krachtmeting die ook bij vooral jonge autochtone (hand)arbeiders voorkomt" (p.93). In ons onderzoek is de voorkeur voor vechtsporten onder de Nederlandse jongens toch wat kleiner dan onder de Turkse jongens (zie tabel 7.1.2).

Naast de sportactiviteiten neemt bij de Nederlandse jongens ook het knutselen aan auto's, motoren, brommers etcetera een belangrijke plaats in bij de vrijetijdsactiviteiten. Deze activiteit wordt door de Nederlandse jongens (35%) ongeveer twee maal zo vaak genoemd als door de Turkse jongens (17%). Dit geldt ook voor het uitgaan naar bijvoorbeeld bioskoop of disko (28%) en het met vrienden meegaan (21%). Ook hebben de Nederlandse jongens vaker opgegeven naar de radio of naar muziek te luisteren (17%). De percentages voor het kijken naar televisie of video (19%) en het lezen (10%) liggen bij de Nederlandse jongens echter weer een stuk lager.

Opvallend is tenslotte het verschil tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren op de activiteit wandelen (respektievelijk 13% en 1%). Temeer daar deze activiteit door de Turkse jongens ook regelmatig als eerste of als tweede activiteit is genoemd. De hypothese dat het hier slechts om een rest-activiteit zou gaan wordt hiermee verworpen. Dit strookt met gegevens uit Turkije. In het onderzoek van Atalay (1979), onder jongeren uit een dorp in het oosten van

Turkije, werd wandelen door 17% van de jongens als vrijetijdsactiviteit genoemd (zie ook Koopman, Danz & Gründemann, 1985).

Het geheel overziend zijn de verschillen in de vrijetijdsactiviteiten tussen de Turkse en de Nederlandse jongens kleiner dan tussen de Turkse en de Nederlandse meisjes. Bij beide nationaliteiten bestaan duidelijk verschillen in vrijetijdsgedrag naar geslacht. De verschillen tussen de Nederlandse jongens en meisjes zijn echter wat kleiner dan tussen de Turkse jongens en meisjes. Dit komt onder andere tot uitdrukking in het aandeel van de specifieke binnenshuisactiviteiten in het totaal aantal activiteiten. Bij de Turkse jongens en meisjes ligt dit respectievelijk op 26% en 79%, en bij de Nederlandse jongens en meisjes respectievelijk op 24% en 40%.

7.2 Lidmaatschap van verenigingen

Als we nu gaan kijken in welke mate de jongeren deelnemen aan vrijetijdsactiviteiten in georganiseerd verband (tabel 7.2.1 en tabel 7.2.2), dan blijkt dat de Turkse meisjes slechts in beperkte mate lid zijn van verenigingen. In het totaal gaat het hierbij om iets minder dan een derde van de Turkse meisjes (31%). Opvallend is bovendien dat het lidmaatschap van verenigingen zich bij de Turkse meisjes voornamelijk beperkt tot kulturele en/of edukatieve klubs of verenigingen (27%). Hierbij nemen handwerken en "belangenverenigingen" (speciale vrouwen-, meisjes- of jongerenverenigingen, al dan niet georganiseerd naar nationaliteit) de belangrijkste plaats in. Slechts 6 Turkse meisjes uit ons onderzoek zijn lid van een sportvereniging. Ook dit korrespondeert met de gegevens van Brassé (1985). Slechts 4% van zijn vrouwelijke Turkse (en Marokkaanse) respondenten blijkt in 1983 lid te zijn (geweest) van een sportschool of sportvereniging.

De deelname van de Nederlandse meisjes aan sportverenigingen ligt beduidend hoger (38%). De aard van de sportactiviteiten die in verenigingsverband worden beoefend, zijn bovendien erg divers (zie tabel 7.2.1). Van kulturele en/of edukatieve verenigingen zijn de Nederlandse meisjes ongeveer in gelijke mate lid als de Turkse meisjes (22%). Bij de Nederlandse meisjes gaat het hierbij echter vaker om volksdansen (12%) en muziek (6%) en minder vaak om handwerken (1%) en "belangenverenigingen" (1%).

Tabel 7.2.1. Lidmaatschap van verenigingen bij de meisjes

variabelen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>lidmaatschap van sportverenigingen:</u>				
- ja	6	(6)	39	(38)
- nee	102	(94)	64	(62)

<u>aard van de sportverenigingen:</u>				
- aerobic en dergelijke	1	(1)	11	(11)
- zwemmen	1	(1)	7	(7)
- korfbal	-		5	(5)
- voetbal	-		5	(5)
- volleybal	1	(1)	4	(4)
- paard-/ponyrijden	-		4	(4)
- judo/karate	1	(1)	3	(3)
- atletiek	1	(1)	2	(2)
- tennis/badminton	1	(1)	2	(2)
- overig	-		5	(5)

<u>lidmaatschap kulturele en/of edukatieve verenigingen:</u>				
- ja	29	(27)	23	(22)
- nee	79	(73)	80	(78)

<u>aard kulturele en/of edukatieve verenigingen:</u>				
- handwerken	11	(10)	1	(1)
- knippen/kappen	5	(5)	-	
- handarbeid	1	(1)	3	(3)
- volksdansen	2	(2)	12	(12)
- muziek	2	(2)	6	(6)
- "belangenvereniging"	9	(8)	1	(1)
- overig	1	(1)	3	(3)

Vervolg tabel 7.2.1

variabelen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>lidmaatschap verenigingen totaal:</u>				
- ja	33	(31)	53	(51)
- nee	75	(69)	50	(49)

N.B. Door dubbelstellingen kan de som in de onderverdelingen hoger uitkomen dan in de totalen

Tabel 7.2.2. Lidmaatschap van verenigingen bij de jongens

variabelen	Turken (n=110)		Nederlanders (n=105)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>lidmaatschap van sportverenigingen:</u>				
- ja	51	(47)	55	(53)
- nee	58	(53)	49	(47)

- onbekend	1		1	
<u>aard van de sportverenigingen:</u>				
- voetbal	30	(27)	31	(30)
- judo/karate	22	(20)	8	(8)
- fitness	3	(3)	3	(3)
- crossen	-		3	(3)
- badminton	-		3	(3)
- korfbal	-		2	(2)
- watersport	-		2	(2)
- atletiek	-		2	(2)
- overig	1	(1)	9	(9)
<u>lidmaatschap kulturele en/of edukatieve verenigingen:</u>				
- ja	6	(6)	10	(10)
- nee	103	(94)	94	(90)

- onbekend	1		1	

Vervolg tabel 7.2.2

variabelen	Turken (n=110)		Nederlanders (n=105)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>aard kulturele en/of edukatieve verenigingen:</u>				
- "belangenvereniging"	5	(5)	-	
- muziek	1	(1)	2	(2)
- volksdansen	-		3	(3)
- overig	-		5	(5)
<u>lidmaatschap verenigingen totaal:</u>				
- ja	54	(50)	61	(59)
- nee	55	(50)	43	(41)
- onbekend	1		1	

N.B. Door dubbeltellingen kan de som in de onderverdelingen hoger uitkomen dan in de totalen

Van de Turkse jongens is de helft lid van een vereniging (zie tabel 7.2.2). In tegenstelling tot de Turkse meisjes gaat het hierbij echter vrijwel steeds om sportverenigingen. Met name voetbalverenigingen (27%) en vechtsportverenigingen (20%) zijn bij de Turkse jongens populair.

Ook de Nederlandse jongens sporten frekwent in georganiseerd verband (59%). Er lijkt bij deze jongens echter opnieuw sprake te zijn van een meer gedifferentieerd patroon van sportactiviteiten dan bij de Turkse jongens (zie ook § 7.1). Het voetballen in verenigingsverband is bij de Nederlandse jongens (30%) ongeveer even populair als bij de Turkse jongens (27%). De Nederlandse jongens zijn echter minder vaak lid van een vechtsportvereniging (8%). Bij beide groepen jongens doet een enkeling aan fitness (3 Turkse en 3 Nederlandse jongens). Andere sportactiviteiten in verenigingsverband zoals crossen, badminton, korfbal, watersport en atletiek komen alleen bij de Nederlandse jongens voor. Bovendien scoren de Nederlandse jongens beduidend hoger in de categorie "overige sportverenigingen". Het gaat hier om sportactiviteiten die slechts

door één respondent genoemd zijn, bijvoorbeeld paardrijden, biljarten, volleybal en honkbal.

Tenslotte nemen zowel de Turkse als de Nederlandse jongens slechts in beperkte mate deel aan activiteiten van kulturele en/of edukatieve clubs of verenigingen (respektievelijk 6% en 10%).

Opnieuw zijn de verschillen tussen de Turkse de Nederlandse jongens kleiner dan tussen de Turkse en de Nederlandse meisjes. De verschillen naar geslacht blijven echter duidelijk overeind, zeker waar het de aard van de verenigingen betreft. De meisjes zijn in het algemeen van een ander soort vereniging lid dan de jongens. Vergeleken met de onderzoeksgegevens in Turkije lijkt de organisatiegraad van de vrijetijdsactiviteiten onder Turkse jongeren in Nederland echter duidelijk hoger te liggen (Koopman, Danz & Gründemann, 1985). Geen van de Turkse onderzoekers maakt melding van activiteiten in verenigingsverband. Gökçe (1976) signaleert het ontbreken van een gestructureerde vrijetijdsbesteding in de "stadsdorpen" van Ankara als een (maatschappelijk) probleem en acht voorzieningen wenselijk.

7.3 Beperkingen

Het vrijetijdsgedrag van jongeren kan door een aantal aspecten beperkt worden. We kunnen hierbij bijvoorbeeld denken aan beperkingen in tijd of geld. Ook kunnen de mogelijkheden voor vrijetijdsactiviteiten beperkt zijn door een gebrek aan voorzieningen in de direkte woonomgeving. Tenslotte kan men zichzelf restrikties opleggen of kan het vrijetijdsgedrag door anderen (bijvoorbeeld de ouders) begrensd worden. Bij de Turkse meisjes zou dit vooral tot uitdrukking komen in de vrijetijdsactiviteiten die buitenshuis plaatsvinden (zie bijvoorbeeld Weische-Alexa, 1977).

7.3.1 Helpen thuis

In het eerste deelrapport (Danz & Gründemann, 1984a) signaleerden wij dat de onderzoeksgegevens over de vrijetijdsbesteding van Turkse meisjes wijzen op een sterke beperking van de beschikbare vrije tijd van deze meisjes door taken binnen het gezin, zoals (hulp in) het huishouden en het verzorgen van broertjes en zusjes. In de vragenlijst is aan dit aspect aandacht besteed door middel van de volgende vragen:

"Help je weleens thuis bijvoorbeeld met schoonmaken, boodschappen doen, koken, oppassen op broertjes en zusjes of kleine klusjes?"

"Hoeveel uur ben je daar zo per week mee bezig?"

"Heb je een hekel aan het helpen of vind je het wel leuk" (zie bijlage 1, vraag 7.3, 7.3a, en 7.3b).

Daarnaast is de jongeren gevraagd of zij voldoende tijd hebben voor de dingen waarmee zij in hun vrije tijd bezig zijn, of dat ze teveel of te weinig vrije tijd hebben (zie bijlage 1, vraag 7.2). Uit tabel 7.3.1.1 blijkt dat vrijwel alle door ons ondervraagde jongeren thuis weleens helpen. Toch is op deze variabele nog sprake van een significant effect van geslacht (zie tabel 7.3.1.2). Waar het om jongeren gaat die thuis niet helpen, betreft het in 25 van de 30 gevallen jongens.

Het gemiddeld aantal uren dat men per week thuis helpt, ligt voor de Turkse jongeren beduidend hoger dan voor de Nederlandse jongeren (respektievelijk 8.4 en 5.6 uur). Uit nadere analyse (in verband met een gekombineerd effect van nationaliteit en geslacht) blijkt dit verschil echter alleen te gelden voor de meisjes. De Turkse meisjes besteden, gemiddeld gezien, aanzienlijk meer uren per week aan het helpen thuis dan de Nederlandse meisjes (respektievelijk 12.2 en 6.9 uur). De tijd die de Turkse en de Nederlandse jongens gemiddeld per week hiermee kwijt zijn, verschilt vrij-

wel niet (respektievelijk 4.3 en 4.2 uur). In het algemeen zijn de meisjes wel intensiever bij het helpen thuis betrokken dan de jongens (respektievelijk 9.6 en 4.3 uur). Al deze verschillen zijn significant (zie tabel 7.3.1.2).

Tabel 7.3.1.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse jongeren op de variabelen met betrekking tot "helpen thuis"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>helpen thuis:</u>				
- ja	196	(93)	183	(92)
- nee	14	(7)	16	(8)

- n.v.t.*	8		9	
<u>aantal uren helpen thuis (per week):</u>				
- één tot twee uur	54	(28)	61	(34)
- drie tot vier uur	34	(18)	43	(24)
- vijf tot tien uur	62	(33)	59	(32)
- meer dan tien uur	40	(21)	19	(10)

gemiddeld	8.38		5.63	

- n.v.t.**	22		25	
- onbekend	6		1	
<u>beoordeling helpen thuis:</u>				
- vervelend	18	(9)	11	(6)
- soms vervelend, soms leuk	86	(44)	112	(62)
- leuk	90	(46)	59	(32)

- n.v.t.**	22		25	
- onbekend	2		1	
<u>beoordeling beschikbare vrije tijd:</u>				
- te veel	23	(11)	15	(7)
- voldoende	118	(54)	128	(62)
- te weinig	76	(35)	64	(31)

- onbekend	1		1	

* Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen

** Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen en kinderen die thuis niet helpen

Tabel 7.3.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "helpen thuis" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- helpen thuis	-	-	**
- aantal uren helpen thuis	**	**	**
- beoordeling helpen thuis	*	*	-
- beoordeling beschikbare vrije tijd	-	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 7.3.1.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "helpen thuis" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratieleeftijd	kalenderleeftijd	geslacht
- helpen thuis	-	-	**
- aantal uren helpen thuis	-	-	**
- beoordeling helpen thuis	*	-	-
- beoordeling beschikbare vrije tijd	-	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tenslotte heeft ook leeftijd nog een significant effect op deze variabele. Jongeren van 17 jaar en ouder besteden gemiddeld meer uren per week aan het helpen thuis dan de jongeren uit de twee lagere leeftijdskategorieën (zie tabel 7.3.1.4). Gezien het bovenstaande is het niet onverwacht dat dit verschil bij de meisjes opnieuw groter is dan bij de jongens.

Tabel 7.3.1.4. Het gemiddeld aantal uren per week dat de Turkse en de Nederlandse jongeren thuis helpen naar leeftijd en geslacht

	jongens		meisjes		totaal	
13-14 jaar	3.8	(n=60)	7.3	(n=64)	5.6	(n=124)
15-16 jaar	3.8	(n=56)	8.2	(n=68)	6.2	(n=124)
17-19 jaar	5.2	(n=62)	13.4	(n=62)	9.2	(n=124)

totaal	4.2	(n=178)	9.6	(n=194)	7.0	(n=372)

Als we nu kijken naar de houding van de jongeren ten opzichte van het helpen thuis, valt op dat de Turkse jongeren hier in het algemeen positiever tegenover staan dan de Nederlandse jongeren. Ook dit verschil is significant (zie tabel 7.3.1.2). Het effect van leeftijd op deze variabele heeft te maken met een minder positieve beoordeling van het helpen thuis door de jongeren uit de middelste leeftijdskategorie (zie tabel 7.3.1.5).

Tabel 7.3.1.5. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse jongeren met betrekking tot de variabele "beoordeling helpen thuis" naar leeftijd

variabele	13-14 jaar (n=133)		15-16 jaar (n=136)		17-19 jaar (n=157)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>beoordeling helpen thuis:</u>						
- vervelend	11	(9)	11	(9)	7	(6)
- soms vervelend, soms leuk	58	(45)	76	(62)	64	(51)
- leuk	59	(46)	35	(29)	55	(44)

- n.v.t.*	5		11		31	
- onbekend	-		3		-	

* Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen en kinderen die thuis niet helpen

Het is opvallend dat ondanks alle verschillen in het aantal uren dat men thuis behulpzaam is, er nauwelijks verschil te constateren

valt op de variabele "beoordeling beschikbare vrije tijd".

In beide populaties is ruim de helft van de jongeren tevreden met de vrije tijd die hun ter beschikking staat. Ongeveer een derde komt tijd tekort en ongeveer 10% van de jongeren heeft aangegeven teveel vrije tijd hebben. Ook de resultaten van de variantie-analyses met betrekking tot nationaliteit, leeftijd en geslacht geven op deze variabele geen significante effecten aan (zie tabel 7.3.1.2). Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat het vrijetijdsgedrag van de jongeren zo afgestemd is op de mate waarin men thuis behulpzaam is, dat zelfs degenen die daar zeer veel tijd aan kwijt zijn, niet vaker dan de anderen de indruk hebben dat de resterende vrije tijd te beperkt zou zijn.

Uit tabel 7.3.1.3 blijkt dat ook binnen de Turkse populatie sprake is van significante effecten van de achtergrondkenmerken. Alleen echter waar het de invloed van migratieleeftijd betreft, gaat het om nieuwe gegevens. Naarmate de Turkse jongeren op oudere leeftijd naar Nederland zijn gekomen, staan zij positiever ten opzichte van het helpen thuis (zie tabel 7.3.1.6).

Tabel 7.3.1.6. Verdeling van de antwoorden van de Turkse jongeren met betrekking tot de variabele "beoordeling helpen thuis" naar migratieleeftijd

variabele	migratieleeftijd					
	≤6 jaar (n=73)		7-12 jaar (n=105)		>12 jaar (n=40)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
beoordeling helpen thuis:						
- vervelend	10	(15)	7	(7)	1	(3)
- soms vervelend, soms leuk	30	(46)	42	(44)	14	(42)
- leuk	25	(38)	47	(49)	18	(55)

- n.v.t.*	7		8		7	
- onbekend	1		1		-	

* Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen en kinderen die thuis niet helpen

7.3.2 Geld

Omdat ook het beschikbare geld van invloed kan zijn op het vrijetijdsgedrag van de jongeren hebben wij hun gevraagd over hoeveel geld zij gemiddeld per week konden beschikken en of zij dat genoeg vonden om in hun vrije tijd te doen wat zij wilden doen (zie tabel 7.3.2.1)

Tabel 7.3.2.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en Nederlandse jongeren met betrekking tot "geld"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>beschikbaar bedrag per week:</u>				
- niets	1	*	1	*
- f 5,- of minder	38	(19)	22	(11)
- f 6,- tot f 10,-	62	(30)	46	(23)
- f 11,- tot f 25,-	54	(26)	53	(26)
- f 26,- tot f 50,-	28	(14)	42	(21)
- meer dan f 50,-	22	(11)	40	(20)
gemiddeld	28.06		38.36	

- onbekend	13		4	
<u>beoordeling hoogte bedrag:</u>				
- voldoende	170	(79)	174	(85)
- onvoldoende	45	(21)	31	(15)

- n.v.t./geen geld	1		1	
- onbekend	2		2	

* percentage nog geen 1%

Tabel 7.3.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "geld" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- beschikbaar bedrag	*	**	-
- beoordeling hoogte bedrag	-	**	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 7.3.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "geld" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- beschikbaar bedrag	-	**	-
- beoordeling hoogte bedrag	-	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

De Turkse jongeren blijken gemiddeld over minder geld per week te kunnen beschikken dan de Nederlandse jongeren. Natuurlijk kan het feit dat de Nederlandse "oud-leerlingen" vaker werk hebben (zie hoofdstuk 6) hier meespelen, maar nadere inspektie naar leeftijd laat zien dat deze verschillen ook al in de twee laagste leeftijdskategorieën voorkomen (zie tabel 7.3.2.4). Dit verschil naar nationaliteit is significant (zie tabel 7.3.2.2). Bovendien is op deze variabele ook leeftijd van invloed. Naarmate de jongeren ouder zijn beschikken zij, zoals te verwachten is, ook over meer geld.

Tabel 7.3.2.4. Het bedrag waarover de Turkse en de Nederlandse jongeren gemiddeld per week kunnen beschikken naar nationaliteit en leeftijd

	Turken	Nederlanders	totaal
13-14 jaar	f 10,63 (n=64)	f 14,- (n=60)	f 12,26 (n=124)
15-16 jaar	f 16,34 (n=68)	f 26,33 (n=64)	f 21,18 (n=132)
17-19 jaar	f 54,26 (n=73)	f 66,26 (n=80)	f 60,54 (n=153)
totaal	f 28,06 (n=205)	f 38,36 (n=204)	f 33,20 (n=409)

In het algemeen lijken de jongeren redelijk tevreden te zijn over het hun wekelijks ter beschikking staande bedrag. Voor ongeveer 80% van de jongeren is het bedrag hoog genoeg om in hun vrije tijd te kunnen doen wat zij willen doen. Opvallend is dat naar mate de jongeren ouder zijn en het besteedbare bedrag eveneens hoger ligt, men in het algemeen toch significant minder tevreden is over de omvang van het bedrag. Van de 13-14 jarigen vindt 10% het beschikbare bedrag niet voldoende om te doen wat men wil doen. Bij de 15-16 jarigen geldt dit voor 18% en bij de 17-19 jarigen voor 25%.

7.3.3. Binnenshuis-buitenshuis

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk hebben we gesignaleerd dat het bij de vrijetijdsactiviteiten van de Turkse meisjes in belangrijke mate om binnenshuis-activiteiten gaat. Ook uit de onderzoeken van Weische-Alexa (1977) en Brassé (1985) blijkt dat veel Turkse meisjes een groot deel van hun vrije tijd thuis doorbrengen. Zo constateert Weische-Alexa bijvoorbeeld dat bijna driekwart van de Turkse meisjes (13-17 jaar) uit haar onderzoek 's avonds als het donker is niet meer buiten komt.

Om na te gaan in welke mate deze meisjes nu eigenlijk (buiten school of werk) hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen en dit beeld te vergelijken met dat van de Nederlandse meisjes, hebben

wij aan onze vrouwelijke respondenten een aantal specifieke vragen op dit gebied gesteld (zie tabel 7.3.3.1).

Ongeveer een derde van de door ons ondervraagde Turkse meisjes komt in de vrije tijd nauwelijks buitenshuis. Ongeveer een vijfde van de meisjes is tijdens de vrije tijd evenveel binnenshuis als buitenshuis of zelfs meer buitenshuis. De rest (ongeveer de helft) brengt de vrije tijd meer binnenshuis dan buitenshuis door. Dit korrespondeert redelijk met onze konstatering dat bijna 80% van de vrijetijdsactiviteiten van de Turkse meisjes specifieke binnenshuisactiviteiten betreft. Als we dit nu vergelijken met de gegevens van de Nederlandse meisjes dan blijken de laatsten veel vaker in hun vrije tijd buitenshuis te zijn. Ofschoon ook nog bijna de helft van de Nederlandse meisjes de vrije tijd meer binnenshuis of vrijwel uitsluitend binnenshuis doorbrengt. Uit tabel 7.3.3.2 blijkt dat dit verschil significant is.

Tabel 7.3.3.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse meisjes met betrekking tot de variabelen "binnenshuis-buitenshuis"

variabelen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>vrije tijd binnenshuis-buitenshuis doorbrengen:</u>				
- meer buitenshuis	9	(8)	36	(35)
- evenveel binnenshuis als buitenshuis	12	(11)	17	(17)
- meer binnenshuis	50	(46)	22	(21)
- vrijwel uitsluitend binnenshuis	37	(34)	28	(27)
<u>wens tot verandering binnenshuis-buitenshuis:</u>				
- ja	35	(33)	18	(18)
- nee	70	(67)	83	(82)
- onbekend	3		2	

Vervolg tabel 7.3.3.1

variabelen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>'s avonds wel eens uit:</u>				
- ja	95	(89)	102	(99)
- nee	12	(11)	1	(1)

onbekend	1		-	
<u>familiebezoek ('s avonds):</u>				
- ja	80	(75)	91	(88)
- nee	26	(25)	12	(12)

- onbekend	2		-	
<u>vriendinnenbezoek ('s avonds):</u>				
- ja	77	(71)	76	(75)
- nee	31	(29)	26	(25)

- onbekend	-		1	
<u>kursussen, klubs etc. ('s avonds):</u>				
- ja	37	(34)	54	(52)
- nee	71	(66)	49	(48)
<u>schoolavonden ('s avonds):</u>				
- ja	39	(45)	51	(66)
- nee	48	(55)	26	(34)

- n.v.t./geen scholier	21		25	
- onbekend	-		1	
<u>bioskoopbezoek ('s avonds):</u>				
- ja	19	(18)	67	(66)
- nee	89	(82)	35	(34)

- onbekend	-		1	
<u>cafébezoek ('s avonds):</u>				
- ja	8	(7)	29	(28)
- nee	100	(93)	74	(72)
<u>diskotheekbezoek ('s avonds):</u>				
- ja	10	(9)	76	(74)
- nee	98	(91)	27	(26)

Tabel 7.3.3.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijkke variabelen "binnenshuis-buitenshuis" en de achtergrondkenmerken nationaliteit en leeftijd

variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten	
	nationaliteit	leeftijd
- vrije tijd binnenshuis-buitenshuis doorbrengen	**	-
- wens tot verandering binnenshuis-buitenshuis	*	-
- 's avonds wel eens uit	**	-
- familiebezoek ('s avonds)	*	-
- vriendinnenbezoek ('s avonds)	-	-
- kursussen, klubs etc. ('s avonds)	**	-
- schoolavonden ('s avonds)	**	*
- bioskoopbezoek ('s avonds)	**	-
- cafébezoek ('s avonds)	**	**
- diskotheekbezoek ('s avonds)	**	*

:- $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 7.3.3.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijkke variabelen "binnenshuis-buitenshuis" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd en kalenderleeftijd

variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten	
	migratie leeftijd	kalender leeftijd
- vrije tijd binnenshuis-buitenshuis doorbrengen	-	-
- wens tot verandering binnenshuis-buitenshuis	-	-
- 's avonds wel eens uit	-	-
- familiebezoek ('s avonds)	-	-
- vriendinnenbezoek ('s avonds)	-	-
- kursussen, klubs etc. ('s avonds)	**	-
- schoolavonden ('s avonds)	**	*
- bioskoopbezoek ('s avonds)	-	-
- cafébezoek ('s avonds)	-	*
- diskotheekbezoek ('s avonds)	**	-

:- $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Een derde van de Turkse meisjes heeft in de vragenlijst aangegeven verandering in bovenstaande situatie te willen. Dit ligt duidelijk

hoger dan bij de Nederlandse meisjes (signifikant). Deze uitkomst zou kunnen worden opgevat als een indicatie voor een geringere vrijheid van de Turkse meisjes om te bepalen of zij hun vrije tijd binnenshuis of buitenshuis doorbrengen.

Hierboven hebben wij al aangegeven dat bijna driekwart van de Turkse meisjes uit het onderzoek van Weische-Alexa (1977) 's avonds als het donker is niet meer buiten komt. Deze situatie lijkt voor onze Turkse respondenten duidelijk gunstiger te liggen (zie tabel 7.3.3.1). Hierbij moet wel vermeld worden dat wij bij onze vraag niet de toevoeging "als het donker is" hebben gebruikt. Het verschil is echter wel opvallend groot. Bijna 90% van onze Turkse respondenten zegt 's avonds weleens ergens naar toe te gaan. Mogelijk dat de lage drempel "weleens" die wij bij deze vraag hebben gehanteerd en de toevoeging dat het hierbij zowel om familiebezoek als om bezoek aan vriendinnen of om avonden van verenigingen of clubs ging, het antwoordpatroon heeft beïnvloed. Het is ook mogelijk dat de toevoeging "als het donker is" van Weische-Alexa het de meisjes extra moeilijk heeft gemaakt de vraag bevestigend te beantwoorden. In het onderzoek van Brassé (1985) bleek 60% van de Turkse (en de Marokkaanse) vrouwen (15-29 jaar) elke avond van de week thuis door te brengen. Dit sloot echter bezoeken aan burens en kortbij wonende familieleden niet uit. Voor de respondenten viel dat ook onder de noemer "de avond thuis doorbrengen". Als men zich dan ook nog realiseert dat ruim de helft van de vrouwelijke Turkse respondenten uit het onderzoek van Brassé gehuwd was (in ons onderzoek waren slechts drie meisjes gehuwd) dan lijkt nadere vergelijking weinig zinvol.

Hoewel het percentage van de Turkse meisjes in ons onderzoek dat zei 's avonds weleens ergens heen te gaan, in vergelijking met ander onderzoek relatief hoog ligt, scoren de Nederlandse meisjes op deze variabele nog hoger. Slechts één Nederlands meisje gaf aan 's avonds nooit ergens naar toe te gaan.

Bij de uitstapjes van de Turkse meisjes 's avonds blijken de bezoeken aan familie en aan vriendinnen de hoogste percentages op te leveren (respektievelijk 75% en 71%). Ook bij de Nederlandse meisjes scoren deze bezoeken hoog (respektievelijk 88% en 75%). Avonden van verenigingen, clubs etc. en schoolavonden worden ook door een behoorlijk deel van de Turkse meisjes weleens bezocht (respektievelijk 34% en 45%). De percentages bij bioskoopbezoek (18%) en met name bij café- en diskotheekbezoek (respektievelijk 7% en 9%) liggen aanmerkelijk lager. Bij deze laatste uitgaansmogelijkheden zijn de verschillen met de Nederlandse meisjes ook juist het grootst. Ongeveer tweederde van de Nederlandse meisjes gaat wel eens naar de bioskoop, ruim een kwart naar het café en bijna driekwart naar de diskotheek. Uit tabel 7.3.3.2 blijkt, dat vrijwel al deze verschillen significant zijn, en bovendien vrijwel steeds op een 1%-nivo. Gekonkludeerd kan worden dat het uitgaanspatroon van de Turkse meisjes in belangrijke mate afwijkt van dat van de Nederlandse meisjes.

Wat betreft het bezoeken van schoolavonden, cafés en diskotheken is ook sprake van een effect van leeftijd (zie tabel 7.3.3.2). Naarmate de meisjes ouder zijn, bezoekt een groter percentage deze gelegenheden. Met uitzondering van de schoolavonden blijft het bij de Turkse meisjes echter wel steeds om kleine aantallen gaan; bij het diskotheekbezoek bijvoorbeeld om drie 13-14 jarigen, drie 15-16 jarigen en vier 17-19 jarigen, en bij het cafébezoek om één 13-14 jarige, één 15-16 jarige en zes 17-19 jarigen. (Het totaal aantal Turkse meisjes in de drie leeftijdskategorieën is respektievelijk 36, 38 en 34).

De uit tabel 7.3.3.3 naar voren komende effecten van migratieleeftijd bij het bezoeken van kursussen, clubs etc. en bij schoolavonden en diskotheekbezoek zijn niet direkt te duiden. Onder de meisjes die vóór de lagere schoolleeftijd naar Nederland zijn gekomen,

of in Nederland zijn geboren, is het percentage "bezoekers" van deze gelegenheden (respektievelijk 57%, 59% en 20%) hoger dan onder de meisjes die tussen 7-12 jaar naar Nederland zijn gemigreerd (respektievelijk 18%, 30% en 4%). Onder de meisjes die na hun 12de jaar zijn gekomen liggen deze percentages weer wat hoger (respektievelijk 41%, 75% en 6%). Mogelijkerwijs speelt kalenderleeftijd hier doorheen. De aantallen meisjes in de verschillende categorieën zijn echter te klein om dit nader te kunnen analyseren.

7.3.4 Voorzieningen in de buurt

Een laatste aspekt waaraan wij aandacht zouden willen besteden in het kader van de beperkingen van het vrijetijdsgedrag van de jongeren, betreft de voorzieningen in de direkte woonomgeving. Bij onderwerp VI in de vragenlijst, dat handelt over de woonsituatie, hebben wij de jongeren gevraagd of zij vonden dat er voor hen in de buurt genoeg te doen was of dat ze bepaalde voorzieningen misten (zie bijlage 1, vraag 6.10 en 6.11).

De verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse jongeren op deze vraag en op de doorvraag naar de aard van de ontbrekende voorzieningen staat in tabel 7.3.4.1.

Tabel 7.3.4.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse jongeren met betrekking tot "voorzieningen in de buurt"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>voldoende voorzieningen in de buurt:</u>				
- ja	148	(69)	101	(49)
- nee	67	(31)	107	(51)

- onbekend	3		-	
<u>aard van de ontbrekende voorzieningen (max. 2):</u>				
- groenvoorziening	7	(3)	1	*
- speelgelegenheid	11	(5)	18	(9)
- sport- en spelvoorziening	17	(8)	34	(17)
- ontmoetingsplaatsen	21	(10)	35	(17)
- uitgaansmogelijkheden	6	(3)	18	(9)
- jongerenvoorzieningen n.n.o.**	4	(2)	9	(4)
- overige voorzieningen	7	(3)	11	(5)

- onbekend	9		7	

* percentage nog geen 1%

** n.n.o.: niet nader omschreven

Tabel 7.3.4.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabele "voldoende voorzieningen in de buurt" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabele	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- voldoende voorzieningen in de buurt	**	-	*

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 7.3.4.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabele "voldoende voorzieningen in de buurt" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabele	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- voldoende voorzieningen in de buurt	-	-	*

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

De Turkse jongeren zijn meer tevreden over de bestaande voorzieningen in de buurt dan de Nederlandse jongeren. Slechts ongeveer een derde van de Turkse jongeren heeft aangegeven bepaalde voorzieningen in de directe woonomgeving te missen. Bij de Nederlandse jongeren gaat het hierbij om ongeveer de helft. Om na te gaan of de gerichtheid van Turkse meisjes op vrijetijdsactiviteiten binnenshuis (zie § 7.1 en § 7.3.3) een versturende faktor in dit verband is, hebben we bovenstaande gegevens gesplitst naar geslacht. Hoewel er duidelijk sprake is van een zelfstandig effect van geslacht op deze variabele (zie tabel 7.3.4.2), verstoort dit het effect van nationaliteit niet. De jongens zijn minder tevreden over de beschikbare voorzieningen in de buurt (47% mist bepaalde voorzieningen) dan de meisjes (35% mist bepaalde voorzieningen), maar dit geldt zowel voor de Turkse als voor de Nederlandse jongeren (Turkse jongens 38%, Turkse meisjes 24%, Nederlandse jongens 56%, Nederlandse meisjes 47%).

Onder de Turkse respondenten kan op deze variabele een significant effect van het kenmerk geslacht gesignaleerd worden (tabel 7.3.4.3). Zoals we hierboven al hebben aangegeven is dit aspect niet specifiek voor de Turkse jongeren. Zowel de Turkse als de Nederlandse meisjes klagen minder over gebrek aan voorzieningen in de buurt dan de Turkse en de Nederlandse jongens.

Als we nu naar de aard van de ontbrekende voorzieningen gaan kijken (tabel 7.3.4.1), dan blijkt het zowel bij de Turkse als de Nederlandse jongeren vooral om spel- en sportvoorzieningen, ontmoetingsplaatsen en speelgelegenheid te gaan. Door de Nederlandse jongeren zijn daarnaast ook relatief vaak uitgaansmogelijkheden genoemd.

Gesplitst naar geslacht blijkt, dat de jongens relatief vaak spel- en sportvoorzieningen (19%) en ontmoetingsplaatsen (16%) noemen. Dat spel- en sportvoorzieningen hoog scoren is, gezien de voorkeur van de jongens voor actieve sportbeoefening (zie § 7.1), niet onverwacht. Ontmoetingsplaatsen zijn ook door een relatief groot deel van de Nederlandse meisjes genoemd (16%). Daarnaast missen deze meisjes vooral uitgaansmogelijkheden (11%). Bij de Turkse meisjes is niet zo duidelijk sprake van een specifieke voorkeur. Als ontbrekende voorzieningen scoren ontmoetingsplaatsen (7%) bij hen nog het hoogst. De percentages bij de overige voorzieningen liggen bij de Turkse meisjes steeds onder de 5%.

7.4 Riskante gewoonten

In de vragenlijst hebben we ook aandacht besteed aan "riskante gewoonten" zoals roken, drinken en het gebruik van softdrugs (zie bijlage 1, vraag 7.11 t/m 7.13). In navolging van Gökçe (zie Koopman, Danz & Gründemann, 1985) is bij de vragen over het gebruik van marihuana en hash voor een indirecte benadering gekozen. Dat wil zeggen dat als introductie op de vraag naar het eigen gebruik eerst naar het gebruik in de vriendenkring is gevraagd. Voor de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse respondenten verwijzen wij naar tabel 7.4.1.

Tabel 7.4.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse jongeren met betrekking tot riskante gewoonten

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
roken:				
- ja	66	(30)	99	(48)
- nee	151	(70)	109	(52)

- onbekend	1		-	
aantal sigaretten/shaggies (per dag):				
- 10 of minder	43	(68)	60	(61)
- meer dan 10	20	(32)	39	(39)
gemiddeld	8.83		10.45	

- n.v.t./rookt niet	151		109	
- onbekend	4		-	
drinken:				
- ja	41	(19)	112	(54)
- nee	177	(81)	96	(46)
aantal glazen (per week):				
- 5 of minder	31	(79)	69	(63)
- 6 tot 10	6	(15)	14	(13)
- meer dan 10	2	(5)	26	(24)
gemiddeld	3.79		9.00	

- n.v.t./drinkt niet	177		96	
- onbekend	2		3	
vriend(inn)en die drugs gebruiken:				
- ja	22	(10)	31	(15)
- nee	181	(84)	159	(78)
- weet niet	11	(5)	14	(7)

- onbekend	4		4	
zelf wel eens drug gebruikt:				
- ja	13	(6)	31	(15)
- nee	205	(94)	177	(85)

Tabel 7.4.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "riskante gewoonten" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- roken	**	**	-
- aantal sigaretten/shaggies per dag	-	**	*
- drinken	**	**	**
- aantal glazen per week	**	-	**
- vriend(inn)en die drugs gebruiken	-	-	-
- zelf wel eens drugs gebruikt	**	**	**

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 7.4.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "riskante gewoonten" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratieleeftijd	kalenderleeftijd	geslacht
- roken	-	**	-
- aantal sigaretten/shaggies per dag	-	**	*
- drinken	-	**	**
- aantal glazen per week	-	-	-
- vriend(inn)en die drugs gebruiken	**	**	*
- zelf wel eens drugs gebruikt	**	*	-

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Van de Turkse jongeren blijken er minder te roken dan van de Nederlandse. Bij de Turkse jongeren ligt het percentage rokers op 30% en bij de Nederlandse jongeren op 48%. Dit verschil is significant (zie tabel 7.4.2).

Het percentage intensieve rokers (meer dan 10 sigaretten/shaggies per dag) onder de rokende Turkse jongeren bedraagt 32%. Bij de Nederlandse jongeren ligt dit percentage wat hoger, namelijk 39%. Dit verschil is echter niet significant (zie tabel 7.4.2).

Hoewel het percentage rokers onder de jongens (40%) vrijwel even hoog ligt als dan onder de meisjes (37%), ligt het gebruik van de mannelijke rokers (gemiddeld \pm 11 sigaretten/shaggies per dag) significant hoger dan dat van de vrouwelijke rokers (gemiddeld \pm 8 sigaretten/shaggies per dag).

Tenslotte is er met betrekking tot het roken ook sprake van een significant effect van leeftijd (zie tabel 7.4.2). Naarmate de jongeren ouder zijn, ligt het percentage rokers onder hen hoger (13-14 jaar 22%, 15-16 jaar 36%, 17-19 jaar 55%), en ook het sigarettenverbruik van deze rokers (gemiddeld aantal sigaretten/shaggies per dag: 13-14 jaar \pm 4, 15-16 jaar \pm 9, 17-19 jaar \pm 12).

Vergeleken met de gegevens uit onderzoeken in Turkije (Koopman, Danz & Gründemann, 1985) valt op, dat er onder de Turkse meisjes in dit onderzoek nogal wat rokers voorkomen (25%). Hiervan lijkt in de onderzoekspopulaties in Turkije nog nauwelijks sprake te zijn. Zo vermeldt Gökçe (1976) voor de stadsdorpmeisjes (14-20 jaar) een percentage rokers van 4%. Voor de Turkse jongens ligt het in ons onderzoek aangetroffen percentage rokers (35%) vrijwel op hetzelfde niveau als dat van de jongens (eveneens 14-20 jaar) uit de stadsdorpen van Ankara (30%).

Het alcoholgebruik onder de Turkse jongeren ligt significant lager dan onder de Nederlandse jongeren. Terwijl ruim de helft van de Nederlandse jongeren heeft aangegeven weleens alcohol te gebruiken, geldt dit slechts voor 19% van de Turkse jongeren. Het is aannemelijk dat het geloof hierbij een rol speelt. Volgens de geloofsvoorschriften is het gebruik van alcohol voor islamieten verboden. Uit hoofdstuk 2 bleek dat 96% van onze Turkse respondenten islamiet is.

Onder de drinkende Turkse jongeren ligt het wekelijkse alcoholgebruik ook lager dan onder de eveneens drinkende Nederlandse jongeren. Ook dit verschil is significant (zie tabel 7.4.2).

Het effect van het geslacht op het gebruik van alcohol heeft te

maken met een geringer percentage "drinkers" onder de meisjes. Uit nadere analyse blijkt dit echter vooral te gelden binnen de Turkse populatie (meisjes 8%, jongens 29%). Onder de Nederlandse jongeren liggen de percentages alcoholgebruikers veel dichterbij elkaar (meisjes 51%, jongens 56%). De gemiddelde alcoholconsumptie ligt onder de 'drinkende' Nederlandse jongens het hoogst (± 14 glazen per week) en onder de 'drinkende' Turkse meisjes het laagst (1 à 2 glazen per week). Het alcoholgebruik bij de 'drinkende' Turkse jongens en de 'drinkende' Nederlandse meisjes ligt ongeveer op hetzelfde niveau (voor beide groepen ± 4 glazen per week).

Bij de variabele 'drinken' speelt tenslotte ook nog een effect van leeftijd. Net zoals bij het roken, is, naarmate de leeftijd van de respondenten hoger is, het percentage 'drinkers' hoger (13-14 jaar 10%, 15-16 jaar 43%, 17-19 jaar 52%).

Ook hier valt bij vergelijking met gegevens over het alcoholgebruik onder jongeren in Turkije op, dat door de Turkse meisjes in dit onderzoek alcohol wordt gebruikt. Dit lijkt in de Turkse onderzoekspopulaties niet voor te komen (Koopman, Danz & Gründemann, 1985). Het percentage alcoholgebruikende jongens is bovendien hoog in vergelijking met de stadsdorpen in Ankara. Bij de jongens uit de stadsdorpen ligt het percentage op 6% (Gökçe, 1976).

De bekendheid van de jongeren met het gebruik van drugs in de vriendenkring ligt bij de Turkse jongeren iets lager dan bij de Nederlandse jongeren. Dit verschil is echter niet significant (zie tabel 7.4.2).

Uit tabel 7.4.3 blijkt, dat er binnen de Turkse populatie op deze variabele wel significante verschillen bestaan. Het effect van migratieleeftijd wijst op een grotere bekendheid met het gebruik van drugs in de vriendenkring, naarmate de leeftijd waarop men naar Nederland gekomen is, lager ligt. Bij de jongeren die voor hun zevende jaar naar Nederland zijn gekomen, of in Nederland zijn geboren, ligt het percentage, dat heeft aangegeven vrienden of

vriendinnen te hebben die wel eens marihuana of hash gebruiken, op 21%. Bij de jongeren die tijdens de lagere-schoolperiode naar Nederland zijn gekomen, ligt dit percentage op 6% en bij de jongeren die na de lagere schoolperiode zijn gemigreerd op 3%.

Eenzelfde effect is te konstateren met betrekking tot kalenderleeftijd. Naarmate de leeftijd van de Turkse jongeren hoger is, is de bekendheid met het gebruik van drugs in de vriendenkring groter (13-14 jaar 3%, 15-16 jaar 13%, 17-19 jaar 14%).

Tenslotte hebben de Turkse jongens beduidend vaker aangegeven vrienden of vriendinnen te hebben die wel eens drugs gebruiken, dan de Turkse meisjes (respektievelijk 16% en 5%).

Als we dan nu naar het gebruik van marihuana en hash van de jongeren zelf kijken, dan blijkt het percentage "gebruikers" onder de Turkse jongeren significant lager te liggen dan onder de Nederlandse jongeren (zie tabel 7.4.2). We moeten ons hierbij wel realiseren, dat ook degenen die het wel eens een keertje geprobeerd hebben, hier als "gebruiker" zijn geteld. Bij de Turkse jongeren geldt dit voor 10 van de 13 "gebruikers" en bij de Nederlandse jongeren voor 20 van de 31. Dit wil zeggen dat het aantal jongeren dat heeft aangegeven meer dan incidenteel drugs gebruikt te hebben, in absolute zin gering is. Het heeft dan ook weinig zin nader in te gaan op de uit tabel 7.4.2 en 7.4.3 naar voren komende verschillen.

7.5 Samenvatting

Het vrijetijdsgedrag van de Turkse en de Nederlandse jongeren verschilt zowel naar nationaliteit als naar geslacht.

De Turkse meisjes richten zich in hun vrije tijd sterk op activiteiten die binnenshuis plaatsvinden. Het meest populair bij hen zijn handwerken, lezen en televisie of video kijken.

Aktiviteiten in verenigingsverband komen bij de Turkse meisjes slechts in beperkte mate voor. Nog geen derde van de meisjes is lid van een vereniging. Bovendien betreft dit bij de Turkse meisjes vooral kulturele en/of edukatieve verenigingen (27%) en slechts in geringe mate sportverenigingen (6%).

De Nederlandse meisjes zijn in vergelijking met de Turkse meisjes veel meer gericht op buitenshuisactiviteiten. De drie door deze meisjes meest genoemde activiteiten zijn winkelen of de stad ingaan, uitgaan (naar bijvoorbeeld bioskoop of diskotheek) en sport in het algemeen. De Nederlandse meisjes zijn ook vaker lid van een vereniging (51%) en met name van een sportvereniging (38%). Het lidmaatschap van een kulturele en/of edukatieve vereniging ligt onder de Nederlandse meisjes op ongeveer hetzelfde niveau als onder de Turkse meisjes (22%).

Zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse jongens nemen sportactiviteiten een belangrijke plaats in binnen het vrijetijdsgedrag. Wel lijkt er bij de Nederlandse jongens sprake van een wat meer gedifferentieerd activiteitenpatroon op dit gebied. Naast de vrijetijdsactiviteiten op het gebied van sport zijn door de Turkse jongens vooral televisie of video kijken, lezen en knutselen aan auto's of brommers genoemd. Deze laatste activiteit is bij de Nederlandse jongens echter nog populairder dan bij de Turkse. Zij houden zich verder vooral bezig met uitgaan (naar bijvoorbeeld bioskoop of diskotheek) of met activiteiten met vrienden. Lidmaatschappen van verenigingen komen zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse jongens frekwent voor (respektievelijk 50% en 59%). Dat het hierbij vooral om sportverenigingen gaat (respektievelijk 47% en 53%) ligt gezien het voorafgaande voor de hand.

Over het geheel gezien zijn de verschillen in vrijetijdsgedrag tussen de Turkse en de Nederlandse jongens kleiner dan tussen de Turkse en de Nederlandse meisjes. De verschillen tussen de Nederlandse jongens en meisjes zijn echter op hun beurt weer wat kleiner dan tussen de Turkse jongens en meisjes.

Wat betreft de mogelijke beperkingen van het vrijetijdsgedrag van de jongeren hebben wij in dit hoofdstuk aandacht besteed aan het helpen thuis, het voor het vrijetijdsgedrag beschikbare geld, de buitenshuisactiviteiten van de meisjes, en de voorzieningen in de woonomgeving.

Opvallend is, dat hoewel de meisjes en met name de Turkse meisjes aanzienlijk meer uren thuis behulpzaam zijn dan de jongens (Turkse meisjes ± 12 uur per week, Nederlandse meisjes ± 7 uur, Turkse en Nederlandse jongens ± 4 uur), er naar nationaliteit en geslacht vrijwel geen verschillen bestaan in de beoordeling van de beschikbare vrije tijd.

Voor de gehele populatie geldt, dat ruim de helft tevreden is met de vrije tijd die hun ter beschikking staat, ongeveer een derde tijd tekort komt en ongeveer 10% vindt dat zij eigenlijk teveel vrije tijd hebben.

Het bedrag waar de Nederlandse jongeren in hun vrije tijd over kunnen beschikken ligt in het algemeen wat hoger dan dat van de Turkse jongeren (respektievelijk ± f 38,-, en ± f 28,- per week). Voor ongeveer 80% van de jongeren is dit bedrag hoog genoeg om in hun vrije tijd te kunnen doen wat zij willen doen.

Zoals ook al uit de gegevens over de vrijetijdsactiviteiten bleek, brengt het merendeel van de Turkse meisjes hun vrije tijd volledig of grotendeels thuis door (80%). Bij de Nederlandse meisjes ligt dit percentage veel lager (48%). Wel bestaat onder de Turkse meisjes een grotere behoefte tot verandering van deze situatie.

Openbare gelegenheden zoals bijvoorbeeld de bioscoop, het café en de diskotheek worden door de Turkse meisjes ('s avonds) nauwelijks bezocht. Als de Turkse meisjes 's avonds uitgaan, gaat het meestal om bezoeken aan familie of aan vriendinnen. Dit laatste komt ook bij de Nederlandse meisjes veel voor. Daarnaast bezoekt een groot deel van deze meisjes 's avonds ook openbare gelegenheden als de

bioskoop en de diskotheek, en in wat mindere mate ook het café.

De Turkse jongeren zijn in het algemeen meer tevreden over de bestaande voorzieningen in de buurt dan de Nederlandse jongeren. In beide populaties klagen de meisjes echter wel minder over gebrek aan voorzieningen dan de jongens. Deze laatsten, zowel de Turkse als de Nederlandse, missen in de buurt vooral spel- en sportvoorzieningen en ontmoetingsplaatsen. Ook door een relatief groot deel van de Nederlandse meisjes is de behoefte aan ontmoetingsplaatsen in de buurt geuit. Daarnaast missen deze meisjes vooral uitgaansmogelijkheden. Bij de Turkse meisjes springen er geen voorzieningen duidelijk uit.

Tenslotte is in dit hoofdstuk ook aandacht besteed aan "riskante gewoonten" zoals roken, drinken en het gebruik van softdrugs. Deze gewoonten blijken onder de Turkse jongeren in het algemeen minder vaak voor te komen. Met name het gebruik van alcohol ligt bij de Turkse jongeren (19%), en met name bij de Turkse meisjes (8%), beduidend lager dan bij de Nederlandse jongeren (54%). Mogelijkerwijs speelt het geloof hierbij een rol.

8. DE GEZINSSITUATIE

Het socialisatieproces, dat zich onder andere binnen de gezinssituatie voltrekt, vertoont vanzelfsprekend cultureel bepaalde variaties. Ontegenzeggelijk bestaan er culturele verschillen in normen en waarden van Turkse en Nederlandse ouders die gedragsvariaties mede bepalen. Deze verschillen impliceren globaal (zo wordt in het algemeen aangenomen) dat Nederlandse jongeren zich binnen ruimere marges kunnen bewegen dan hun Turkse leeftijdgenoten. Turkse meisjes zouden weer minder speelruimte hebben dan Turkse jongens. Ook binnen de Nederlandse samenleving bestaan geslachtsspecifieke normen en waarden waardoor aan meisjes en jongens andere eisen worden gesteld.

In dit hoofdstuk zal eerst de relatie van de jongeren met de ouders worden geschetst (§ 8.1). Daarna gaan wij nader in op een aantal specifieke terreinen waarop de wensen van jongeren nog wel eens strijdig zijn met de wensen en eisen die ouders aan hun kinderen stellen.

8.1 De relatie met de ouders

Vijf vragen zijn bedoeld om een beeld te krijgen van de manier waarop de respondenten denken over de relatie met hun ouders: "Kun je goed met je vader opschieten of niet zo? En met je moeder, kun je met haar goed opschieten, of niet zo?", "Een jongen/ meisje kan zo wel eens het gevoel hebben er thuis niet helemaal bij te horen. Heb jij dat ook weleens?", "Als je eens echt in de zorgen zit, praat je daar dan met je ouders over of niet?" en tenslotte: "Denk je dat je ouders jou over het algemeen wel waarderen?" (zie bijlage 1, p.42 en verder).

Tabel 8.1.1. Reacties van de Turkse en de Nederlandse respondenten op vragen over "de relatie met de ouders"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>opschieten met vader:</u>				
- goed	150	(70)	147	(76)
- redelijk	37	(17)	28	(15)
- niet zo goed	22	(10)	12	(6)
- slecht	6	(3)	6	(3)

- n.v.t. (geen vader)	2		14	
- onbekend	1		1	
<u>opschieten met moeder:</u>				
- goed	183	(85)	178	(87)
- redelijk	22	(10)	20	(10)
- niet zo goed	10	(5)	6	(3)
- slecht	1	*	-	-

- n.v.t. (geen moeder)	2		4	
<u>thuis er niet helemaal bijhoren:</u>				
- ja, wel eens	44	(20)	46	(22)
- nee, nooit	172	(80)	161	(78)

- onbekend	2		1	
<u>praten over echte zorgen:</u>				
- ja	96	(45)	127	(62)
- soms wel, soms niet	63	(29)	44	(21)
- nee	55	(26)	35	(17)

- onbekend	4		2	
<u>waarderen je ouders jou:</u>				
- ja	176	(83)	179	(86)
- soms wel, soms niet	31	(15)	26	(13)
- nee	6	(3)	3	(1)

- onbekend	5		-	

Vervolg tabel 8.1.1

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>somscore relatie ouders:</u>				
- zwakke relatie 0	7	(3)	1	(1)
- 1	10	(5)	7	(4)
- 2	10	(5)	15	(8)
- 3	33	(16)	23	(12)
- 4	50	(25)	40	(21)
- hechte relatie 5	92	(46)	101	(54)
gemiddeld	3.91		4.12	
- n.v.t (geen vader/moeder)	4		18	
- onbekend	12		3	

* <1%

Tabel 8.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "relatie met de ouders" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- opschieten met vader	-	-	-
- opschieten met moeder	-	-	-
- thuis er niet helemaal bijhoren	-	-	-
- praten over echte zorgen	**	-	-
- gewaardeerd worden door ouders	-	-	-
- somscore relatie ouders	-	-	-

∴ $p > .05$; *∴ $.01 < p \leq .05$; **∴ $p \leq .01$

Tabel 8.1.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "relatie met de ouders" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- opschieten met vader	-	-	-
- opschieten met moeder	-	-	-
- thuis er niet helemaal bijhoren	-	-	-
- praten over echte zorgen	-	-	-
- gewaardeerd worden door ouders	-	-	-
- somscore relatie ouders	*	-	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

In tabel 8.1.1 zijn de reacties op deze vragen voor Turkse en Nederlandse jongeren weergegeven. De antwoorden op deze vragen zijn tevens gebruikt om een somscore te konstrueren, die een beeld beoogt te geven van de relatie met de ouders.

De frekwentieverdelingen laten al zien dat bij de meeste vragen maar marginale verschillen bestaan tussen Turkse en Nederlandse jongeren. Alleen de vraag of er met de ouders over echte zorgen wordt gepraat wordt duidelijk anders beantwoord. Turkse jongeren zijn daarin terughoudender. We komen hierop terug in § 10.3.

Wanneer wij kijken naar verschillen binnen de groep Turkse jongeren dan geldt ook hier dat er noch belangrijke verschillen bestaan tussen jongens en meisjes, noch tussen de leeftijdsgroepen, noch tussen op jonge en op relatief oudere leeftijd gemigreerden. De migratieleeftijd blijkt alleen van invloed op de somscore relatie ouders.

Op deze plaats zullen wij wat meer informatie geven over de manier waarop deze score is gekonstrueerd. Voor elke vraag over de gezinsrelatie is op basis van de frekwentieverdeling (tabel 8.1.1) de drempel bepaald om het antwoord op die vraag als een uitdruk-

king van een goede relatie te beschouwen. De hoogste score (5) krijgt de jongere die goed kan opschieten met vader en moeder, nooit het gevoel heeft er niet bij te horen, tenminste soms wel over z'n echte zorgen praat en denkt dat z'n ouders hem/haar in het algemeen waarderen.

Uit de frekventieverdeling op deze score komt een overwegend positief beeld naar voren. Rond de helft van de jongeren voldoet aan het hierboven geschetste profiel.

Opvallend is, dat waar migratieleeftijd met de afzonderlijke vragen geen samenhang vertoont dit wel het geval is met de somscore. Naarmate jongeren eerder naar Nederland zijn gekomen beoordelen zij de relatie met hun ouders wat minder positief. De gemiddelden zijn respectievelijk 3.57, 4.06 en 4.20.

8.2 Problemen, regels en sankties

Analoog aan vragen die wij de jongeren hebben gesteld over problemen op school, op het werk en met de werkloosheid, is een vraag geformuleerd over problemen die zich thuis voordoen. Ook bij dit onderwerp is door de introductie geprobeerd een wat alledaagse inhoud aan het begrip 'probleem' te geven.

In deze paragraaf zullen de reacties op de vragen, die bedoeld zijn om een beeld te krijgen van de aard van de problemen en de gevolgde strategie om deze problemen op te lossen, aan de orde komen. Daarnaast zal worden aangegeven hoe de jongeren omgaan met, en aankijken tegen de im- en expliciete regels die ten aanzien van bepaalde gedragsaspecten bestaan. Dat gebeurt dan in termen van moeite hebben met dat soort 'regels' of juist het zich er niet door gehinderd voelen.

Om de lezer van dit rapport een beeld te geven van het kader waarbinnen de respondenten deze vraag werden geacht te beantwoorden,

volgt hier de weergave van de introductie, en een voorbeeld van de vragen.

"In elk gezin bestaan bepaalde regels of afspraken over zaken, die wel of niet mogen of over dingen die moeten. Van andere dingen weet je ook zo wel wat mag en niet mag. Ik heb hier nu een lijst met een aantal zaken die in een gezin van belang kunnen zijn. Ik zou jou willen vragen of er op die punten tussen jou en je ouders regels of afspraken bestaan, hoe die dan luiden en of je er regelmatig moeite mee hebt.

Om te beginnen 'het helpen thuis'. Moet je thuis bepaalde dingen doen, zijn daar regels of afspraken over? (...) Wat wordt er van jou verwacht? (...) Heb je daar regelmatig moeite mee?"

Vervolgens werden na deze introductie nog acht andere onderwerpen ter sprake gebracht. (zie bijlage 1, p.49).

Nadat de respondenten was gevraagd de lijst van onderwerpen zelf uit te breiden volgde het verzoek aan te geven met welk onderwerpen men de meeste moeite had.

Voordat we overgaan tot het bespreken van de resultaten die hierop betrekking hebben, wordt eerst aangegeven wat de uitkomsten zijn op de variabelen waarover een variantie-analyse is uitgevoerd. Het gaat daarbij achtereenvolgens om de vraag of men al dan niet moeilijkheden thuis heeft gehad, en de vraag of de jongeren zich in het algemeen houden aan de regels. Ook het aantal onderwerpen waarmee men moeite heeft, vanwege de door de ouders gehanteerde afspraken en/of regels, en het antwoord op de vraag of er over deze regels ruzie is geweest, is bij de variantie-analyses betrokken.

In tabel 8.2.1 worden de frekwentieverdelingen gegeven van deze variabelen.

Tabel 8.2.1. Verdeling van variabelen met betrekking tot "moeilijkheden thuis" voor Turkse en Nederlandse respondenten

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>moeilijkheden thuis:</u>				
- ja	81	(39)	132	(66)
- nee	128	(61)	67	(34)

- n.v.t.*	8		9	
- onbekend	1		-	
<u>wel eens woorden:</u>				
- ja, vaak	23	(22)	18	(20)
- ja, soms	41	(39)	53	(58)
- nee, nooit	42	(40)	20	(22)

- n.v.t.**	103		110	
- onbekend	9		7	
<u>naleving regels:</u>				
- ja	143	(70)	132	(69)
- soms wel, soms niet	51	(25)	55	(29)
- nee	9	(4)	4	(2)

- n.v.t.*	8		9	
- onbekend	7		8	
<u>somscore moeite regels (maximaal 10):</u>				
- 0	95	(45)	101	(51)
- 1	45	(21)	53	(27)
- 2	30	(14)	20	(10)
- 3	16	(8)	14	(7)
- 4	12	(6)	6	(3)
- 5 en meer	12	(6)	5	(3)
- gemiddeld	1.31		0.93	

- n.v.t.*	8		9	

* Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen

** Het betreft hier niet meer thuiswonende kinderen en kinderen die geen moeite met regels en afspraken hebben (somscore moeite regels = 0)

Tabel 8.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "moeilijkheden thuis" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- moeilijkheden thuis	**	-	-
- wel eens woorden	-	-	-
- naleving regels	-	-	-
- somscore moeite regels	*	**	-

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 8.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "moeilijkheden thuis" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratieleeftijd	kalenderleeftijd	geslacht
- moeilijkheden thuis	**	-	-
- wel eens woorden	-	-	-
- naleving regels	-	-	-
- somscore moeite regels	-	-	-

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Op twee van de vier aspecten vallen duidelijke verschillen tussen Nederlanders en Turken te signaleren. Nederlandse jongens en meisjes melden aanzienlijk vaker dat ze thuis moeilijkheden hebben gehad. Aan de andere kant zeggen Turkse jongeren met meer onderwerpen moeite te hebben in verband met de regels en afspraken die daarover met de ouders bestaan.

Nadere analyse van verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren ten aanzien van de somscore moeite regels leert dat dit vooral veroorzaakt wordt door verschillen bij de jongens (Turkse jongens gemiddeld 1.52, Nederlandse jongens gemiddeld 0.81). Van verschil-

len tussen Turkse en Nederlandse meisjes is nauwelijks sprake (Turkse meisjes gemiddeld 1.11, Nederlandse meisjes gemiddeld 1.06).

Het significante effect van leeftijd op de somscore geeft aan, dat het vooral de 15- en 16-jarigen zijn die met meer regels moeite hebben (gemiddeld 1.47). De jongere leeftijdsgroep scoort exakt even hoog als de oudste (0.96).

De variantie-analyses van de gegevens van alleen de Turkse jongeren wijzen uit, dat er sprake is van een relatie tussen moeilijkheden thuis en de migratieleeftijd. Onder de Turkse jongeren die jonger dan zeven jaar waren op het moment van migratie, zijn er meer, die moeilijkheden thuis vermelden dan onder de categorieën jongeren die op het moment van migratie ouder waren (respectievelijk 53%, 30% en 36%).

Ook over de aard van de moeilijkheden is informatie beschikbaar (tabel 8.2.4.).

Tabel 8.2.4. Aard van de moeilijkheden thuis van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes

	jongens				meisjes			
	Turks (n=42)		Nederlands (n=61)		Turks (n=39)		Nederlands (n=71)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- geboden/verboden	20	(53)	21	(36)	17	(47)	35	(51)
- problemen met broers/zussen	1	(3)	7	(12)	4	(11)	6	(9)
- kritiek op ouders	2	(5)	9	(15)	5	(14)	9	(13)
- alledaagse ruzietjes	10	(26)	6	(10)	8	(22)	9	(13)
- school	3	(8)	4	(7)	1	(3)	4	(6)
- anders	2	(5)	12	(20)	1	(3)	5	(7)
- onbekend	4		2		3		3	

Zowel voor jongens als voor meisjes, of ze nu Turk zijn of Nederlander, ontstaan problemen vooral rond de ge- en verboden. Relatief populaire onderwerpen daarbij zijn 'verkering', hoe laat je thuis moet komen en gelegenheden waar je niet naar toe mag. Opvallend is verder dat kritiek op het gedrag van de ouders nogal eens als moeilijkheid wordt genoemd. In deze categorie vallen ook problemen die worden gesignaleerd in de relatie tussen de ouders.

Ge- en verboden blijken dus nogal eens ten grondslag te liggen aan moeilijkheden thuis. Op basis van reacties op de vraag of men met afspraken en regels moeite heeft, wanneer het over bepaalde onderwerpen gaat, kan hieraan meer reliëf worden gegeven.

In tabel 8.2.5 wordt deze informatie gepresenteerd, terwijl in tabel 8.2.6 inzicht wordt gegeven in de regels en afspraken die de meeste 'last' veroorzaken.

Tabel 8.2.5. Moeite met regels en afspraken van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes in percentages

	jongens		meisjes	
	Turks n=110	Nederlands n=105	Turks n=108	Nederlands n=103
- helpen thuis	9.1	14.3	13.0	11.7
- uiterlijk	14.5	3.8	12.0	9.7
- zakgeldbesteding	11.8	8.6	6.5	10.7
- geloofsverplichtingen	15.5	0.0	5.6	1.0
- roken en drinken	12.7	5.7	10.2	7.8
- vriendenkeus	16.4	2.9	9.3	8.7
- 'verkering'	12.7	2.9	18.5	9.7
- gelegenheden	17.3	3.8	9.3	8.7
- op tijd thuiskomen	29.1	12.4	16.7	21.4

Turkse jongens hebben, zo blijkt uit tabel 8.2.5, met bijna alle afspraken en regels waarover wij hun vragen hebben gesteld, vaker moeite dan alle andere groepen. Alleen als het over het helpen thuis gaat hebben ze minder vaak moeite met de bestaande afspraken dan de anderen. Het nadrukkelijkste knelpunt voor Turkse jongens

zit in de tijd waarop ze thuis moeten komen.

Nederlandse jongens voelen zich in hun gedrag veel minder gehinderd door regels en afspraken dan de Turkse jongens en beide groepen meisjes. Moeite hebben ze nog het meest met afspraken over het helpen thuis en over het uur waarop ze thuis moeten zijn.

Bij de Turkse meisjes valt vooral op dat ze minder moeite hebben met de regels en afspraken dan de Turkse jongens, terwijl de regels voor hen toch waarschijnlijk zowel talrijker als strikter zijn. Ook bij de Turkse meisjes worden de afspraken over tijd van thuiskomen vervelend gevonden. Er zijn er echter meer die geen vrede hebben met de restrikties die worden gelegd op de contacten met jongens.

De Nederlandse meisjes hebben daar in veel kleinere getale last van. Ook bij de Nederlandse meisjes staat de wens om 's avonds laat thuis te komen op gespannen voet met de eisen die ouders aan hun dochters stellen.

Het nakomen van geloofsverplichtingen geeft bij de Nederlandse jongeren maar voor één meisje een probleem. Vooral door de Turkse jongens wordt nogal eens aangegeven dat ze moeite hebben met de wensen en de eisen van hun ouders op dit punt.

De verklaring voor de verschillen die er bestaan tussen Nederlandse en Turkse jongeren zal voor een deel te maken hebben met de opvattingen van Turkse en Nederlandse ouders over wat toelaatbaar gedrag is en wat niet. Toch lijkt het niet erg voor de hand te liggen dat de beperkingen die door de Turkse ouders worden opgelegd aan jongens talrijker en stringenter zouden zijn dan de beperkingen voor meisjes. Een verklaring voor het feit dat de Turkse jongens meer moeite hebben met regels dan de Turkse meisjes zou kunnen zijn dat Turkse jongens hun beperkingen eerder vergelijken met de beperkingen die aan Nederlandse jongens worden opgelegd.

Tabel 8.2.6. De meeste moeite met regels of afspraken van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes in percentages

	jongens		meisjes	
	Turks n=110	Nederlands n=105	Turks n=108	Nederlands n=103
- helpen thuis	1.8	8.6	5.6	6.8
- uiterlijk	2.7	1.0	4.6	7.8
- zakgeldbesteding	5.5	4.8	0.9	3.9
- geloofsverplichtingen	7.3	0.0	3.7	1.0
- roken en drinken	7.3	1.9	2.8	1.0
- vriendenkeus	8.2	0.0	3.7	2.9
- 'verkering'	3.6	1.9	9.3	4.9
- gelegenheden	3.6	1.0	3.7	3.9
- op tijd thuiskomen	12.7	7.6	4.6	13.6

Een laatste punt dat we in dit kader willen bespreken heeft betrekking op de vraag met welk van de onderwerpen jongeren de meeste moeite hebben (zie tabel 8.2.6).

Voor we daartoe overgaan een wat relativiserende opmerking. In tabel 8.2.2 wordt aandacht gegeven aan de frekwentieverdeling van de somscore moeite met regels. Opvallend hoog is toch wel het percentage jongeren, Turks zowel als Nederlands, dat aangeeft met geen van de regels en afspraken, waarmee ze thuis worden gekonfronteerd, moeite te hebben. Uitgesplitst naar nationaliteit en geslacht is het beeld bij de jongens 41% van de Turkse tegen 57% van de Nederlandse, bij de meisjes respectievelijk 50% tegen 45%. Ook hieruit blijkt overigens weer het contrast tussen Turkse en Nederlandse jongens.

Er blijkt een goede overeenstemming te bestaan tussen tabel 8.2.5 en 8.2.6, wanneer wij bij beiden de belangrijke knelpunten bekijken. Turkse jongens noemen het meest het op tijd thuis komen en vinden dit ook het belangrijkste knelpunt.

Hetzelfde geldt voor het helpen thuis bij de Nederlandse jongens,

voor het niet mogen omgaan met jongens bij de Turkse meisjes en voor het op tijd thuiskomen van de Nederlandse meisjes.

De regels die er zijn worden in het algemeen goed nageleefd (tabel 8.2.1). Verschillen tussen de groepen in dit opzicht zijn te verwaarlozen. Aan jongens en meisjes die zeiden zich niet altijd aan de regels te houden, is gevraagd wat er gebeurt, als men zich niet aan de afspraken en regels houdt.

Tabel 8.2.7. Reacties op het niet nakomen van regels en afspraken over Turkse en Nederlandse jongens en meisjes in percentages

	jongens				meisjes			
	Turks (n=34)		Nederlands (n=28)		Turks (n=26)		Nederlands (n=31)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- geen reactie	4	(12)	5	(18)	5	(19)	2	(6)
- praten/preek/ruzie	17	(50)	15	(54)	9	(35)	16	(52)
- sancties/straf/ slaag	9	(26)	8	(29)	9	(35)	8	(26)
- anders	3	(9)	-		3	(12)	-	
- weet niet	1	(3)	-		-		5	(16)

Uit de tabel blijkt dat de kans dat na een overtreding een reactie achterwege blijft voor Nederlandse meisjes het kleinst is. Opvallend is de afwijkende reactie van de Turkse ouders ten opzichte van hun dochters: relatief weinig verbale uitingen of verbale botsingen.

8.3 Samenvatting

Voor de jonge migranten zou 'het tussen twee culturen leven' één van de moeilijkste opgaven zijn. Het wisselen van decor zou steeds weer gepaard gaan met wisselende rollen en daarmee wisselend ge-

drag.

Natuurlijk geldt ook voor Nederlandse jongeren dat er onder leeftijdgenoten andere regels en gedragskodes bestaan dan de regels en kodes die door de jongeren binnen het gezin in acht moeten worden genomen. Het lijkt echter buiten kijf dat het verschil voor bijvoorbeeld Turkse jongeren groter is.

In dit onderzoek is een poging gedaan een beeld te krijgen van de situatie binnen het gezin door aandacht te besteden aan de relatie met de ouders, aan de aard van de problemen die de jongeren binnen het gezin ervaren en aan regels en sancties.

De manier waarop Turkse jongeren de relatie met hun ouders beoordelen wijkt maar weinig af van die van Nederlandse jongens en meisjes. Het blijkt wel dat Turkse jongeren wat minder makkelijk met hun ouders over "echte zorgen" praten.

Wanneer we ons concentreren op de Turkse jongeren dan kunnen we konstateren dat meisjes en jongens de relatie met hun ouders vrijwel hetzelfde beoordelen en dat noch de kalenderleeftijd noch de migratieleeftijd daarmee systematisch verband houdt. Het enige verschil van betekenis treedt op in onze 'totaalscore' voor de beoordeling van de relatie met de ouders: jongeren die vóór de lagere-schoollleeftijd naar Nederland zijn gekomen beoordelen die relatie wat minder positief dan de op latere leeftijd gemigreerden.

Wanneer we kijken naar de aanvaringen tussen de jongeren en hun ouders en de mate waarin zij de regels die binnen het gezin gelden aksepteren, dan valt er een aantal verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren op. Nederlandse jongeren melden vaker dat ze weleens moeilijkheden thuis hebben. Het zijn echter de Turkse jongens die zeggen dat ze met meer regels die worden opgelegd moeite hebben. Veel Turkse jongens ($\pm 30\%$) hebben moeite met de regels die gelden voor de tijd waarop ze moeten thuiskomen. Voor nogal wat

Turkse meisjes (bijna 20%) geldt dat ze zich belemmerd voelen door de regels en afspraken over het omgaan met jongens.

9. GEZONDHEID

In een onderzoek dat zich richt op psychosociale problemen van Turkse adolescenten kan men moeilijk voorbijgaan aan gezondheidsvariabelen in bredere zin. We zullen in dit hoofdstuk eerst de verschillende gezondheidsvariabelen behandelen. Net als in de vorige hoofdstukken worden de verdelingen van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse respondenten gegeven, evenals de verschillen tussen deze groepen en de verschillen binnen de Turkse populatie. In hoofdstuk 11 zullen de gezondheidsvariabelen worden bezien in het licht van problemen, die de jongeren hebben aangegeven.

In dit hoofdstuk zal de volgende indeling worden gehanteerd:

- algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik (§9.1);
- specifieke gezondheidsklachten (§9.2);
- somscores gezondheidsklachten (§9.3).

Het hoofdstuk zal worden afgerond met een samenvatting (§9.4).

9.1 Algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik

In de vragenlijst zijn twee algemene vragen naar gezondheidsklachten opgenomen (zie bijlage 1):

- Heb je de laatste drie maanden gezondheidsklachten gehad? Zo ja, waar had je dan last van? (vraag 5.1 en 5.2)
- Ben je de afgelopen drie maanden met een klacht bij de huisarts geweest? Zo ja, waarvoor was dat? (vraag 5.4 en 5.5).

Voor de analyse zijn deze vragen omgezet in "aantal gezondheidsklachten" en "aantal gezondheidsklachten bij huisartsbezoek".

Daarnaast is ook gevraagd of de respondent de laatste tijd medicijnen gebruikt heeft (vraag 5.3.q).

In tabel 9.1.1 wordt de verdeling van de antwoorden van de Turkse en Nederlandse respondenten op deze vragen gegeven.

Tabel 9.1.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en Nederlandse respondenten op de variabelen met betrekking tot "algemene gezondheidsklachten en medicijnverbruik"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>aantal gezondheidsklachten</u> (laatste drie maanden):				
- geen	113	(52)	118	(57)
- één	74	(34)	76	(37)
- twee en meer	31	(14)	13	(6)
gemiddeld	0.69		0.50	

- onbekend	-		1	
<u>aantal gezondheidsklachten bij huisartsbezoek</u> (laatste drie maanden):				
- één	59	(77)	69	(90)
- twee en meer	18	(23)	8	(10)
gemiddeld	1.32		1.12	

- n.v.t. (geen bezoek huisarts)	141		128	
- onbekend	-		3	
<u>medicijngebruik (de laatste tijd):</u>				
- ja	30	(14)	27	(13)
- nee	188	(86)	181	(87)

Tabel 9.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- aantal gezondheidsklachten	*	-	*
- aantal gezondheidsklachten bij huisartsbezoek	-	-	-
- medicijngebruik	-	-	**

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 9.1.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- aantal gezondheidsklachten	-	-	**
- aantal gezondheidsklachten bij huisarts- bezoek	-	-	-
- medicijngebruik	-	-	*

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Voor een relatief gezonde groep als adolescenten^{*} vallen de gegevens van de eerste indicatoren ons wat tegen. Iets minder dan de helft van de jongeren heeft de afgelopen drie maanden gezondheidsklachten gehad. Bovendien is ruim een derde van de jongeren in dezelfde periode voor gezondheidsklachten naar de dokter geweest. Alleen wat betreft het "aantal gezondheidsklachten" is sprake van een significant verschil naar nationaliteit (zie tabel 9.1.2). Op deze variabele heeft echter ook geslacht een significant effect. Uit nadere analyse blijkt, dat het verschil tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren volledig verklaard wordt door een hoger aantal klachten van de Turkse meisjes (zie tabel 9.1.4). De klachten die bij deze groep meisjes vaker voorkomen betreffen onder andere griep/verkoudheid, oorpijn en menstruatieklachten.

* Dit wordt onder andere ondersteund door de sterftcijfers naar leeftijd (CBS, 1983b). In geen enkele leeftijdsgroep liggen deze cijfers zo laag als in de groepen 10-14 jaar en 15-19 jaar.

Tabel 9.1.4. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en Nederlandse jongeren op de variabele "aantal gezondheidsklachten" naar nationaliteit en geslacht in procenten

variabele	Turken		Nederlanders	
	jongens n=110	meisjes n=108	jongens n=105	meisjes n=103
<u>aantal gezondheidsklachten</u> (laatste drie maanden):				
- geen	59	44	58	56
- één	33	35	36	37
- twee of meer	8	20	6	7
- onbekend	-	-	-	1

Bij medicijngebruik gaat het eveneens om een hogere score van de meisjes, maar in dit geval zowel van de Turkse als van de Nederlandse meisjes (Turkse meisjes 19%, Nederlandse meisjes 17%, Turkse jongens 9%, Nederlandse jongens 9%). We moeten er hierbij wel op wijzen, dat in de vragenlijst niet afzonderlijk gevraagd is naar het gebruik van de pil. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het hogere medicijngebruik onder de Nederlandse meisjes. Bij de (vrijwel allemaal nog ongehuwde) Turkse meisjes is dit echter niet aannemelijk.

Uit de variantie-analyses van tabel 9.1.3 blijkt, dat wat betreft de algemene gezondheidsklachten en medicijngebruik binnen de Turkse populatie alleen geslacht van invloed is. De betreffende verschillen tussen de Turkse jongens en meisjes zijn hierboven al besproken.

9.2 Specifieke gezondheidsklachten

Naast een algemene inventarisatie van gezondheidsklachten hebben

wij de respondenten ook een lijst met specifieke klachten voorgelegd (zie bijlage 1, vraag 5.3). We hebben hierbij gekozen voor klachten waarvan wij veronderstellen, dat zij enerzijds in deze leeftijdskategorie in redelijke mate voorkomen en dat deze klachten anderzijds symptomen zouden kunnen vormen van psychosociale problemen. In het totaal gaat het hierbij om 16 klachten. Voor de meer somatisch getinte klachten hebben wij in het algemeen een lagere drempel (we hebben hier gevraagd of de respondent van de betreffende klacht "weleens" last had) gehanteerd dan voor de meer psychisch getinte klachten (hier hebben we gevraagd naar het "nogal eens" voorkomen van de betreffende klacht). Van deze laatste klachten namen wij aan, dat deze in deze levensfase bij iedereen wel eens voorkomen. Een even lage drempel als bij de meer somatische klachten, die bij deze leeftijdsgroep in het algemeen minder frequent voorkomen, zou tot gevolg kunnen hebben dat de variabelen onvoldoende onderscheid maken tussen respondenten met relatief ernstige en met relatief minder ernstige klachten. Om misverstanden te vermijden hebben wij de Turkse respondenten een tweetalige lijst voorgelegd. Voor de antwoordpatronen van de twee groepen respondenten verwijzen wij naar tabel 9.2.1.

Tabel 9.2.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse respondenten op de variabelen met betrekking tot "specifieke gezondheidsklachten"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>wel eens last van benauwdheid/kortademigheid:</u>				
- ja	50	(23)	43	(21)
- nee	168	(77)	165	(79)
<u>nogal eens gespannen:</u>				
- ja	46	(21)	73	(35)
- nee	172	(79)	135	(65)

Vervolg tabel 9.2.1

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>nogal eens prikkelbaar:</u>				
- ja	57	(26)	80	(38)
- nee	161	(74)	128	(62)
<u>wel eens maagklachten:</u>				
- ja	60	(28)	41	(20)
- nee	158	(72)	167	(80)
<u>wel eens buikklachten:</u>				
- ja	90	(41)	73	(35)
- nee	128	(59)	135	(65)
<u>nogal eens nerveus:</u>				
- ja	100	(46)	109	(52)
- nee	118	(54)	99	(48)
<u>nogal eens gejaagd:</u>				
- ja	77	(35)	67	(32)
- nee	141	(65)	141	(68)
<u>wel eens last van duizelingen:</u>				
- ja	81	(37)	75	(36)
- nee	137	(63)	133	(64)
<u>nogal eens misselijk:</u>				
- ja	54	(25)	48	(23)
- nee	164	(75)	160	(77)
<u>nogal eens hoofdpijn:</u>				
- ja	116	(53)	93	(45)
- nee	102	(47)	115	(55)
<u>nogal eens zweterig:</u>				
- ja	66	(30)	79	(38)
- nee	152	(70)	129	(62)
<u>nogal eens pijn onder in de rug:</u>				
- ja	50	(23)	64	(31)
- nee	168	(77)	144	(69)
<u>nogal eens somber:</u>				
- ja	56	(26)	49	(24)
- nee	162	(74)	159	(76)

Vervolg tabel 9.2.1

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>'s ochtends nogal eens met een moe gevoel opstaan:</u>				
- ja	85	(39)	101	(49)
- nee	133	(61)	107	(51)
<u>nogal eens slecht slapen:</u>				
- ja	61	(28)	47	(23)
- nee	157	(72)	161	(77)
<u>vaak moe:</u>				
- ja	70	(32)	47	(23)
- nee	148	(68)	161	(77)

Tabel 9.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "specifieke gezondheidsklachten" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- wel eens last van benauwdheid/ kortademigheid	-	-	**
- nogal eens gespannen	**	-	**
- nogal eens prikkelbaar	**	*	**
- wel eens maagklachten	-	*	-
- wel eens buikklachten	-	**	**
- nogal eens nerveus	-	*	**
- nogal eens gejaagd	-	-	-
- wel eens last van duizelingen	-	**	**
- nogal eens misselijk	-	*	**
- nogal eens hoofdpijn	-	**	**
- nogal eens zweterig	-	*	*
- nogal eens pijn onder in de rug	-	**	-
- nogal eens somber	-	-	**
- 's ochtends nogal eens met een moe gevoel opstaan	*	-	-
- nogal eens slecht slapen	-	-	-
- vaak moe	*	*	**

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Tabel 9.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "specifieke gezondheidsklachten" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- wel eens last van benauwdheid/kortademigheid	-	-	**
- nogal eens gespannen	*	-	-
- nogal eens prikkelbaar	*	-	**
- wel eens maagklachten	-	-	-
- wel eens buikklachten	-	-	**
- nogal eens nerveus	-	-	-
- nogal eens gejaagd	-	-	-
- wel eens last van duizelingen	-	-	*
- nogal eens misselijk	-	-	*
- nogal eens hoofdpijn	-	-	**
- nogal eens zweterig	-	-	-
- nogal eens pijn onder in de rug	-	**	-
- nogal eens somber	-	**	-
- 's ochtends nogal eens met een moe gevoel opstaan	**	**	-
- nogal eens slecht slapen	-	-	-
- vaak moe	-	*	**

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

De klacht waarop de Turkse jongeren het laagst scoren is gespannenheid (21%). Het hoogste percentage van de Turkse jongeren betreft hoofdpijn (53%). Bij de Nederlandse jongeren gaat het hierbij respectievelijk om maagklachten (20%) en nervositeit (52%). Op vier klachten (gespannen, prikkelbaar, 's ochtends met een moe gevoel opstaan en vermoeidheid) bestaan significante verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren (zie tabel 9.2.2). Alleen wat betreft de laatsgenoemde klacht is sprake van een hogere score van de Turkse jongeren. Bij de overige drie klachten hebben de Nederlandse jongeren een hoger percentage. Leeftijd heeft op tien van de zestien klachten een effect (zie tabel 9.2.2). Steeds gaat het hierbij om een hoger percentage

klachten van de jongeren uit de middelste leeftijdskategorie. Soms geldt dit uitsluitend de 15-16 jarigen (maagklachten: 13-14 jaar 21%, 15-16 jaar 32%, 17-19 jaar 18%; nervositeit: respektievelijk 44%, 60% en 45%; duizelingen: respektievelijk 38%, 47% en 27%; en hoofdpijn: respektievelijk 53%, 60% en 46%), soms de 15-16 jarigen en de 13-14 jarigen (buikklachten: respektievelijk 49%, 48% en 21%; misselijk: respektievelijk 30%, 26% en 17%; en zweterig: respektievelijk 37%, 39% en 27%), en in andere gevallen de 15-16 jarigen en de 17-19 jarigen (prikkelbaar: respektievelijk 23%, 36% en 36%; pijn in de onderrug: respektievelijk 14%, 35% en 31%; en vermoeidheid: respektievelijk 20%, 30% en 32%).

Op 11 klachten bestaan significante verschillen tussen jongens en meisjes (zie tabel 9.2.2). Slechts één maal gaat het hierbij om meer klachten van de jongens (zweterig: jongens 39%, meisjes 29%). Op de overige klachten scoren de meisjes steeds hoger dan de jongens (benauwdheid/kortademigheid: jongens 16%, meisjes 27%; gespannen: respektievelijk 21% en 35%; prikkelbaar: respektievelijk 26% en 39%; buikklachten: respektievelijk 25% en 52%; nervositeit: respektievelijk 42% en 56%; duizelingen: respektievelijk 27% en 46%; misselijk: respektievelijk 18% en 30%; hoofdpijn: respektievelijk 37% en 62%; somber: respektievelijk 20% en 30%; vermoeidheid: respektievelijk 20% en 35%).

Uit bovenstaande gegevens blijkt, dat wat betreft de specifieke gezondheidsklachten de verschillen naar geslacht belangrijker zijn dan de verschillen naar nationaliteit. De meisjes, zowel de Turkse als de Nederlandse, hebben op het merendeel van de gezondheidsklachten een hoger percentage dan de jongens. Een en ander wordt geïllustreerd in tabel 9.2.4. De verschillen naar leeftijd zijn moeilijker te duiden. Mogelijkerwijs heeft de hogere score van de 15-16 jarigen op de specifieke gezondheidsklachten te maken met de puberteit. Het is denkbaar, dat de jongeren juist op deze leeftijd de meeste hinder ondervinden van deze ontwikkelingsfase.

Tabel 9.2.4. Percentage jongeren dat heeft aangegeven hinder te ervaren van de betreffende gezondheidsklacht naar geslacht en nationaliteit

specifieke gezondheidsklachten	jongens		meisjes	
	Turks (n=110)	Nederlands (n=105)	Turks (n=108)	Nederlands (n=103)
- wel eens last van benauwdheid/ kortademigheid	15	17	31	24
- nogal eens gespannen	18	25	24	46
- nogal eens prikkelbaar	18	33	34	44
- wel eens maagklachten	24	17	31	22
- wel eens buikklachten	28	21	55	50
- nogal eens nerveus	43	42	49	63
- nogal eens gejaagd	32	31	39	33
- wel eens last van duizelingen	29	26	45	47
- nogal eens misselijk	18	18	31	28
- nogal eens hoofdpijn	40	33	67	56
- nogal eens zweterig	35	42	25	34
- nogal eens pijn onder in de rug	22	26	24	36
- nogal eens somber	23	16	29	31
- 's ochtends nogal eens met een moe gevoel opstaan	39	48	39	50
- nogal eens slecht slapen	25	21	31	24
- vaak moe	23	18	42	27

Ook binnen de Turkse populatie is op ruime schaal sprake van significante effecten van de achtergrondkenmerken (zie tabel 9.2.3). Met uitzondering van de eerder geschetste verschillen lijken er wat geslacht betreft geen en wat kalenderleeftijd betreft slechts een beperkt aantal specifieke effecten voor te doen. Zo is bij de Turkse jongeren op twee klachten (somber en 's ochtens met een moe gevoel opstaan) sprake van een effect van leeftijd, terwijl dat in de analyse met de Turkse en de Nederlandse jongeren te zamen niet naar voren komt. Op beide klachten scoren de 17-19 jarigen het hoogst (somber: 13-14 jaar 19%, 15-16 jaar 18%, 17-19 jaar 39%; 's ochtens met een moe gevoel opstaan: respectievelijk 34%, 37% en 45%).

Migratieleeftijd is significant op drie klachten (gespannen, prikkelbaar en 's ochtens met een moe gevoel opstaan, zie tabel

9.2.3). De jongeren die in Nederland geboren zijn of voor hun zevende jaar naar Nederland zijn gekomen, scoren op deze klachten hoger dan de jongeren die tijdens de lagere-schoolperiode naar Nederland zijn gekomen en degenen die na deze periode zijn gemigreerd (gespannen: ≤6 jaar 30%, 7-12 jaar 15%, >12 jaar 20%; prikkelbaar: respectievelijk 36%, 22% en 20%; en 's ochtends met een moe gevoel opstaan: respectievelijk 55%, 31% en 30%).

9.3 Somscores gezondheidsklachten

Tenslotte hebben wij op basis van de klachtenlijst (zie § 9.2) een aantal somscores samengesteld:

- "somatische klachten" (benauwdheid, maagklachten, buikklachten, duizelingen, misselijkheid, hoofdpijn, zweterig en pijn in de onderrug);
- "nerveuze klachten" (gespannen, prikkelbaar, nervositeit, gejaagd en somber);
- "vermoeidheidsklachten" (moe opstaan, slecht slapen en vermoeidheid);
- "totaalscore" (alle hierbovengenoemde klachten).

Voor de onderlinge korrelaties tussen deze klachten en de somscores wordt verwezen naar bijlage 6.

Uit tabel 9.3.1 blijkt, dat de door ons benaderde jongeren gemiddeld bij ± 5 van de 16 klachten hebben aangegeven daar hinder van te ondervinden. De verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse respondenten zijn in het algemeen niet zo groot en alleen bij de nerveuze klachten significant (zie tabel 9.3.2). De Nederlandse jongeren scoren op deze somscore hoger dan de Turkse jongeren.

Tabel 9.3.1. Verdeling van de antwoorden van de Turkse en de Nederlandse respondenten op de variabelen "somscores gezondheidsklachten"

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>somatische klachten</u>				
<u>(somscore, maximaal 8 klachten):</u>				
- geen klachten	22	(10)	32	(15)
- één klacht	50	(23)	43	(21)
- twee klachten	36	(17)	37	(18)
- drie klachten	46	(21)	34	(16)
- vier klachten	33	(15)	31	(15)
- vijf of meer klachten	31	(14)	31	(15)
gemiddeld	2.60		2.48	
<u>nerveuze klachten</u>				
<u>(somscore, maximaal 5 klachten):</u>				
- geen klachten	54	(25)	43	(21)
- één klacht	65	(30)	54	(26)
- twee klachten	56	(26)	47	(23)
- drie klachten	22	(10)	36	(17)
- vier klachten	12	(6)	18	(9)
- vijf klachten	9	(4)	10	(5)
gemiddeld	1.54		1.82	
<u>vermoeidheidsklachten</u>				
<u>(somscore, maximaal 3 klachten):</u>				
- geen klachten	91	(42)	76	(37)
- één klacht	61	(28)	81	(39)
- twee klachten	43	(20)	39	(19)
- drie klachten	23	(11)	12	(6)
gemiddeld	0.99		0.94	
<u>totaalscore gezondheidsklachten</u>				
<u>(somscore, maximaal 16 klachten):</u>				
- geen of één klacht(en)	23	(11)	28	(13)
- twee of drie klachten	49	(22)	40	(19)
- vier of vijf klachten	55	(25)	45	(22)
- zes of zeven klachten	43	(20)	45	(22)
- acht of negen klachten	26	(12)	26	(13)
- tien of meer klachten	22	(10)	24	(12)
gemiddeld	5.15		5.24	

Tabel 9.3.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "somscores gezondheidsklachten" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- somatische klachten	-	**	**
- nerveuze klachten	*	**	**
- vermoeidheidsklachten	-	*	**
- totaalscore gezondheidsklachten	-	*	*

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 9.3.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "somscores gezondheidsklachten" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- somatische klachten	-	-	**
- nerveuze klachten	-	-	*
- vermoeidheidsklachten	*	**	*
- totaalscore gezondheidsklachten	-	-	**

-.: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Daarnaast zien we op alle somscores significante effecten van geslacht en leeftijd. Evenals dat het geval was bij de afzonderlijke klachten zijn de hogere scores vooral te vinden bij de meisjes (somatische klachten: jongens gemiddeld 2.1, meisjes gemiddeld 3.0; nerveuze klachten: respectievelijk 1.4 en 2.0; vermoeidheidsklachten: respectievelijk 0.9 en 1.1; en totaalscore: respectievelijk 4.3 en 6.1) en bij de jongeren uit de middelste leeftijdscategorie (somatische klachten: 13-14 jaar gemiddeld 2.6, 15-16 jaar gemiddeld 3.1, 17-19 jaar gemiddeld 2.0; nerveuze klachten: respectievelijk 1.4, 1.8 en 1.8; vermoeidheidsklachten: respectievelijk

lijk 0.8, 1.1 en 1.1; en totaalscore: respektievelijk 4.8, 6.0 en 4.8). Het gemiddeld aantal klachten van de jongeren uit de laagste en uit de hoogste leeftijdskategorie ligt op hetzelfde niveau. De 13-14 jarigen hebben echter wat vaker somatische klachten aangegeven en de 17-19 jarigen wat vaker nerveuze klachten en vermoeidheidsklachten.

Binnen de Turkse populatie zien we opnieuw een reeks significante effecten van geslacht (zie tabel 9.3.3). Deze verschillen zijn echter niet specifiek voor de Turkse jongeren.

Bij vermoeidheidsklachten is ook sprake van een significant effect van migratieleeftijd en kalenderleeftijd. De verschillen wijzen op een groter aantal vermoeidheidsklachten van de Turkse jongeren die voor hun zevende jaar naar Nederland zijn gekomen (of in Nederland geboren zijn). Deze jongeren hebben gemiddeld 1.1 vermoeidheidsklachten opgegeven. Het gemiddeld aantal vermoeidheidsklachten van degenen die tijdens of na de lagere schoolperiode gemigreerd zijn, ligt respektievelijk op 0.9 en 1.0. Tenslotte ligt het gemiddeld aantal vermoeidheidsklachten ook hoger naarmate de jongeren op het moment van het onderzoek ouder waren (13-14 jaar 0.8 klachten, 15-16 jaar 1.0 klacht, en 17-19 jaar 1.2 klachten).

9.4 Samenvatting

In het algemeen blijkt een relatief groot deel van de jongeren de laatste drie maanden gezondheidsklachten te hebben gehad (Turkse jongeren 48%, Nederlandse jongeren 43%). Met name de Turkse meisjes zeggen regelmatig klachten te hebben (56%). Het gaat bij deze meisjes vooral om het vaker voorkomen van onder andere griep/verkoudheid, oorpijn en menstruatieklachten. De meisjes, zowel de Turkse als de Nederlandse, gebruiken in het algemeen ook vaker medicijnen dan de jongens (respektievelijk 18% en 9%).

Uit de antwoorden van de jongeren op de hun voorgelegde gezondheidsklachten blijkt eveneens het belang van het onderscheid naar geslacht. Op het merendeel van de gezondheidsklachten zijn significante verschillen geconstateerd tussen jongens en meisjes. Bijna zonder uitzondering wijzen deze verschillen op meer klachten van de meisjes. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd: prikkelbaar, buikklachten, duizelingen en hoofdpijn.

Naast de verschillen tussen de jongens en de meisjes zijn op de gezondheidsklachten ook frekwent verschillen naar leeftijd gesignaleerd. Steeds gaat het hierbij om een hoger percentage klachten van de jongeren uit de middelste leeftijdskategorie (bijvoorbeeld maagklachten, nervositeit en hoofdpijn). Mogelijkerwijs heeft dit groter aantal gezondheidsklachten van de 15-16 jarige jongeren te maken met de puberteit.

Het onderscheid naar nationaliteit is voor de in dit hoofdstuk behandelde gezondheidsklachten van minder belang. Slechts op een beperkt aantal gezondheidsklachten zijn verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren vastgesteld. Zo hebben de Nederlandse jongeren bijvoorbeeld vaker aangegeven prikkelbaar te zijn en de Turkse jongeren vaker hinder te hebben van vermoeidheid.

De op basis van de afzonderlijke gezondheidsklachten samengestelde somscores (somatische klachten, nerveuze klachten, vermoeidheidsklachten en een totaalscore) bevestigen het hierboven geschetste beeld. Het aantal klachten waarbij de jongeren hebben aangegeven hinder te ervaren, verschilt vaker naar geslacht en leeftijd dan naar nationaliteit.

Binnen de Turkse populatie doen zich bij enkele klachten verschillen voor naar migratieleeftijd (gespannen, prikkelbaar, 's ochtends met een moe gevoel opstaan, en de somscore vermoeidheidsklachten). De jongeren die in Nederland geboren zijn of voor hun zevende jaar naar Nederland gekomen zijn, hebben deze klachten vaker aangegeven dan de jongeren die tijdens of na de lagere schoolperiode zijn gemigreerd.

10. ZORG EN HULPVERLENING

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de contacten die de Turkse en Nederlandse jongeren met zorg en hulpverlening hebben. Voor wat de medische zorg betreft, gaat het daarbij om de huisarts, de schoolarts en de specialist. Er zal zowel worden ingegaan op de vraag in welke mate de jongeren van deze diensten gebruik maken als op de mening die zij over de artsen hebben (§ 10.1).

Vervolgens zal in § 10.2 aandacht worden besteed aan hulpverlening in brede zin. Allerlei instanties en instellingen waar jongeren voor hulp of advies terecht kunnen, worden hierbij betrokken. Het gaat daarbij zowel om de vraag of de jongeren deze instanties en instellingen van naam kennen als om de vraag in welke mate zij daadwerkelijk een beroep doen op deze hulpverleners en adviseurs.

In § 10.3 wordt kort ingegaan op de aanvullende steekproef van cliënten en ex-cliënten van hulpverlenende instellingen.

Een vierde paragraaf gaat over de strategieën die jongeren volgen als zij problemen hebben in het dagelijks leven, bijvoorbeeld op school of thuis. In § 10.5 wordt het hoofdstuk samengevat.

10.1 De medische zorg

De vragen die wij de jongeren hebben voorgelegd over hun huisarts en specialist volgen een vergelijkbare route. Eerst werd de vraag gesteld of de respondent de laatste drie maanden bij de arts was geweest (bijlage 1, vraag 5.4 en 5.7), vervolgens de vraag waarvoor dat was (vraag 5.5 en 5.9) en tenslotte werd gevraagd of men tevreden is over de arts, waarbij in een daarop aansluitende open vraag gelegenheid werd geboden dat oordeel te adstrueren (vraag 5.6.a, 5.6.b en 5.10, 5.11). De vragen over tevredenheid en de toelichting daarop zijn aan jongeren die door ons zijn geselecteerd als leerling (zie § 4.3) ook gesteld over de schoolarts (zie

bijlage 1, vraag 2.19 en 2.20). Daaraan vooraf ging de vraag of men wel eens was opgeroepen bij de schoolarts en, als deze vraag bevestigend werd beantwoord, of men er toen is heengegaan (vraag 2.16 en 2.18).

De reacties op de vragen over gebruik en waardering vindt men in tabel 10.1.1. Hieruit valt af te leiden, dat bezoek aan huisarts en opkomst bij schoolarts voor Turkse en Nederlandse jongeren nagenoeg hetzelfde patroon heeft.

Tabel 10.1.1. Gebruik en waardering van de medische zorg van Turkse en Nederlandse jongeren

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>bezoek huisarts:</u>				
- ja	77	(35)	77	(38)
- nee	141	(65)	128	(62)

- onbekend			3	
<u>bezoek specialist:</u>				
- ja	26	(12)	33	(16)
- nee	192	(88)	174	(84)

- onbekend			1	
<u>bezoek schoolarts:</u>				
- ja	119	(78)	102	(80)
- niet gegaan	7	(5)	4	(3)
- niet opgeroepen	26	(17)	22	(17)

- n.v.t.*	65		80	
- onbekend	1			
<u>waardering huisarts:</u>				
- 1 tevreden	138	(69)	139	(76)
- 2 tussenin	34	(17)	25	(14)
- 3 ontevreden	29	(14)	20	(11)

- n.v.t.**	17		24	

Vervolg tabel 10.1.1

variabelen	Turken (n=218)		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
waardering specialist:				
- 1 tevreden	23	(88)	19	(58)
- 2 tussenin	2	(8)	4	(12)
- 3 ontevreden	1	(4)	10	(30)

- n.v.t.***	192		174	
- onbekend			1	
waardering schoolarts:				
- 1 tevreden	91	(76)	76	(78)
- 2 tussenin	24	(20)	19	(19)
- 3 ontevreden	4	(3)	3	(3)

- n.v.t.****	98		106	
- onbekend	1		4	

* als 'oud-leerling' geselecteerd

** kent huisarts niet of te slecht om een oordeel te kunnen geven

*** geen bezoek gebracht aan specialist

**** geen bezoek gebracht aan schoolarts of als "oud-leerling" geselecteerd

Tabel 10.1.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "gebruik en waardering van de medische zorg" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- bezoek huisarts	-	-	-
- bezoek specialist	-	-	-
- bezoek schoolarts	-	-	-
- waardering huisarts	-	-	-
- waardering specialist	**	-	-
- waardering schoolarts	-	-	**

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 10.1.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "gebruik en waardering van de medische zorg" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- bezoek huisarts	-	-	-
- bezoek specialist	-	-	-
- bezoek schoolarts	-	-	-
- waardering huisarts	-	-	-
- waardering specialist	-	-	-
- waardering schoolarts	-	-	*

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Voor wat de huisarts betreft, spoort dit resultaat met dat van De Haan (1984) die constateert dat het gemiddelde aantal contacten met de huisarts voor Turkse en Marokkaanse jongeren van 10-21 jaar maar weinig minder is dan het gemiddelde huisartsbezoek van Nederlandse leeftijdgenoten.

Ook de opkomst bij de schoolarts is praktisch net zo hoog bij Turkse als bij Nederlandse jongeren. Wanneer we degenen die aangeven niet opgeroepen te zijn door de schoolartsdienst buiten beschouwing laten, komen we tot opkomstpercentages van 94% voor de Turkse leerlingen en 96% voor de Nederlandse leerlingen. Deze percentages liggen hoger dan die De Haas (1981) aantrof onder 11-jarige Turkse en Nederlandse jongeren in Rotterdam (respektievelijk 82% en 90%). Het is mogelijk dat onder degenen die hebben aangegeven niet opgeroepen te zijn, zich toch leerlingen bevinden die wel zijn opgeroepen en niet zijn gegaan, maar zich dat niet meer herinneren.

Het bezoek aan de huisarts van de Turkse jongeren lijkt daarmee wel af te wijken van dat van hun ouders. Zo melden Paes (1974) en Choenni en De Jongh (1982), dat het de indruk van artsen is dat

migranten vaker een beroep op hun diensten doen dan Nederlanders. Deze indrukken worden ondersteund door Vrij (1975), Muizelaar et al. (1975) en Hoekstra en Van der Meer (1977). Voor een volledig overzicht van de deelname van migranten aan de verschillende sectoren van de gezondheidszorg wordt verwezen naar Gründemann, (1985).

Uit onze resultaten blijkt eveneens, dat het bezoek, dat Turkse jongeren aan de specialist afleggen, bepaald niet hoger is dan van Nederlandse jongeren.

Waardering voor huisarts en schoolarts van de Turkse en van de Nederlandse jongeren is bij benadering hetzelfde. Een opvallend verschil echter doet zich voor in de beoordeling van de specialist (tabel 10.1.2), ook al is absoluut gezien het aantal respondenten, dat recent zo'n contact heeft gehad, nogal gering (tabel 10.1.1). Het blijken vooral de Nederlanders te zijn die relatief vaak rond-uit ontevreden zijn over de specialist.

Uit tabel 10.1.2 en tabel 10.1.3 valt verder af te leiden, dat er een aanzienlijk verschil bestaat in de manier waarop jongens en meisjes tegen de schoolarts aankijken. Onafhankelijk van het feit of we nu met Turkse dan wel met Nederlandse jongeren te maken hebben blijken meisjes minder enthousiast. Van de jongens zegt 87% tevreden te zijn, van de meisjes 67%. Uit de aanvullende informatie die verkregen is uit de open vraag komt geen duidelijke reden voor een zo verschillende manier van beoordeling naar voren.

10.2 Instanties en instellingen voor hulpverlening

Om een goede indruk te krijgen van het functioneren van de hulpverlening en advisering aan Turkse en Nederlandse jongeren is voor een aantal in Nederland functionerende instellingen en instanties

gevraagd of men ze kent, of men er contact mee heeft gehad en wat voor oordeel men over dat contact heeft (bijlage 1, vraag 9.1.a). In tabel 10.2.1 wordt een overzicht gegeven van de naambekendheid van de verschillende instellingen bij Turken en Nederlanders.

Tabel 10.2.1. De bekendheid met hulpverlenende instellingen naar nationaliteit

variabelen	Turken (n=217)*		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>schooldekaan:</u>				
- ja	80	(44)	100	(63)
- nee	101	(56)	58	(37)

- n.v.t. (niet-schoolgaand)	36		50	
<u>arbeidsbureau:</u>				
- ja	190	(88)	181	(87)
- nee	27	(12)	27	(13)
<u>sociale dienst:</u>				
- ja	167	(77)	151	(73)
- nee	50	(23)	57	(27)
<u>wetswinkel:</u>				
- ja	29	(13)	70	(34)
- nee	188	(87)	138	(66)
<u>jongerenhulpverlening:</u>				
- ja	56	(26)	129	(62)
- nee	161	(74)	79	(38)
<u>Stichting Buitenlandse Werknemers:</u>				
- ja	135	(62)		
- nee	82	(38)		
<u>RIAGG (JPD/MOB):</u>				
- ja	21	(10)	28	(14)
- nee	196	(90)	180	(86)
<u>Kinderbescherming:</u>				
- ja	122	(56)	181	(87)
- nee	95	(44)	27	(13)

Vervolg tabel 10.2.1

variabelen	Turken (n=217)*		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>NVSH/Rutgersstichting:</u>				
- ja	33	(15)	97	(47)
- nee	184	(85)	111	(53)
<u>maatschappelijk werk:</u>				
- ja	73	(34)	146	(70)
- nee	144	(66)	62	(30)

* aan één respondent zijn de vragen over hulpverlening niet gesteld

Tabel 10.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "bekendheid met hulpverlenende instanties" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- schooldekaan	**	**	-
- arbeidsbureau	-	**	*
- sociale dienst	-	**	-
- wetswinkel	**	**	-
- jongerenhulpverlening	**	**	*
- RIAGG (JPD/MOB)	-	*	**
- Kinderbescherming	**	-	**
- NVSH/Rutgersstichting	**	**	**
- maatschappelijk werk	**	**	**

:- $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 10.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "bekendheid met hulpverlenende instanties" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- schooldekaan	**	**	-
- arbeidsbureau	-	**	-
- sociale dienst	-	**	-
- wetswinkel	-	**	-
- jongerenhulpverlening	*	**	-
- Stichting Buitenlandse Werknemers	-	**	-
- RIAGG (JPD/MOB)	-	*	*
- Kinderbescherming	*	-	-
- NVSH/Rutgersstichting	**	*	*
- maatschappelijk werk	-	**	*

-: $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Uit tabel 10.2.1 blijkt, dat de Turkse jongeren in het algemeen maar matig op de hoogte zijn van de mogelijkheden hulp en advies te krijgen. Alleen van het bestaan van het arbeidsbureau, van de sociale dienst en van de Stichting voor Buitenlandse Werknemers is een flinke meerderheid op de hoogte. De specifieke jongerenhulpverlening zoals een JAC, het Algemeen Maatschappelijk Werk en de NVSH/Rutgersstichting zijn respektievelijk maar bij een kwart, een derde en een zevende van de Turkse jongeren bekend.

Voor alle jongeren geldt, dat de Wetswinkel weinig naambekendheid heeft. Dat geldt in nog veel sterkere mate voor het RIAGG waarbij, om het de respondenten niet moeilijker te maken dan het al was, ook de afkortingen JPD en MOB werden aangeboden.

Bij het bekijken van de uitkomsten van de variantie-analyses in tabel 10.2.2 valt op, dat er veel significante effecten bestaan. Alleen leeftijd hangt niet samen met de bekendheid met de Kinderbescherming. Voor het overige geldt, en dat ligt geheel in de lijn

der verwachting, dat men naarmate men ouder is een instelling vaker van naam kent. Ook de verschillen tussen jongens en meisjes zijn duidelijk. Steeds zijn meer meisjes met de betreffende instelling bekend dan jongens. Ook verschillen naar nationaliteit zijn vaak significant. Turkse jongeren zijn minder op de hoogte van het bestaan van de betreffende instellingen.

Uit het overzicht, dat tabel 10.2.3 biedt, valt af te leiden, dat binnen de groep Turkse jongeren het leeftijdseffekt op dezelfde wijze in de resultaten tot uitdrukking komt. Het verschil tussen jongens en meisjes is nu echter minder opvallend maar wel in dezelfde richting: meer Turkse meisjes kennen het RIAGG, de NVSH/Rutgersstichting en het Algemeen Maatschappelijk Werk dan Turkse jongens.

Het effect van migratieleeftijd is consistent in die zin, dat méér jongeren die vóór hun zevende jaar naar Nederland zijn gekomen de betreffende instellingen kennen dan zij die later zijn gekomen (zie voor gedetailleerde informatie de tabellen in bijlage 7).

Nadat de jongeren de vraag was gesteld of ze een instelling van naam kenden, werd, bij een bevestigend antwoord, gevraagd of ze met die instelling te maken hebben gehad. Er werd daarbij onderscheid aangebracht tussen contacten ten behoeve van de respondent zelf en contacten waarbij de respondent als tolk is opgetreden. Alleen de contacten ten behoeve van de respondent zelf worden hier besproken.

Tabel 10.2.4. Het gebruik van hulpverlenende instellingen naar nationaliteit

variabelen	Turken (n=217)*		Nederlanders (n=208)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>schooldekaan:</u>				
- ja	42	(23)	58	(37)
- nee	139	(77)	100	(63)

- n.v.t. (niet-schoolgaand)	36		50	
<u>arbeidsbureau:</u>				
- ja	47	(22)	59	(28)
- nee	170	(78)	149	(72)
<u>sociale dienst:</u>				
- ja	26	(12)	18	(9)
- nee	191	(88)	190	(91)
<u>wetswinkel:</u>				
- ja	3	(1)	7	(3)
- nee	214	(99)	201	(97)
<u>jongerenhulpverlening:</u>				
- ja	6	(3)	5	(2)
- nee	211	(97)	203	(98)
<u>RIAGG (JPD/MOB):</u>				
- ja	-		7	(3)
- nee	217	(100)	201	(97)
<u>Stichting Buitenlandse Werknemers:</u>				
- ja	24	(11)		
- nee	193	(89)		
<u>Kinderbescherming:</u>				
- ja	2	(1)	11	(5)
- nee	215	(99)	197	(95)
<u>NVSH/Rutgersstichting:</u>				
- ja	1	**	9	(4)
- nee	216	(100)	199	(96)
<u>maatschappelijk werk:</u>				
- ja	6	(3)	21	(10)
- nee	211	(97)	187	(90)

* aan één respondent zijn de vragen over hulpverlening niet gesteld

** <1%

Tabel 10.2.5. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "gebruik van hulpverlenende instanties" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- schooldekaan	**	**	-
- arbeidsbureau	-	**	-
- sociale dienst	-	**	-
- maatschappelijk werk	**	-	-

∴ $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Tabel 10.2.6. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "gebruik van hulpverlenende instanties" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratieleeftijd	kalenderleeftijd	geslacht
- schooldekaan	**	**	-
- arbeidsbureau	-	**	-
- sociale dienst	-	**	-
- Stichting Buitenlandse Werknemers	-	*	-

∴ $p > .05$; * : $.01 < p \leq .05$; ** : $p \leq .01$

Tabel 10.2.4 laat voor Turkse en Nederlandse jongeren zien in welke mate zij van de diensten van instellingen gebruik maken.

Dat gebruik blijkt voor veel instellingen gering. Voor de jongeren die bij dit onderzoek betrokken zijn geweest, blijken instellingen als de wetswinkel, de jongerenhulpverlening, het RIAGG, de Kinderbescherming en de NVSH niet vaak voor eigen problemen bezocht te worden. Deze instellingen zijn niet betrokken bij de variantie-analyses (tabel 10.2.5 en 10.2.6). Voor meer gedetailleerde informatie omtrent gebruik in relatie tot nationaliteit, leeftijd, geslacht en migratieleeftijd zie tabellen 3 en 4 in bijlage 7.

Zowel uit tabel 10.2.5 als uit tabel 10.2.6 komt naar voren, dat meer gebruik wordt gemaakt van instellingen naarmate men ouder is. Minder Turkse jongeren bezoeken de schooldekaan en het Algemeen Maatschappelijk Werk dan Nederlandse jongeren.

Binnen de groep Turkse jongeren blijken meer jongeren, die voor hun zevende jaar naar Nederland zijn gekomen de schooldekaan te hebben bezocht dan jongeren die op oudere leeftijd zijn gemigreerd.

Bij de variantie-analyses zijn op een aantal somscores bewerkingen uitgevoerd. Het gaat daarbij om het totaal aantal instellingen dat men kent en het totaal aantal instellingen waarmee men daadwerkelijk contact heeft gehad. Bij deze somscores zijn de schooldekaan en de instelling voor buitenlandse werknemers buiten beschouwing gelaten.

In tabel 10.2.7 zijn de resultaten samengevat.

Tabel 10.2.7. Gemiddeld aantal instellingen en instanties voor hulp en advies dat men kent, en het aantal waarmee men contact heeft gehad, voor Turkse en Nederlandse jongeren

	Turks	Nederlands
gemiddeld aantal bekend	3.61	5.36
gemiddeld aantal kontakt	0.64	1.05

Het is zonder meer duidelijk dat er in beide opzichten, bekendheid en gebruik, een belangrijke achterstand is bij de Turkse jongeren.

Tabel 10.2.8. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "hulpverlening" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- bekendheid met hulpverlening	**	**	**
- gebruik van hulpverlening	**	**	-

-: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 10.2.9. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "hulpverlening" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- bekendheid met hulpverlening	**	**	*
- gebruik van hulpverlening	-	**	-

:- $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Ook de variantie-analyses laten dit verschil zien. Uit beide tabellen valt daarnaast te konkluderen, dat leeftijd een rol speelt bij bekendheid en bij gebruik. Naarmate de respondenten ouder zijn weten ze beter waar ze voor hulp en advies terecht kunnen en maken ze er ook meer gebruik van. Dat geldt voor Turken én voor Nederlanders. De jongste groep kent er gemiddeld 3 (3.05), de middelste bijna 4 (3.93) en de oudste tussen 4 en 5 (4.69). Wanneer gekeken wordt naar het gebruik dan zijn de gemiddelden respectievelijk 0.12, 0.31 en 1.08. Ook blijkt, dat de bekendheid bij meisjes gemiddeld groter is dan bij jongens. Dat neemt niet weg, dat Nederlandse jongens toch nog beter op de hoogte zijn dan Turkse meisjes. De bekendheid bij de Turkse jongens is 2.89 en bij de Nederlandse jongens 4.29, en bij de meisjes respectievelijk 3.48 en 5.17.

De invloed van migratieleeftijd op het aantal instellingen dat men kent, wordt veroorzaakt doordat de jongeren die vóór hun zevende zijn geïmmigreerd, er meer kennen dan degenen die ouder waren toen ze naar Nederland kwamen (respectievelijk 3.35, 3.10 en 3.10).

Bij instellingen waar jongeren vooral in probleemsituaties een beroep op kunnen doen, zoals JAC, RIAGG, Kinderbescherming en maatschappelijk werk, komen Nederlandse respondenten veel vaker

terecht (14 Turkse jongeren tegen 44 Nederlandse). Alleen het JAC is ongeveer even vaak bezocht door Nederlandse als door Turkse jongeren (6 Turkse jongeren en 5 Nederlandse). Nagegaan is of de Stichtingen voor Buitenlandse Werknemers voor Turkse jongeren wellicht een dergelijke rol vervullen. Nemen we contacten met deze instellingen op in de analyse, dan blijkt het verschil in contact met instellingen waarbij jongeren in probleemsituaties terecht kunnen, tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren te verdwijnen. Voor beide nationaliteiten gaat om 16% van de jongeren die met één of meer van die instellingen contact heeft gehad. We moeten er op wijzen, dat we geen inzicht hebben in de aard van de contacten die Turkse jongeren met de Stichtingen voor Buitenlandse Werknemers hebben gehad.

Twee onderwerpen worden in discussies over problemen van de tweede generatie buitenlanders vaak aan de orde gesteld: de kleine criminaliteit en het van huis weglopen.

In de vragenlijst (zie bijlage 1) zijn daarover de volgende vragen opgenomen:

- "Ben je in verband met een overtreding wel eens in aanraking geweest met de politie? Ik bedoel niet voor verkeersovertredingen." (vraag 9.2)
- "Ben je wel eens van huis weggelopen?" (vraag 9.3)

In tabel 10.2.10 worden de uitkomsten voor Turkse en Nederlandse jongens en meisjes apart weergegeven.

Tabel 10.2.10. Politiekontakt en wegloupedrag van Turkse en Nederlandse jongeren* naar geslacht

	jongens				meisjes			
	Turks (n=109)		Nederlands (n=105)		Turks (n=108)		Nederlands (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
politiekontakt:								
- ja	25	(23)	55	(48)	4	(4)	10	(10)
- nee	84	(77)	50	(52)	104	(96)	93	(90)
weglopen:								
- ja	6	(6)	14	(13)	1	(1)	14	(14)
- nee	103	(94)	91	(87)	107	(99)	89	(86)

* aan één respondent zijn de vragen over hulpverlening niet gesteld

Tabel 10.2.11. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabelen "politiekontakt en wegloupedrag" en de achtergrondkenmerken nationaliteit, leeftijd en geslacht

afhankelijke variabelen	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	nationaliteit	leeftijd	geslacht
- politiekontakt	**	*	**
- wegloupen	**	-	-

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Tabel 10.2.12. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de afhankelijke variabele "politiekontakt" en de achtergrondkenmerken migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht

afhankelijke variabele	signifikantienivo's hoofdeffekten		
	migratie leeftijd	kalender leeftijd	geslacht
- politiekontakt	*	*	**

--: $p > .05$; *: $.01 < p \leq .05$; **: $p \leq .01$

Verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren zijn opvallend zowel waar het gaat om contacten met de politie als om het weglopen (tabel 10.2.11). Nederlandse jongeren komen vaker met de politie in aanraking. Ook de verschillen tussen jongens en meisjes zijn nadrukkelijk aanwezig: jongens worden vaker aangehouden door de politie dan meisjes. Leeftijd is eveneens van invloed, echter alleen bij de jongens. Van de 13-14 jarige jongens is 19% wel eens in aanraking gekomen met de politie, van de 15-16 jarige en de 17-19 jarige jongens elk 42%. Bij de meisjes liggen deze percentages respectievelijk op 7%, 6% en 7%.

De Nederlandse jongens spannen duidelijk de kroon: bijna de helft van hen heeft een politiekontakt achter de rug.

Weglopen blijkt onder de door ons ondervraagde jongeren niet zo vaak voor te komen. Van de 425 jongeren die deze vraag hebben beantwoord is 8% ooit weggelopen. Meisjes doen dat niet vaker dan jongens. Wel doet zich ook hier weer een verschil voor tussen Turken en Nederlanders. Van de Turkse jongeren is 3% wel eens weggelopen, van de Nederlandse 13%.

Omdat het weglopen bij Turkse jongeren bijna niet voorkomt, is de analyse binnen de Turkse groep beperkt tot de contacten met de politie. Ook hier weer een duidelijke relatie met geslacht en leeftijd. Daarnaast is eveneens een samenhang te konstateren met de migratieleeftijd. Nadere inspectie leert, dat meer van de Turkse jongens die voor hun zevende naar Nederland zijn gekomen met de politie in aanraking geweest zijn dan de groepen jongens die later zijn gemigreerd (respectievelijk 29%, 23% en 13%). Bij de meisjes is het politiekontakt te verwaarlozen. Derhalve is een invloed van migratieleeftijd voor hen niet te traceren.

Tot slot van deze paragraaf wordt kort inzicht gegeven in de aard van de delikten waarvoor de jongeren met de politie in contact zijn gekomen.

Tabel 10.2.13 laat, in een beperkt aantal categorieën, zien wat de redenen voor het politiekontakt zijn geweest.

Tabel 10.2.13. Redenen voor kontakt met de politie* van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes

	jongens				meisjes			
	Turks (n=29)		Nederlands (n=62)		Turks (n=4)		Nederlands (n=12)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- Art. 461 (verboden toegang)	1	(3)	2	(3)	1	(25)		
- verkeersdelikten	6	(21)	2	(3)				
- (winkel)diefstal	13	(45)	30	(48)	2	(50)	5	(42)
- katekwaad/ vandalisme	1	(3)	17	(27)			5	(42)
- vechten	6	(21)	7	(11)	1	(25)	2	(17)
- overige redenen	2	(7)	4	(6)				

* Sommige jongeren zijn voor meer overtredingen met de politie in aanraking geweest; n = aantal politiekontakten

Voor jongens en voor meisjes, voor Turken en voor Nederlanders geldt, dat de oorzaak voor politiekontakt het meest ligt in winkeldiefstal of in diefstal. Voor Nederlandse jongeren komt katekwaad en vandalisme op de tweede plaats. Maar één van de Turkse jongeren belandde hiervoor op het politiebureau. Opvallend is het feit, dat bij Turkse jongens verkeersdelikten hoog scoren. Het gaat daarbij vooral om problemen met brommers.

10.3 Ervaringen met hulpverlenende instellingen

Eén van de doelstellingen van het onderzoek brengt met zich mee, dat er behoefte is aan inzicht in de ervaring van Turkse jongeren met de psychosociale hulpverlening.

In het onderzoeksplan (zie Danz & Gründemann, 1984a) wordt aange-

geven, dat hiervoor een ekstra groep respondenten (±30 Turkse en 30 Nederlandse jongeren) zou moeten worden gezocht onder cliënten en ex-kliënten van instellingen, waar dergelijke hulp wordt geboden. De kans, dat voldoende jongeren die ervaring hebben met dit soort hulpverlening in de steekproef van leerlingen en oud-leerlingen zouden voorkomen, werd heel klein geacht. Uit § 10.2 blijkt, dat deze veronderstelling juist is.

Over dit onderdeel van het onderzoek is met enige regelmaat overleg gevoerd met onderzoekers van het Instituut voor Toegepaste Sociologie (ITS) te Nijmegen. Hier werd in opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur een onderzoek verricht naar de hulpverlening aan migrantenjongeren (zie Terpstra & Hahn, 1985). Bij de uitvoering van dit projekt bleek, dat het bijzonder lastig en tijdrovend was om via hulpverlenende instanties (ex-)kliënten als respondent voor onderzoek te werven.

Op basis van deze ervaringen is in overleg met de begeleidingscommissie besloten om dit onderdeel van het onderzoek te beperken tot één van de vier onderzoekslokaties. Bovendien zouden hierbij alleen Turkse jongeren worden betrokken.

Aan instanties en instellingen, waar mogelijkwijs jongeren voor hulp zouden kunnen aankloppen, is gevraagd aan te geven hoeveel Turkse jongens en meisjes in de leeftijdsgroep van 13 tot en met 19 jaar in 1984 als cliënt ingeschreven waren geweest. In onderstaande tabel worden de aantallen gegeven.

Tabel 10.3.1. Turkse cliënten van hulpverlenende instellingen in 1984 naar leeftijd en geslacht in één van de onderzoekslokaties

	jongens (n=117)		meisjes (n=41)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- 13-14 jaar	19	(16)	3	(7)
- 15-16 jaar	33	(28)	13	(32)
- 17-19 jaar	65	(56)	25	(61)

Opvallend veel meer jongens dan meisjes blijken als cliënt met de hulpverlening in aanraking te komen. Daarnaast bestaat er een duidelijke relatie met leeftijd. Dit gegeven past in het beeld, dat aan de hand van tabel 10.2.6 is vastgesteld.

Op basis van deze inventarisatie heeft met een beperkt aantal instellingen intensief contact plaats gehad, waarbij de mogelijkheden om (ex-)cliënten te interviewen werden verkend. De volgende instellingen zijn daarbij betrokken geweest:

- het RIAGG met 6% van de cliënten (waarin opgenomen JPD, Jeugdbescherming, MOB en een adviesbureau voor jongeren);
- het straathoekwerk waarvan 70% van de jongeren, die in de inventarisatie zijn aangemeld, cliënt zijn;
- het Algemeen Maatschappelijk Werk (bijna 20%);
- en de Stichting Buitenlandse Werknemers (3%).

Alleen het RIAGG bleek bereid aan het onderzoek mee te doen.

Om de privacy van de (ex-)cliënten te waarborgen is de volgende procedure gevolgd.

De afdeling van het RIAGG, waarmee de (ex-)cliënt contact heeft (gehad), verzond een door de betreffende medewerker ondertekende brief (zie bijlage 8). Meegezonden werd een aan het RIAGG gerichte antwoordkaart. Alleen antwoordkaarten die een wens tot meewerken aan het onderzoek aangaven werden doorgezonden aan het NIPG. Op deze manier bleken zeven jongeren beschikbaar voor dit deelonderzoek. Het is duidelijk, dat dit geen basis biedt voor een kwantitatieve analyse.

Wel willen we beknopt aangeven welke achtergronden tot het contact van deze jongeren met het RIAGG hebben geleid.

Er bestaat een opvallend verschil tussen de verhalen van de jongens en die van de meisjes.

De vier jongens, waarmee in het kader van dit onderdeel van het

onderzoek een interview is afgenomen zijn allen met justitie in aanraking geweest. Het ging daarbij steeds om diefstal en/of inbraak. Via de kinderrechter werd contact gelegd met de afdeling Jeugdbescherming van het RIAGG.

Bij de drie meisjes heeft het weglopen van huis geleid tot contact met het RIAGG. Als oorzaak van het weglopen noemen zij allemaal heftige ruzies met de vader en geweld. In één geval volgden de ruzies op de aankondiging dat de dochter zou worden uitgehuwelijkt. In een ander geval werden de ruzies steeds veroorzaakt door achterdocht van de vader, die mede werd gevoed vanuit de Turkse gemeenschap.

Een ander verschil tussen de geïnterviewde jongens en de meisjes houdt verband met de verdere ontwikkelingen na het eerste contact met het RIAGG.

Bij de vier jongens lijkt, afgezien van de justitiële afhandeling, na het incident de kous af. Bij de meisjes zien we na het weglopen een heel traject van trieste gebeurtenissen. Twee van de drie meisjes deden bijvoorbeeld een poging tot zelfdoding.

We moeten benadrukken, dat het hier slechts een gering aantal kontakten van Turkse jongeren betreft en dat maar een zeer beperkt aantal instellingen bij de respondentenwerving betrokken is geweest.

10.4 Het oplossen van probleemsituaties

In de vragenlijst komen bij drie onderwerpen vragen aan de orde die te maken hebben met probleemsituaties. Bij die onderwerpen is de respondenten steeds een inleiding voorgelegd die de bedoeling had het begrip "probleem" wat te relativieren. In de formulering van zo'n inleiding werd benadrukt, dat bijna iedereen wel eens problemen heeft met respektievelijk de school, het werk of juist

het zonder baan zitten (zie bijlage 1, de vragen 2.13, 3.13 en 4.11).

Zo'n strategie om een lage drempel te creëren heeft natuurlijk wel de konsekwentie dat ook betrekkelijk futiele problemen naar voren worden gebracht waarvan de respondenten zelf waarschijnlijk nauwelijks wakker hebben gelegen. Toch biedt de vragenreeks naar onze mening inzicht in met name relatieve verschillen tussen jongens en meisjes en tussen Turken en Nederlanders.

Uit de gepresenteerde cijfers (tabel 10.4.1 t/m 10.4.3) valt op te maken, dat er weinig verschillen bestaan waar het gaat om het aantal problemen en om de globale reacties daarop. In dat laatste opzicht onderscheiden zich de meisjes in die zin, dat ze wat vaker naar iemand toegaan.

Tabel 10.4.1. Aantal problemen op school, op het werk en met werkloosheid van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes

	jongens		meisjes		totaal	
	Turks	Ned.	Turks	Ned.	Turks	Ned.
	n=110	n=105	n=108	n=103	n=218	n=208
- gemelde problemen	68	72	68	73	136	145
- gemelde problemen per respondent	.62	.69	.63	.71	.63	.70

Tabel 10.4.2. Reacties op problemen op school, op het werk en met de werkloosheid van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes in procenten

	jongens		meisjes		totaal	
	Turks	Ned.	Turks	Ned.	Turks	Ned.
	n=68	n=72	n=68	n=73	n=136	n=145
- gaat naar iemand toe	44	42	54	59	49	51
- doet iets anders	16	24	15	16	16	20
- doet niets	40	34	31	25	36	29
- onbekend		1	1		1	1

Tabel 10.4.3. Personen waar Turkse en Nederlandse jongens en meisjes naar toe gaan wanneer er problemen zijn op school, op het werk en met de werkloosheid in procenten

	jongens		meisjes		totaal	
	Turks n=30	Ned. n=30	Turks n=36	Ned. n=43	Turks n=66	Ned. n=73
- chef/leraar/direkteur	46	57	66	40	57	47
- vrienden	25	3	14	9	19	7
- zus/broer	4	0	9	5	6	3
- ouders	14	27	3	37	8	33
- iemand anders	11	13	9	9	10	11

- onbekend	2		1		3	

Opvallend zijn wel de verschillen in antwoorden op de vraag tot wie men zich in zulke gevallen dan wendt. Het blijkt, dat veel jongeren daarbij aanspreekbare figuren binnen het systeem benaderen. In het onderwijs een leraar of de directeur, op het werk de chef. Opvallend is het grote verschil bij de vrouwelijke respondenten. Bij de Turkse meisjes kiest tweederde hiervoor, bij de Nederlandse meisjes 40%. De Nederlandse meisjes gaan ongeveer even vaak naar hun ouders als naar leraren en chefs en dat is een keuze die bijna nooit door Turkse meisjes wordt gemaakt. Ook bij Turkse jongens ligt het kennelijk minder voor de hand om in dit soort probleemsituaties bij de ouders aan te kloppen.

Over dit onderwerp is ook Turks onderzoeksmateriaal voorhanden. Zo signaleert Gökçe (1976), dat op de vraag naar wie haar respondenten, bewoners van de stadsdorpen in Ankara, toe gaan bij problemen, dat een derde zich tot niemand wendt. Bijna een derde gaat naar vrienden, terwijl door bijna een kwart van de jongeren overleg met de familie wordt genoemd. Ook Tezcan (1981) wijst erop, dat van de scholieren die hij in Ankara bij zijn onderzoek heeft betrokken een kwart zegt, dat schoolproblemen binnen het gezin als

onderwerp van overleg aan de orde komen. Bijna de helft van de jongeren uit dit onderzoek noemt bovendien de vader of de moeder als de belangrijkste vertrouwenspersoon (beide onderzoeken worden behandeld in Koopman, Danz & Gründemann, 1985). Er treden flinke verschillen op met de gegevens die wij in tabel 10.4.3 presenteren. Met name valt op, dat de chef, leraar en directeur in bijna 60% van de gevallen als overlegpartner naar voren komen in ons onderzoek, terwijl bij Gökçe deze categorie ontbreekt. We moeten dan natuurlijk wel benadrukken, dat in ons onderzoek gericht is gevraagd naar problemen op school, op het werk en met de werkloosheid.

Precies zoals we dat deden in de vragenreeksen over moeilijkheden op school, op het werk en met de werkloosheid werd ook over moeilijkheden thuis een aantal vragen gesteld over de gevolgde strategieën en acties. Wat doen de jongeren in dit soort situaties?

Tabel 10.4.4. Reakties op problemen thuis van Turkse en Nederlandse jongens en meisjes in procenten

	jongens		meisjes		totaal	
	Turks n=42	Ned. n=61	Turks n=39	Ned. n=71	Turks n=81	Ned. n=132
- gaat naar iemand toe	43	44	34	49	39	46
- doet iets anders	15	15	14	24	15	20
- doet niets	43	41	51	28	47	34
- onbekend	2	2	4	3	6	5

Tabel 10.4.5. Personen waar Turkse en Nederlandse jongens en meisjes heen gaan bij problemen thuis in procenten

	jongens		meisjes		totaal	
	Turks n=17	Ned. n=26	Turks n=12	Ned. n=33	Turks n=29	Ned. n=59
- ouders	35	31	42	33	38	32
- broer/zus	18	8	8	18	14	14
- vriend(in)	29	31	42	30	34	31
- anders	18	31	8	18	14	24

Reakties op problemen thuis zijn niet veel anders dan reakties op moeilijkheden op school of werk. Ook hier is in het algemeen het naar iemand toegaan om er over te praten een populaire stap.

Opvallend is wel de reactie van de Turkse meisjes, die op school in meerderheid over het bestaande probleem met iemand gingen praten. Als het echter om problemen thuis gaat, blijkt ongeveer de helft te besluiten om helemaal niets te ondernemen. In dit opzicht reageren ze nogal anders dan hun Nederlandse leeftijd- en sexege-noten.

Tabel 10.4.5 geeft aan dat Turkse en Nederlandse jongeren in ongeveer dezelfde mate dezelfde mensen benaderen.

Opvallend is dat nu de ouders door de Turkse jongeren wel frekwent worden genoemd. Wonderlijk is, dat het praten met broer of zus voor Nederlandse jongens en Turkse meisjes een wat minder voor de hand liggende strategie is dan voor Turkse jongens en Nederlandse meisjes.

10.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre het gebruik van zorg en hulpverlening van Turkse jongeren afwijkt van dat van Nederlandse

leeftijdgenoten. Ook is aandacht besteed aan de vraag hoe de verschillende vormen van medische zorg beoordeeld worden.

Tenslotte levert dit hoofdstuk informatie over strategieën die jongeren hanteren bij moeilijkheden die zich in het dagelijks leven voordoen.

Gekonstateerd is dat de groep Turkse jongeren die gedurende een omschreven periode naar de dokter is geweest, procentueel bijna even groot is als de groep Nederlanders. Dat geldt zowel voor de huisarts als voor de specialist. Ook de opkomst bij de schoolarts is praktisch net zo hoog bij Turkse als bij Nederlandse jongeren.

Over de huisarts en de schoolarts zijn Turkse en Nederlandse jongeren nagenoeg even tevreden. Een opvallend verschil echter bestaat er waar het gaat om de waardering van de specialist. Eén van de drie Nederlandse jongeren die een specialist hebben bezocht, is daarover ontevreden. Dit geldt slechts voor 4% van de Turkse jongeren. We moeten daarbij wel opmerken dat van de Turkse en Nederlandse jongeren in de onderzoeksgroep maar één op de zeven recent een specialist heeft geraadpleegd en dat alleen zij, op basis van dat contact een oordeel hebben gegeven.

Uit de gegevens die betrekking hebben op het funktioneren van de hulpverlening en advisering voor (onder andere) jongeren, blijkt dat Turkse jongeren slechter op de hoogte zijn dan Nederlandse. De naambekendheid van instellingen als de wetswinkel, het JAC, het RIAGG, de NVSH/Rutgersstichting en het Algemeen Maatschappelijk Werk, is onder de Turkse jongeren gering. Ook het percentage Turkse jongeren dat van de diensten van deze instellingen gebruik maakt is veelal kleiner dan het percentage Nederlandse jongeren.

Nagegaan is of Turkse jongeren op een andere manier met hun dagelijkse problemen omgaan dan Nederlanders. In dit hoofdstuk is

daarbij aan de orde gesteld hoeveel problemen zijn aangemeld en wat men met een probleem heeft gedaan.

Weinig verschillen zitten er in het aantal problemen dat door Turkse en Nederlandse jongeren op school, op het werk en met de werkloosheid wordt gemeld. Ook de strategie die gevolgd wordt wanneer men zo'n probleem heeft, is nagenoeg hetzelfde. In de meeste probleemsituaties gaat men naar iemand toe om het een en ander te bespreken.

Turkse jongeren wenden zich daarbij vaker tot mensen die functioneren binnen het systeem waar het probleem zich voordoet. Voor scholieren bijvoorbeeld een leraar, voor werkenden een chef. Opvallend weinig kloppen Turkse jongeren voor deze zaken bij de ouders aan. Nederlandse jongeren doen dat vaker.

11. PROBLEMEN EN GEZONDHEID

In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de problemen zoals die door de jongeren worden ervaren. Nagegaan zal worden of deze problemen in verband staan met de door hen aangegeven gezondheidsklachten. Op deze wijze krijgen wij mogelijk enig zicht op de ernst van de problemen.

11.1 Problemen

In de vragenlijst zijn bij de behandeling van de meeste onderwerpen vragen opgenomen over de mate waarin de respondent zich zorgen maakt over het betreffende onderwerp en of dat hij of zij de huidige situatie veranderd zou willen zien. De gegevens hiervan zijn in de voorafgaande hoofdstukken al besproken.

Aan het eind van de vragenlijst heeft de interviewer samen met de jongere de belangrijkste punten samengevat. De interviewer stelde vervolgens de vraag met welke drie onderwerpen de respondent de meeste moeite had. Daarbij werd erop gewezen dat ook zaken genoemd konden worden waaraan in de vragenlijst geen aandacht was besteed. Tenslotte heeft de interviewer de respondent gevraagd het onderwerp te noemen waar hij of zij zich de meeste zorgen over maakte (zie bijlage 1, vraag 10.1).

De antwoorden van de jongeren zijn weergegeven in tabel 11.1.1 tot en met 11.1.4.

De Turkse en de Nederlandse meisjes hebben ongeveer even vaak aangegeven dat zij met bepaalde onderwerpen moeite hebben. Ook de rangorde van de drie belangrijkste probleemgebieden is bij beide groepen meisjes hetzelfde. Het hoogste scoort de categorie "overige dingen", daarna de "ge- en verboden in het gezin", en als derde "aspecten die te maken hebben met school."

Tabel 11.1.1. Reacties van Turkse en Nederlandse meisjes op de vraag naar de dingen waar zij het meest moeite mee hebben (maximaal 3 dingen)

variabelen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
aantal genoemde dingen:				
- geen	22	(21)	30	(29)
- één	36	(34)	28	(27)
- twee	23	(22)	23	(22)
- drie	25	(24)	22	(21)

- onbekend	2		-	
naar onderwerp:				
- terugkeer naar Turkije	16	(10)	-	
- relaties binnen het gezin	7	(4)	27	(19)
- overige relaties	8	(5)	9	(6)
- geboden/verboden	32	(20)	32	(23)
- school	24	(15)	29	(21)
- werk/werkloosheid	12	(8)	9	(6)
- overig	58	(37)	34	(24)

- totaal aantal genoemde dingen	157		140	
- gemiddeld per respondent	1.48		1.36	
- gemiddeld per respondent die met tenminste één onderwerp moeite heeft	1.87		1.92	

Tabel 11.1.2. Aspecten waar de Turkse en de Nederlandse meisjes de meeste moeite mee hebben

onderwerpen	Turken (n=108)		Nederlanders (n=103)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- terugkeer naar Turkije	5	(6)	-	
- relaties binnen het gezin	4	(5)	14	(20)
- overige relaties	1	(1)	5	(7)
- geboden/verboden	21	(26)	12	(17)
- school	14	(18)	16	(23)
- werk/werkloosheid	6	(8)	7	(10)
- overig	29	(36)	16	(23)

- geen moeite	22		30	
- onbekend	6		3	

Bij de Turkse meisjes zijn de belangrijkste rubrieken in de categorie "overige dingen": diskriminatie (16x genoemd), problemen met de Nederlandse taal in het algemeen (10x) en problemen met de gezondheid (7x).

De antwoorden van de Nederlandse meisjes die in deze categorie zijn ondergebracht, zijn nogal divers. Het meest uitgesproken zijn de zorgen over de beschikbare financiën (6x).

Bij het moeite hebben met de geboden en verboden in het gezin zijn zowel door de Turkse als door de Nederlandse meisjes de contacten met jongens het meest genoemd. De Turkse meisjes hebben dit aspect echter twee keer zo vaak naar voren gebracht als de Nederlandse meisjes (respektievelijk 12x en 6x).

Dit sluit aan op de gegevens van hoofdstuk 8, waar de Turkse meisjes eveneens ongeveer twee keer zo vaak aangaven geen vrede te hebben met de restrikties die hun ouders leggen op contacten met jongens (zie § 8.2). Andere ge- en verboden die door de Turkse meisjes als problematisch worden ervaren betreffen het uiterlijk (kleding, haardracht, make-up), de gelegenheden waar men niet mag komen, het tijdstip waarop men thuis moet zijn en de eisen die de ouders hun stellen ten aanzien van het nakomen van de geloofsverplichtingen.

Bij de Nederlandse meisjes spelen naast de moeite met de regels over de omgang met jongens vooral het helpen thuis en de beperkingen ten aanzien van roken en/of drinken een rol.

De meisjes die aspecten van school hebben genoemd, maken zich vooral zorgen over hun prestaties (Turkse meisjes 12x, Nederlandse meisjes 13x).

In verhouding tot de Nederlandse meisjes lijken de Turkse meisjes slechts in geringe mate moeite te hebben met de relaties binnen het gezin (zie tabel 11.1.1).

Zorgen over de terugkeer naar Turkije is door de Turkse meisjes

16x genoemd. Bij vijf meisjes gaat het hierbij om heimwee. Vier meisjes hebben moeite met de situatie dat ze niet weten of ze wel of niet terug willen naar Turkije.

Als we kijken naar de onderwerpen waar de meisjes de meeste hinder van ondervinden (tabel 11.1.2) dan valt op dat dit beeld niet veel afwijkt van het hierboven geschetste. De onvrede van de Turkse meisjes met de ge- en verboden in het gezin, komt in deze antwoorden echter nog duidelijker naar voren dan in die op de vorige vraag. Bij de Nederlandse meisjes vormt dit onderwerp minder vaak de belangrijkste zorg.

Opvallend is tenslotte dat tien Turkse meisjes spontaan diskriminatie als belangrijkste probleemgebied hebben aangeduid, terwijl in de vragenlijst niet specifiek naar dit onderwerp is gevraagd.

De Turkse jongens hebben in hun situatie in Nederland met meer onderwerpen moeite dan de Nederlandse jongens (zie tabel 11.1.3). Dit verschil lijkt vooral veroorzaakt te worden door de zorgen die deze jongens zich maken over de terugkeer naar Turkije. Bijna tweederde van de antwoorden die onder deze categorie zijn ondergebracht heeft betrekking op de militaire dienst.

Aangezien naturalisatie van Turken in Nederland slechts sporadisch voorkomt (zie onder andere CBS, 1986b), hebben Turken in Nederland vrijwel allen een Turkse nationaliteit. Voor de jongens heeft dit als konsekwentie dat ze in Turkije in militaire dienst moeten. Wanneer zij echter voor de militaire dienst (twee jaar) in Turkije verblijven, kunnen zij na afloop vrijwel onmogelijk terug naar Nederland. Een alternatief is de militaire dienst voor f 15.000,- à f 20.000,- af te kopen. Men hoeft dan geen twee jaar maar slechts twee maanden in Turkije te dienen. Na zo'n periode is het wel mogelijk om terug te gaan naar Nederland. Het merendeel van de jongens beschikt echter niet over een dergelijk bedrag. Ook voor de ouders is het moeilijk om dit op te brengen, vooral als er

meerdere zoons in een gezin zijn die in militaire dienst moeten. Vandaar dat veel jongens deze verplichting zo lang mogelijk proberen uit te stellen. Zij blijven echter, zo blijkt uit de antwoorden, wel met onzekerheid zitten (zie ook § 3.4).

Tabel 11.1.3. Reacties van Turkse en Nederlandse jongens op de vraag naar de dingen waar zij het meeste moeite mee hebben (maximaal 3 dingen)

variabelen	Turken (n=110)		Nederlanders (n=105)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
<u>aantal genoemde dingen:</u>				
- geen	23	(21)	36	(35)
- één	32	(29)	27	(26)
- twee	24	(22)	24	(24)
- drie	31	(28)	15	(15)

- onbekend	-		3	
<u>naar onderwerp:</u>				
- terugkeer naar Turkije	45	(26)	-	
- relaties binnen het gezin	8	(5)	18	(15)
- overige relaties	2	(1)	1	(1)
- geboden/verboden	29	(17)	16	(13)
- school	26	(15)	30	(25)
- werk/werkloosheid	18	(10)	14	(12)
- overig	45	(26)	41	(34)

- totaal aantal genoemde dingen	173		120	
- gemiddeld per respondent	1.57		1.18	
- gemiddeld per respondent die met tenminste één onderwerp moeite heeft	1.99		1.82	

Tabel 11.1.4. Aspecten waar de Turkse en de Nederlandse jongens de meeste moeite mee hebben

onderwerpen	Turken (n=110)		Nederlanders (n=105)	
	abs.	(perc.)	abs.	(perc.)
- terugkeer naar Turkije	22	(25)	-	
- relaties binnen het gezin	2	(2)	11	(17)
- overige relaties	-		-	
- geboden/verboden	13	(15)	4	(6)
- school	12	(14)	18	(28)
- werk/werkloosheid	13	(15)	11	(17)
- overig	25	(29)	21	(32)

- geen moeite	23		36	
- onbekend	-		4	

Naast deze zorgen die samenhangen met de terugkeer naar Turkije is zowel voor de Turkse als de Nederlandse jongens de categorie "overige dingen" het grootst. Bij de Turkse jongens gaat het hierbij vooral om dingen als diskriminatie (9x) en algemene problemen met de Nederlandse taal (8x). Net als bij de Nederlandse meisjes zijn de antwoorden van de Nederlandse jongens in deze categorie erg divers. Voorbeelden hiervan zijn: te weinig vrije tijd, militaire dienst, gezondheid, problemen met justitie en zaken als milieuverontreiniging, kernenergie etc.

De Nederlandse jongens maken zich verder vooral zorgen over dingen die te maken hebben met school (met name de prestaties 13x) en over de relaties binnen het gezin.

Dit laatste onderwerp is door de Turkse jongens evenals dat het geval was bij de meisjes, veel minder vaak aangegeven. Over de school maken de Turkse jongens zich ongeveer even vaak zorgen als de Nederlandse jongens. En ook bij de Turkse jongens gaat het hierbij vooral om de prestaties (13x). Onvrede over de ge- en verboden in het gezin zijn door de Turkse jongens veel vaker genoemd dan door de Nederlandse jongens (zie tabel 11.1.3). Hoewel deze

onvrede op verschillende aspecten betrekking heeft, scoort het tijdstip van thuiskomen het hoogst. Ook in hoofdstuk 8 bleek dit het nadrukkelijkste knelpunt voor deze jongens (zie § 8.2).

Ongeveer 10% van de antwoorden van de jongens, zowel de Turkse als de Nederlandse, heeft te maken met de zorgen over (dreigende) werkloosheid.

Ook bij de aspecten waar de jongens de meeste moeite mee hebben (tabel 11.1.4) komt bij de Turken de terugkeer naar Turkije en daarmee de zorgen omtrent de militaire dienst (14x) als een van de belangrijkste onderwerpen naar voren. De ge- en verboden in het gezin, aspecten van school en zorgen over (dreigende) werkloosheid worden ieder door ongeveer 15% van de Turkse jongens als belangrijkste knelpunt genoemd. Diskriminatie is door zes Turkse jongens als grootste knelpunt aangeduid.

Bij de Nederlandse jongens scoren de zorgen over school en over de relaties binnen het gezin beduidend hoger dan onder de Turkse jongens. De Nederlandse jongens geven echter minder vaak onvrede met de ge- en verboden als belangrijkste probleemgebied aan. Zorgen over (dreigende) werkloosheid komen bij de Nederlandse jongens ongeveer even vaak voor als bij de Turkse jongens.

11.2 Problemen en gezondheid

In een poging zicht te krijgen op de ernst van de door de jongeren naar voren gebrachte problemen zijn we nagegaan of, en zo ja welke problemen samengaan met gezondheidsklachten.

We hebben hierbij opnieuw gebruik gemaakt van variantie-analyses. Voor de "probleemvariabelen" hebben we niet de gegevens van de in de vorige paragraaf behandelde vragen genomen, maar die van de oorspronkelijke vragen over deze onderwerpen. Hierdoor konden wij veelal ook de mate waarin men hinder ondervond van een bepaald

aspect in de analyse betrekken. Een overzicht van deze variabelen is opgenomen in tabel 11.2.1. Als afhankelijke variabelen hebben we gebruik gemaakt van de somscores "somatische klachten", "nervuze klachten" en "vermoeidheidsklachten" (zie hoofdstuk 9). Om de invloed van de achtergrondkenmerken nationaliteit en geslacht onder controle te houden, hebben we de analyses apart uitgevoerd voor Turkse jongens, Turkse meisjes, Nederlandse jongens en Nederlandse meisjes. De resultaten van de analyses zijn vermeld in tabel 11.2.2 en 11.2.3. Bij de bespreking hiervan zullen we ons beperken tot de relaties waarbij meer problemen samengaan met meer gezondheidsklachten.

Tabel 11.2.1. Overzicht van de in de analyse betrokken "probleemvariabelen"

onderwerp	variabelen
school	<ul style="list-style-type: none"> - kontakten met de Nederlandse leerlingen (alleen voor Turken) - kontakten met de leraren - problemen met de Nederlandse taal (alleen voor Turken) - oordeel prestaties - wel eens moeilijkheden op school - algemeen oordeel school
werk/werkloosheid	<ul style="list-style-type: none"> - verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school - zorgen over het vinden van werk na school
relaties binnen het gezin	<ul style="list-style-type: none"> - somscore relatie ouders - wel eens moeilijkheden thuis
geboden/verboden	<ul style="list-style-type: none"> - somscore moeite regels - wens tot verandering vrije tijd binnenshuis/buitenshuis (alleen voor meisjes)
overig	<ul style="list-style-type: none"> - zorgen militaire dienst (alleen voor jongens) - wens tot verandering kontakten Nederlanders-Turken in de vrije tijd (alleen voor Turken)

Tabel 11.2.2. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de "probleemvariabelen" en de somscores somatische klachten (soma), nerveuze klachten (nerv) en vermoeidheidsklachten (moe) bij de Turkse en Nederlandse meisjes

probleemvariabelen	signifikantienivo's					
	Turken			Nederlanders		
	soma	nerv	moe	soma	nerv	moe
<u>school:</u>						
- kontakten met de Nederlandse leerlingen	*	-	-			
- kontakten met leraren	-	x	-	*	-	-
- problemen met de Nederlandse taal	-	-	-			
- oordeel prestaties	-	-	-	-	-	-
- wel eens moeilijkheden op school	-	*	-	-	-	-
- algemeen oordeel school	-	-	-	-	-	-
<u>werk/werkloosheid:</u>						
- verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school	-	-	-	-	-	-
- zorgen over het vinden van werk na school	-	-	-	-	-	-
<u>relaties binnen het gezin:</u>						
- somscore relatie ouders	-	**	**	-	*	-
- wel eens moeilijkheden thuis	-	**	-	**	*	**
<u>geboden/verboden:</u>						
- somscore moeite regels	*	**	*	-	-	-
- wens tot verandering vrije tijd binnenshuis-buitenshuis	*	**	*	-	-	-
<u>overig:</u>						
- wens tot verandering kontakten Nederlanders-Turken in de vrije tijd	-	-	-			
blanko: niet van toepassing						
-	niet significant op een 5%-nivo					
*	signifikant op een 5%-nivo waarbij meer problemen samengaan met meer gezondheidsklachten					
**	idem, bovendien significant op een 1%-nivo					
x	signifikant op een 5%-nivo waarbij meer problemen <u>niet</u> samengaan met meer gezondheidsklachten					
xx	idem, bovendien significant op een 1%-nivo					

Tabel 11.2.3. Resultaten van variantie-analyses met betrekking tot de "probleemvariabelen" en de somscores somatische klachten (soma), nerveuze klachten (nerv) en vermoeidheidsklachten (nerv) bij de Turkse en de Nederlandse jongens

probleemvariabelen	signifikantienivo's					
	Turken			Nederlanders		
	soma	nerv	moe	soma	nerv	moe
<u>school:</u>						
- kontakten met de Nederlandse leerlingen	-	-	-	-	-	-
- kontakten met leraren	-	-	-	-	-	-
- problemen met de Nederlandse taal	-	-	-	-	-	-
- oordeel prestaties	-	-	-	-	-	-
- wel eens moeilijkheden op school	-	-	-	-	-	-
- algemeen oordeel school	-	-	xx	-	-	-
<u>werk/werkloosheid:</u>						
- verwachtingen met betrekking tot het vinden van werk na school	-	-	-	-	-	-
- zorgen over het vinden van werk na school	x	-	-	-	-	-
<u>relaties binnen het gezin:</u>						
- somscore relatie ouders	-	-	**	-	*	-
- wel eens moeilijkheden thuis	-	*	**	-	*	-
<u>geboden/verboden:</u>						
- somscore moeite regels	-	*	*	-	-	-
<u>overig:</u>						
- zorgen militaire dienst	-	-	*	-	-	-
- wens tot verandering kontakten Nederlanders-Turken in de vrije tijd	-	-	-	-	-	-

voor de verklaring van de tekens zie tabel 11.2.2

Zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse meisjes is op alle drie de somscores sprake van een samenhang met "probleemvariabelen". Bij de Turkse jongens ontbreekt een dergelijke samenhang op de somscore "somatische klachten". De problemen van de Nederlandse jongens lijken het minst samen te gaan met gezondheidsklachten. Alleen op de somscore "nerveuze klachten" is bij deze jongens sprake van een een relatie met "probleemvariabelen".

In de vorige paragraaf stelden wij vast dat de relaties binnen het gezin vooral voor de Nederlandse jongeren een belangrijk knelpunt vormen. Uit tabel 11.2.2 en 11.2.3 blijkt echter dat de variabelen, die hier een uitdrukking van zijn, niet alleen bij de Nederlandse jongeren, maar ook bij de Turkse jongeren een duidelijke relatie met gezondheidsklachten hebben. De jongeren in ons onderzoek die weleens moeilijkheden thuis hebben of waarvan de relatie met de ouders op basis van de somscore minder positief uitvalt, hebben of ze nu Nederlander of Turk, meisje of jongen zijn, veelal meer gezondheidsklachten dan de jongeren die geen moeilijkheden thuis hebben of waarvan de somscore op een positievere relatie met de ouders wijst (zie tabel 11.2.4 en 11.2.5).

Tabel 11.2.4. Het gemiddeld aantal klachten van de Turkse en de Nederlandse meisjes op de somscores somatische klachten (soma), nerveuze klachten (nerv) en vermoeidheidsklachten (moe) naar hun antwoorden op de variabelen met betrekking tot relaties binnen het gezin en geboden/verboden

probleemvariabelen	Turken			(n)	Nederlanders			(n)
	soma	nerv	moe		soma	nerv	moe	
<u>relaties binnen het gezin:</u>								
o somscore relatie ouders:								
- goede relatie (score 5)	2.84	<u>1.20</u>	<u>0.82</u>	(45)	2.67	<u>1.80</u>	0.98	(49)
- redelijke relatie (score 4)	3.11	<u>2.00</u>	<u>1.19</u>	(27)	3.06	<u>2.61</u>	0.83	(18)
- matige relatie (score 1 t/m 3)	3.56	<u>2.52</u>	<u>1.59</u>	(27)	3.30	<u>2.53</u>	1.17	(30)
o wel eens moeilijkheden thuis:								
- nee	2.86	<u>1.36</u>	0.98	(64)	<u>2.14</u>	<u>1.59</u>	<u>0.55</u>	(29)
- ja	3.49	<u>2.46</u>	1.36	(39)	<u>3.31</u>	<u>2.38</u>	<u>1.20</u>	(71)
<u>geboden/verboden:</u>								
o somscore moeite regels:								
- geen moeite (score 0)	<u>2.77</u>	<u>1.21</u>	<u>0.98</u>	(52)	2.56	1.89	1.00	(45)
- wel eens moeite (score 1)	<u>2.96</u>	<u>1.79</u>	<u>0.92</u>	(24)	3.37	2.30	0.80	(30)
- vaker moeite (score 2 en hoger)	<u>3.79</u>	<u>2.75</u>	<u>1.57</u>	(28)	3.24	2.44	1.28	(25)
o wens tot verandering vrije tijd binnenshuis/buitenshuis:								
- nee	<u>2.86</u>	<u>1.51</u>	<u>0.97</u>	(70)	3.00	2.05	1.02	(83)
- ja	<u>3.63</u>	<u>2.29</u>	<u>1.40</u>	(35)	2.94	2.78	1.06	(18)

signifikante verschillen zijn onderstreept; zie voor de nivo's tabel 11.2.2

Tabel 11.2.5. Het gemiddeld aantal klachten van de Turkse en de Nederlandse jongens op de somscores somatische klachten (soma), nerveuze klachten (nerv) en vermoeidheidsklachten (moe) naar hun antwoorden op de variabelen met betrekking tot relaties binnen het gezin en geboden/verboden

probleemvariabelen	Turken			(n)	Nederlanders			(n)
	soma	nerv	moe		soma	nerv	moe	
<u>relaties binnen het gezin:</u>								
o somscore relatie ouders:								
- goede relatie (score 5)	2.15	1.09	<u>0.57</u>	(47)	1.90	<u>1.15</u>	0.81	(52)
- redelijke relatie (score 4)	2.52	1.48	<u>0.96</u>	(23)	2.23	<u>1.55</u>	0.95	(22)
- matige relatie (score 1 t/m 3)	1.82	1.70	<u>1.33</u>	(33)	2.13	<u>2.00</u>	1.13	(16)
o wel eens moeilijkheden thuis:								
- nee	2.27	<u>1.11</u>	<u>0.64</u>	(64)	1.92	<u>1.11</u>	0.76	(38)
- ja	2.02	<u>1.67</u>	<u>1.21</u>	(42)	2.07	<u>1.74</u>	0.90	(61)
<u>geboden/verboden:</u>								
o somscore moeite regels:								
- geen moeite (score 0)	2.28	<u>1.05</u>	<u>0.63</u>	(43)	2.00	1.45	0.84	(56)
- wel eens moeite (score 1)	2.10	<u>1.24</u>	<u>0.71</u>	(21)	1.52	1.30	0.78	(23)
- vaker moeite (score 2 en hoger)	2.10	<u>1.67</u>	<u>1.19</u>	(42)	2.60	1.85	0.95	(20)

signifikante verschillen zijn onderstreept; zie voor de nivo's tabel 11.2.3

Voor de Turkse meisjes, en in iets mindere mate ook voor de Turkse jongens, lijkt dit ook te gelden voor de problemen met betrekking tot de ge- en verboden in het gezin. Naarmate de Turkse jongeren met meer regels en afspraken binnen het gezin moeite hebben, hebben zij vaak ook meer gezondheidsklachten. Bij de Turkse meisjes geldt dit zowel voor de somatische klachten, de nerveuze klachten, als voor de vermoeidheidsklachten. Bij de Turkse jongens gaan problemen met betrekking tot de ge- en verboden in het gezin niet samen met meer somatische klachten, maar wel met meer nerveuze klachten en meer vermoeidheidsklachten. De Turkse meisjes die de wens hebben uitgesproken hun vrije tijd meer buitenshuis te willen doorbrengen, hebben eveneens meer gezondheidsklachten dan de meis-

jes die hier geen probleem mee zeiden te hebben.

Hoewel de jongeren op onze slotvraag in de enquête relatief vaak aangaven zich zorgen te maken over de situatie op school, en met name over hun prestaties (zie § 11.1), blijken problemen op school slechts in beperkte mate samen te gaan met gezondheidsklachten. Bovendien blijkt dit alleen bij de meisjes voor te komen. Zo hebben Turkse meisjes die minder goed kunnen opschieten met hun Nederlandse klasgenoten meer somatische klachten. De Turkse meisjes die hebben aangegeven goed met hun Nederlandse klasgenoten te kunnen opschieten (n=49) hebben gemiddeld bijna 3 (2.88) somatische klachten gemeld. Degenen die op deze schoolvariabele redelijk of niet zo goed scoren (n=21), meldden gemiddeld bijna 4 (3.81) somatische klachten.

De Nederlandse meisjes die het minder goed kunnen vinden met hun leraren, hebben eveneens meer somatische klachten gemeld (goed: gemiddeld aantal somatische klachten 2.92 (n=38); redelijk of niet zo goed: gemiddeld 4.04 (n=24)). Het weleens moeilijkheden hebben op school gaat bij de Turkse meisjes tenslotte samen met meer nerveuze klachten (geen moeilijkheden op school: gemiddeld aantal nerveuze klachten 1.32 (n=25); wel moeilijkheden op school: gemiddeld 2.06 (n=47)). Opvallend is dat het eigen oordeel van de respondent over zijn of haar prestaties geen duidelijke relatie heeft met gezondheidsklachten. Dit geldt ook voor de zorgen, die met name de jongens (zie § 11.1) zich maken, over de werkloosheid.

De problemen van de Turkse jongens met betrekking tot de militaire dienst komen wel tot uitdrukking in de resultaten van de variantie-analyses. Naarmate de Turkse jongens zich hier meer zorgen over maken, hebben zij ook meer vermoeidheidsklachten (nooit zorgen: gemiddeld aantal vermoeidheidsklachten 0.63 (n=60); wel eens zorgen: gemiddeld 1.09 (n=32); vaak zorgen: gemiddeld 1.29 (n=17)).

Tenslotte hebben wij gekeken of het tegelijkertijd optreden van twee problemen samen gaat met een groter aantal gezondheidsklachten dan wanneer sprake is van één probleem.

Alleen bij de Turkse jongens hebben we een dergelijk kumulatief effect vastgesteld. Wanneer deze jongens moeilijkheden hebben met hun ouders én zij zich tegelijkertijd zorgen maken over de militaire dienst hebben zij meer nerveuze klachten (gemiddeld 2.19 (n=21)) dan de Turkse jongens waarbij slechts één van beide problemen (alleen zorgen over militaire dienst: gemiddeld 1.12 (n=25); alleen een minder goede relatie met de ouders: gemiddeld 1.14 (n=21)) of geen van twee speelt (gemiddeld 1.11 (n=38)).

Al met al kan gesteld worden dat bij de Turkse jongeren, en vooral bij de Turkse meisjes, vaker sprake is van een samengaan van problemen met gezondheidsklachten dan bij de Nederlandse jongeren.

11.3 Samenvatting

In het algemeen lijken de Turkse jongeren, en met name de Turkse jongens, wat meer moeite te hebben met hun situatie in Nederland dan de Nederlandse jongeren. Bovendien zijn er tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren verschillen met betrekking tot de onderwerpen die men in deze situatie als problematisch ervaart.

De meeste moeite hebben de Turkse jongeren met de ge- en verboden in het gezin. Ook de school, en vooral de prestaties zijn voor een relatief grote groep Turkse jongeren aanleiding tot zorgen. Voor de Turkse jongens is het moeten vervullen van de militaire dienstplicht in Turkije en de consequenties daarvan voor een eventuele terugkeer naar Nederland een belangrijk knelpunt.

De Nederlandse jongeren zijn vooral bezorgd over dingen die te maken hebben met school. Evenals dat het geval was bij de Turkse jongeren gaat het hierbij vooral om de prestaties. Daarnaast vor-

men de relaties binnen het gezin voor de Nederlandse jongeren een belangrijk probleemgebied.

Op één aspect is er een verschil tussen jongens en meisjes dat los staat van nationaliteit. De jongens, zowel de Turken als de Nederlanders, maken zich meer zorgen over (dreigende) werkloosheid dan de meisjes.

In een poging zicht te krijgen op de ernst van de problemen zijn we nagegaan of, en zo ja welke problemen samengaan met gezondheidsklachten.

Bij de Turkse jongeren, en met name bij de Turkse meisjes, is vaker een dergelijke samenhang van problemen met gezondheidsklachten vastgesteld dan bij de Nederlandse jongeren.

Problemen met relaties binnen het gezin gaan bij alle jongeren veelal gepaard met een groter aantal gezondheidsklachten. Bij de Turkse meisjes, en in iets mindere mate ook bij de Turkse jongens, heeft ook onvrede met de ge- en verboden in het gezin een relatie met gezondheidsklachten. Naarmate de Turkse jongeren met meer regels of afspraken binnen het gezin moeite hebben, hebben zij meestal ook meer gezondheidsklachten.

Het zich zorgen maken over de militaire dienst gaat bij de Turkse jongens samen met meer vermoeidheidsklachten. Wanneer de Turkse jongens naast deze zorgen over de militaire dienst ook moeilijkheden met de ouders hebben opgegeven, dan is tevens het aantal nerveuze klachten groter.

Alleen bij de meisjes gaan problemen op school in beperkte mate samen met meer gezondheidsklachten.

12. SAMENVATTING, KONKLUSIES EN AANBEVELINGEN

12.1 Samenvatting

inleiding

Er bestaat grote belangstelling voor de leefsituatie van de 'tweede generatie buitenlanders'. Deze belangstelling is mede het gevolg van signalen die door mensen, die in hun werksituatie met deze jongeren in aanraking komen, worden gegeven. Vooral de hulpverleners brengen hun ervaringen met buitenlandse jongeren naar voren. Zij wijzen er op, dat zij bij de hulpverlening problemen ervaren. Deze problemen hebben enerzijds te maken met het feit dat zij als hulpverleners belemmerd worden door taal- en communicatieproblemen, anderzijds met het feit dat deze buitenlandse jongeren opgroeien in een andere cultuur.

Met name over de problemen die samenhangen met het opgroeien in een andere cultuur bestaat behoefte aan informatie van de jongeren zelf. Dit is voor het NIPG/TNO aanleiding geweest een onderzoek op te zetten, gericht op:

- het verwerven van inzicht in aard en omvang van de psychosociale problemen die Turkse adolescenten in Nederland ervaren, alsmede in de ernst van deze problemen;
- het verzamelen van informatie over de behoefte aan en de ervaring met de psychosociale hulpverlening en de algemene medische zorg.

Het werd daarbij belangrijk gevonden de bevindingen van de Turkse jongeren te kunnen leggen naast die van Nederlandse leeftijdgenoten die in een vergelijkbare sociaal-ekonomische positie verkeren. Hierdoor zou het mogelijk worden specifieke problemen van Turkse jongeren op te sporen.

In totaal zijn ruim 400 Turkse en Nederlandse jongeren geïnter-

viewd in de leeftijd van 13 tot en met 19 jaar.

Ongeveer 40 Turkse respondenten zijn enige tijd, nadat zij aan de enquête hadden meegedaan, uitgenodigd om in een 'vrij gesprek' over bepaalde onderwerpen wat uitgebreider informatie te geven.

achtergrondkenmerken van de Turkse jongeren

Het onderzoek is gehouden in Deventer, Den Bosch, Dordrecht en Zaandam.

Door in vier steden respondenten te selekteren zou kunnen worden vermeden, dat onze steekproef te eenzijdig opgebouwd zou zijn naar herkomst in Turkije. Per stad zijn er vaak min of meer specifieke herkomstgegevens te verwachten.

Onze gegevens bevestigen het bestaan van lokale verschillen.

- In Den Bosch wonen relatief veel mensen uit het Zwarte Zee gebied, in Zaandam relatief veel uit de Mediterrane regio. In Dordrecht zijn veel mensen uit Zuid-Centraal Anatolië afkomstig.
- In Deventer vinden we relatief veel Koerden, een groep die in de Bosche steekproef geheel ontbreekt.
- Verschillen in het proces van gezinshereniging zijn eveneens te konstateren. De gezinshereniging is in Dordrecht en Zaandam ongeveer volgens hetzelfde patroon verlopen en kwam eerder goed op gang dan in Deventer en Den Bosch.
- Een laatste opvallend verschil betreft de aanwezigheid van relatief veel in Nederland geboren Turkse jongeren in de Zaanse steekproef.

Globaal kan de steekproef van Turkse jongeren als volgt worden omschreven.

- Iets meer dan de helft is in de periode 1976-1980 naar Nederland gekomen, een derde heeft zich al eerder hier gevestigd.
- Een derde van de Turkse jongeren was op het moment van vestiging 6 jaar of jonger, bijna de helft arriveerde op een leef-

tijd tussen de 7 en 12 jaar, de rest was ouder dan 12.

- Opvallend vaak blijkt, dat de gezinnen in Turkije in een stad hebben gewoond ($\pm 45\%$). Ongeveer een derde woonde daar in een dorp.
- Wanneer we kijken naar de regio waar men in Turkije woonde, dan valt een grote spreiding op. Het belangrijkste gebied van herkomst is Zuid-Centraal Anatolië (22%).

de vergelijkingsgroep van Nederlandse jongeren

Inherent aan de doelstelling van het projekt wordt in het onderzoek gewerkt met een vergelijkingsgroep van Nederlandse jongeren. Met name het sociaal-ekonomisch nivo van de gezinnen waaruit zo'n Nederlandse vergelijkingsgroep zou zijn samengesteld, zou zo goed mogelijk moeten korresponderen met dat van de Turkse gezinnen in de steekproef.

Om dit te bereiken is besloten de school een centrale positie te geven bij de steekproeftrekking. Op de scholen waar de Turkse leerlingen en oud-leerlingen zijn geselecteerd, zijn ook de Nederlandse respondenten uitgezocht. Per school is bij elke Turkse respondent een Nederlandse leeftijdgenoot gezocht, die bovendien bij voorkeur in dezelfde straat woont.

Bij vergelijking van de Turkse jongens en meisjes in ons onderzoek met de Nederlandse valt desondanks een aantal verschillen op.

- De Turkse jongeren van 17, 18 en 19 jaar vinden we vaker nog op school dan hun Nederlandse leeftijdgenoten.
- Het sociaal-ekonomisch nivo van de Nederlandse vergelijkingsgroep ligt iets hoger dan dat van de Turkse jongeren. De vaders van deze laatsten verrichten vaker (ongeschoolde) handarbeid.
- Ook de woonsituatie is over het algemeen iets minder gunstig: Nederlanders wonen bijvoorbeeld vaker in eengezinswoningen.
- Een laatste punt waarop verschillen worden gesignaleerd, be-

treft de gezinssituatie. De Turkse gezinnen zijn beduidend groter. De gezinnen van de Nederlandse jongeren zijn wat vaker onvolledig.

de leerlingen

Uit de gegevens blijkt de schoolachterstand een aspekt te zijn, waarop de Turkse en de Nederlandse jongeren van elkaar verschillen. Het aantal jaren achterstand op school (uitgedrukt in het verschil tussen de kalenderleeftijd en de klasseleeftijd) ligt onder de Turkse jongeren hoger dan onder de Nederlandse jongeren. Toch heeft nog één op de vijf Nederlandse leerlingen in ons onderzoek een achterstand op school van minstens 2 jaar.

Op andere aspekten met betrekking tot het onderwerp school zijn slechts in beperkte mate verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren gekonstateerd.

Zo is bijvoorbeeld de betrokkenheid van de Turkse ouders bij de opleiding van hun kinderen geringer. De Turkse ouders weten, volgens hun kinderen, minder goed hoe zij ervoor staan waar het om de prestaties gaat. Ook van wat zij verder op school meemaken weten zij minder af. Wel lijken de Turkse ouders ongeveer even vaak de ouderavonden te bezoeken als de Nederlandse ouders.

De Turkse leerlingen zijn in het algemeen minder positief over hun kontakten met hun Nederlandse klasgenoten dan de Nederlandse leerlingen. Over de kontakten met de leraren oordelen zij echter in het algemeen positiever dan de Nederlandse leerlingen. De laatsten hebben in de vragenlijst ook duidelijk vaker moeilijkheden met leraren aangegeven.

Bij de Turkse jongeren blijkt vooral het moment waarop zij naar Nederland zijn gekomen, van invloed te zijn op hun situatie op school en de beleving daarvan. Zij die in Nederland zijn geboren, of voor de lagere-schoolperiode naar Nederland zijn gekomen, ervaren minder taalproblemen, hebben een geringere achterstand op

school en zijn positiever over de mogelijkheden na school werk te vinden, dan de jongeren die tijdens hun schoolopleiding zijn gemigreerd.

De verschillen tussen de Turkse jongeren naar leeftijd en geslacht zijn beperkt, en bovendien niet steeds specifiek voor de Turkse jongeren. Immers binnen de Nederlandse populatie treffen we vergelijkbare verschillen aan. Zo is er bijvoorbeeld zowel binnen de Turkse als de Nederlandse populatie sprake van eenzelfde leeftijdseffekt op het algemeen oordeel over de school. De jongste leerlingen (13-14 jaar), zowel de Turkse als de Nederlandse, beoordelen de school in het algemeen het meest positief en de leerlingen van 15-16 jaar het minst.

Waar het gaat om de betrokkenheid van de ouders bij de schoolsituatie van hun kinderen is echter wel sprake van specifieke verschillen binnen de Turkse populatie naar geslacht. Uit de informatie die door de Turkse leerlingen is gegeven, komt een grotere betrokkenheid van de ouders bij de schoolsituatie van hun dochters naar voren dan bij die van hun zoons. Op basis hiervan is gekonstateerd dat, hoewel in de literatuur vaak wordt aangegeven dat Turkse ouders een opleiding voor hun zoons belangrijker vinden dan voor hun dochters, dit in ieder geval niet betekent, dat zij daarvoor minder geïnteresseerd zijn in de opleiding van hun dochters.

de oud-leerlingen

Nagegaan is hoe het de jongeren vergaat, nadat ze de school hebben verlaten.

Een eerste punt om de Turkse en Nederlandse jongeren te vergelijken is de aard van hun dagelijkse bezigheid. Veel jongeren blijken na het verlaten van de school, waar wij ze als oud-leerling geselecteerd hebben, opnieuw een (vervolg)opleiding te volgen. Gemiddeld doet dat zo'n 40%. Echt opvallende verschillen bestaan er eigenlijk alleen tussen Turkse en Nederlandse meisjes, die niet meer op school zitten. Van de 21 Turkse meisjes hebben er uit die

groep maar 4 een baan. Van de 25 Nederlandse meisjes werken er 17. Ook is nagegaan of de jongeren met of zonder diploma van school zijn gegaan. Uit deze gegevens komt naar voren, dat vooral onder LBO-'oud-leerlingen' de verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren groot zijn. Van de Nederlanders heeft 78% het LBO met een diploma verlaten, van de Turkse 'oud-leerlingen' maar 18%.

Onder de 'oud-leerlingen' van het MAVO ligt het diplomabezit hoger. Dat geldt dan vooral voor de Turkse 'oud-leerlingen'. Ruim tweederde van hen heeft het MAVO-diploma behaald.

Wanneer de 'oud-leerlingen' weer, of nog, op school zitten volgen zij meestal een opleiding op MBO-niveau. Opvallend is, dat Turkse 'oud-leerlingen' vaker dan Nederlandse het HAVO en het VWO bezoeken.

Van de schoolverlaters heeft ongeveer de helft een baan. Het diplomabezit blijkt samen te hangen met het al dan niet hebben van een baan. Van de gediplomeerden heeft tweederde werk; van de ongediplomeerden slechts een kwart.

Alle Turkse en Nederlandse werkende jongens in ons onderzoek hebben een werkkring als (hand)arbeider, deels geschoold, deels ongeschoold. Ook jongens met een MAVO-diploma treft men daaronder. Er bestaat tussen Turkse en Nederlandse jongens weinig verschil in het soort werk dat ze doen. Ook de honorering loopt niet erg uiteen.

Bij de werkende meisjes is het belangrijkste verschil, dat bijzonder weinig Turkse meisjes een baan hebben, terwijl de Nederlandse juist heel vaak werk hebben weten te vinden.

Bij de schoolverlaters die geen werk hebben, valt op dat de helft van hen wel ooit een baan heeft gehad.

Betrekkelijk veel Nederlandse jongeren zijn nog maar vrij kort werkloos. Voor de Turkse jongeren geldt, dat het merendeel langer dan een half jaar zonder baan zit.

vrije tijd

Het vrijetijdsgedrag van de Turkse en de Nederlandse jongeren verschilt zowel naar nationaliteit als naar geslacht. De Turkse meisjes richten zich in hun vrije tijd sterk op activiteiten die binnenshuis plaatsvinden. Het meest populair bij hen zijn handwerken, lezen en televisie of video kijken.

Aktiviteiten in verenigingsverband komen bij de Turkse meisjes slechts in beperkte mate voor. Nog geen derde van de meisjes is lid van een vereniging. Bovendien betreft dit bij de Turkse meisjes vooral kulturele en/of edukatieve verenigingen (27%) en slechts in geringe mate sportverenigingen (6%).

De Nederlandse meisjes zijn in vergelijking met de Turkse meisjes veel meer gericht op buitenshuisactiviteiten. De drie door deze meisjes het meest genoemde activiteiten betreffen winkelen of de stad ingaan, uitgaan (naar bijvoorbeeld bioskoop of diskotheek) en sport in het algemeen. De Nederlandse meisjes zijn ook vaker lid van een vereniging (51%), en met name van een sportvereniging (38%). Het lidmaatschap van een kulturele en/of edukatieve vereniging ligt onder de Nederlandse meisjes op ongeveer hetzelfde niveau als dat van de Turkse meisjes (22%).

Zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse jongens nemen sportactiviteiten een belangrijke plaats in bij het vrijetijdsgedrag. Wel lijkt er bij de Nederlandse jongens sprake van een wat meer gedifferentieerd activiteitenpatroon op dit gebied. Naast de vrijetijdsactiviteiten op het gebied van sport zijn door de Turkse jongens vooral televisie of video kijken, lezen en knutselen aan auto's of brommers genoemd. Deze laatste activiteit is bij de Nederlandse jongens echter nog populairder dan bij de Turkse jongens. Zij houden zich verder vooral bezig met uitgaan (naar bijvoorbeeld bioskoop of diskotheek) of met activiteiten met vrienden. Lidmaatschappen van verenigingen komen zowel bij de Turkse als bij de Nederlandse jongens frekwent voor (respektievelijk 50% en 59%).

Dat het hierbij vooral om sportverenigingen gaat (respektievelijk 47% en 53%) ligt gezien het voorafgaande voor de hand.

Over het geheel gezien zijn de verschillen in vrijetijdsgedrag tussen de Turkse en de Nederlandse jongens kleiner dan tussen de Turkse en de Nederlandse meisjes. De verschillen tussen de Nederlandse jongens en meisjes zijn echter op hun beurt weer wat kleiner dan tussen de Turkse jongens en meisjes.

Wat betreft de mogelijke beperkingen van het vrijetijdsgedrag van de jongeren hebben wij aandacht besteed aan het helpen thuis, het voor het vrijetijdsgedrag beschikbare geld, de buitenshuisactiviteiten van de meisjes en de voorzieningen in de woonomgeving. Opvallend is, dat hoewel de meisjes en met name de Turkse meisjes aanzienlijk meer uren thuis behulpzaam zijn dan de jongens (Turkse meisjes ± 12 uur per week, Nederlandse meisjes ±7 uur, Turkse en Nederlandse jongens ±4 uur), er naar nationaliteit en geslacht vrijwel geen verschillen bestaan in de beoordeling van de beschikbare vrije tijd. Voor de gehele populatie geldt, dat ruim de helft tevreden is met de vrije tijd die hun ter beschikking staat, ongeveer een derde tijd tekort komt en ongeveer 10% vindt dat ze eigenlijk te veel vrije tijd hebben.

Het bedrag waar de Nederlandse jongeren in hun vrije tijd over kunnen beschikken ligt in het algemeen wat hoger dan dat van de Turkse jongeren (Nederlanders bijna 40 gulden per week en Turkse jongeren een tientje minder). Voor ongeveer 80% van de jongeren is dit bedrag hoog genoeg om in hun vrije tijd te kunnen doen wat zij willen doen.

Zoals ook al uit de gegevens over de vrijetijdsactiviteiten bleek, brengt het merendeel van de Turkse meisjes hun vrije tijd volledig of grotendeels thuis door (80%). Bij de Nederlandse meisjes ligt

dit percentage veel lager (48%). Wel bestaat onder de Turkse meisjes een grotere behoefte tot verandering van deze situatie.

Openbare gelegenheden zoals bijvoorbeeld de bioscoop, het café en de diskotheek worden door de Turkse meisjes ('s avonds) nauwelijks bezocht. Als de Turkse meisjes 's avonds uitgaan, gaat het meestal om bezoeken aan familie of aan vriendinnen. Dit laatste komt ook bij de Nederlandse meisjes veel voor. Daarnaast bezoekt een groot deel van de Nederlandse meisjes 's avonds ook openbare gelegenheden als de bioscoop en de diskotheek, en in wat mindere mate ook het café.

De Turkse jongeren zijn in het algemeen meer tevreden over de bestaande voorzieningen in de buurt dan de Nederlandse. In beide populaties klagen de meisjes echter wel minder over gebrek aan voorzieningen dan de jongens. Deze laatsten, zowel de Turkse als de Nederlandse, missen in de buurt vooral spel- en sportvoorzieningen en ontmoetingsplaatsen. Ook door een relatief groot deel van de Nederlandse meisjes is de behoefte aan ontmoetingsplaatsen in de buurt geuit. Daarnaast missen deze meisjes vooral uitgaansmogelijkheden. Bij de Turkse meisjes springen er geen voorzieningen duidelijk uit.

In het onderzoek is ook aandacht besteed aan "riskante gewoonten" zoals roken, drinken en het gebruik van softdrugs. Deze gewoonten blijken onder de Turkse jongeren in het algemeen minder vaak voor te komen. Met name het gebruik van alcohol ligt bij de Turkse jongeren (19%), en met name bij de Turkse meisjes (8%), beduidend lager dan bij de Nederlandse jongeren (54%). Mogelijkerwijs speelt het geloof hierbij een rol.

de oriëntatie van Turkse jongeren

In hoeverre dragen Turkse jongeren en hun ouders de sporen van hun verblijf in Nederland? Het contact van de kinderen met de Neder-

landse samenleving is, zeker zolang ze op school zitten, intensiever dan dat van hun ouders en met name dan dat van de moeders. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat voor de jongeren migratieleeftijd van grote invloed is. Daarnaast is waarschijnlijk de opvatting van de ouders over de wenselijkheid c.q. toelaatbaarheid van Nederlandse, westerse invloeden van belang.

Het verband tussen migratieleeftijd en de mate waarin de jongeren zich op de Nederlandse maatschappij richten, komt in de analyses van onze gegevens nadrukkelijk naar voren.

Bij twee van de aspecten, aan de hand waarvan wij de oriëntatie hebben geprobeerd vast te stellen, blijkt daarnaast dat meisjes anders reageren dan jongens. Het betreft de leesvoorkeur en de gewenste samenstelling van de straat naar nationaliteit: meisjes lezen meer Nederlands en zij hebben vaker een voorkeur voor een straat waar overwegend Nederlanders wonen. Nadere informatie uit open vragen en kwalitatieve gesprekken wijst uit, dat zij zich te zeer belemmerd voelen door sociale controle.

De invloed van het verblijf in Nederland kan ook worden afgeleid uit gedachten die bij de jongeren leven over de gang van zaken rond het huwelijk. Uit onze gegevens blijkt, dat driekwart van de Turkse jongens en meisjes zegt, dat hij of zij zelf iemand kiest om mee te trouwen. Informatie over de situatie in Turkije laat zien, dat de ouders er daar een veel belangrijker stem in hebben. We moeten er wel op wijzen, dat de verwachtingen die de respondent heeft over hoe het straks zal gaan, wel eens kunnen afwijken van de realiteit.

In de denkbeelden over de remigratie spelen ideeën over Nederland en Turkije een rol. De uitspraken van de jongeren laten duidelijk zien, dat zij aan beide landen en aan beide culturen positieve en negatieve aspecten onderkennen.

Een meerderheid (60%) wil terug naar Turkije, een deel daarvan liefst zo gauw mogelijk, een deel op langere termijn en een deel "ooit". Van de overigen zegt iets meer dan de helft niet terug te willen, de rest weet het echt nog niet.

gezinsverhoudingen

Voor de jonge migranten zou 'het tussen twee culturen leven' een moeilijke opgave zijn. Het wisselen van decor zou steeds weer gepaard gaan met wisselende rollen en daarmee wisselend gedrag. Natuurlijk geldt ook voor Nederlandse jongeren, dat er onder leeftijdgenoten andere regels en gedragskodes bestaan dan de regels en kodes die door de jongeren binnen het gezin in acht moeten worden genomen. Het lijkt echter buiten kijf, dat het verschil voor bijvoorbeeld Turkse jongeren groter is.

In dit onderzoek is een poging gedaan een beeld te krijgen van de situatie binnen het gezin door aandacht te besteden aan de relatie met de ouders, aan de aard van de problemen die de jongeren binnen het gezin ervaren en aan regels en sankties.

De manier waarop Turkse jongeren de relatie met hun ouders beoordelen wijkt maar weinig af van die van Nederlandse jongens en meisjes. Het blijkt wel, dat Turkse jongeren wat minder makkelijk met hun ouders over "echte zorgen" praten.

Wanneer we ons concentreren op de Turkse jongeren, dan kunnen we konstateren, dat meisjes en jongens de relatie met hun ouders vrijwel hetzelfde beoordelen en dat noch de kalenderleeftijd noch de migratieleeftijd daarmee systematisch verband houdt. Het enige verschil van betekenis treedt op in de 'totaalscore' voor de beoordeling van de relatie met de ouders: jongeren die vóór de lage-re-schoolleeftijd naar Nederland zijn gekomen beoordelen die relatie wat minder positief dan de op latere leeftijd gemigreerden.

Wanneer we kijken naar de aanvaringen tussen de jongeren en hun ouders en de mate waarin zij de regels die binnen het gezin gelden aksepteran, dan valt er een aantal verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren op. Nederlandse jongeren melden vaker, dat ze wel eens moeilijkheden thuis hebben. Het zijn echter de Turkse jongens die zeggen dat ze met meer regels die worden opgelegd moeite hebben. Veel Turkse jongens ($\pm 30\%$) hebben moeite met de regels die gelden voor de tijd waarop ze moeten thuiskomen. Voor nogal wat Turkse meisjes (bijna 20%) geldt, dat ze zich belemmerd voelen door de regels en afspraken over het omgaan met jongens.

gezondheid

In het algemeen blijkt een relatief groot deel van de jongeren de laatste drie maanden gezondheidsklachten te hebben gehad (Turkse jongeren 48%, Nederlandse jongeren 43%). Met name de Turkse meisjes zeggen regelmatig klachten te hebben (56%). Het gaat bij deze meisjes vooral om het vaker voorkomen van onder andere griep/verkoudheid, oorspijn en menstruatieklahten. De meisjes, zowel de Turkse als de Nederlandse, gebruiken in het algemeen ook vaker medicijnen dan de jongens (respektievelijk 18% en 9%).

Uit de antwoorden van de jongeren op de hun voorgelegde gezondheidsklachten blijkt eveneens het belang van het onderscheid naar geslacht. Op het merendeel van de gezondheidsklachten zijn significante verschillen gekonstateerd tussen jongens en meisjes. Bijna zonder uitzondering wijzen deze verschillen op meer klachten van de meisjes. Als voorbeelden hiervan kunnen worden genoemd: prikkelbaar, buikklahten, duizelingen en hoofdpijn.

Naast de verschillen tussen de jongens en de meisjes zijn op de gezondheidsklachten ook frekwent verschillen naar leeftijd gesignaleerd. Steeds gaat het hierbij om een hoger percentage klachten van de jongeren uit de middelste leeftijdskategorie (bijvoorbeeld maagklachten, nervositeit en hoofdpijn). Mogelijkerwijs heeft dit

groter aantal gezondheidsklachten van de 15-16 jarige jongeren te maken met de puberteit.

Het onderscheid naar nationaliteit is voor de in dit hoofdstuk behandelde gezondheidsklachten van minder belang. Slechts op een beperkt aantal gezondheidsklachten zijn verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren vastgesteld. Zo hebben de Nederlandse jongeren bijvoorbeeld vaker aangegeven prikkelbaar te zijn en de Turkse jongeren vaker hinder te hebben van vermoeidheid.

De op basis van de afzonderlijke gezondheidsklachten samengestelde somscores (somatische klachten, nerveuze klachten, vermoeidheidsklachten en een totaalscore) bevestigen het hierboven geschetste beeld. Het aantal klachten waarbij de jongeren hebben aangegeven hinder te ervaren, verschilt vaker naar geslacht en leeftijd dan naar nationaliteit.

Binnen de Turkse populatie doen zich bij enkele klachten verschillen voor naar migratieleeftijd (gespannen, prikkelbaar, 's ochtends met een moe gevoel opstaan, en de somscore vermoeidheidsklachten). De jongeren die in Nederland geboren zijn of voor hun zevende jaar naar Nederland gekomen zijn, hebben deze klachten vaker aangegeven dan de jongeren die tijdens of na de lagere schoolperiode zijn gemigreerd.

zorg en hulpverlening

In het onderzoek is nagegaan in hoeverre het gebruik van zorg en hulpverlening van Turkse jongeren afwijkt van dat van Nederlandse leeftijdgenoten. Ook is aandacht besteed aan de vraag hoe de verschillende vormen van medische zorg beoordeeld worden.

Tenslotte levert het informatie over strategieën die jongeren hanteren bij moeilijkheden die zich in het dagelijks leven voordoen.

Gekonstateerd is, dat de groep Turkse jongeren die gedurende een omschreven periode naar de dokter is geweest procentueel bijna

even groot is als de groep Nederlanders. Dat geldt zowel voor de huisarts, als voor de specialist. Ook de opkomst bij de schoolarts is praktisch net zo hoog bij de Turkse als bij de Nederlandse jongeren.

Over de huisarts en de schoolarts zijn Turkse en Nederlandse jongeren nagenoeg even tevreden. Een opvallend verschil echter bestaat er waar het gaat om de waardering van de specialist. Eén van de drie Nederlandse jongeren die een specialist hebben bezocht, is daarover ontevreden. Dit geldt slechts voor 4% van de Turkse jongeren. We moeten daarbij wel opmerken, dat van de Turkse en de Nederlandse jongeren in de onderzoeksgroep maar één op de zeven recent een specialist heeft geraadpleegd en dat alleen zij, op basis daarvan, een oordeel hebben gegeven.

Uit de gegevens die betrekking hebben op het funktionieren van de hulpverlening en advisering voor (onder andere) jongeren blijkt, dat Turkse jongeren slechter op de hoogte zijn dan Nederlandse. De naam bekendheid van instellingen als de wetswinkel, het JAC, het RIAGG, de NVSH/Rutgersstichting en het Algemeen Maatschappelijk Werk is onder de Turkse jongeren gering. Ook het percentage Turkse jongeren, dat van diensten van deze instellingen gebruik maakt, is veelal kleiner dan het percentage Nederlandse jongeren.

Nagegaan is of Turkse jongeren op een andere manier met hun dagelijkse problemen omgaan dan Nederlanders. Daarbij is aan de orde de vraag, hoeveel problemen zijn aangemeld en wat men met een probleem heeft gedaan.

Weinig verschillen zitten er in het aantal problemen, dat door Turkse en Nederlandse jongeren op school, op het werk en met de werkloosheid wordt gemeld. Ook de strategie die gevolgd wordt, wanneer men zo'n probleem heeft, is nagenoeg dezelfde. In de mees-

te probleemsituaties gaat men naar iemand toe om het een en ander te bespreken. Turkse jongeren wenden zich daarbij vaker tot mensen die funktioneren binnen het systeem waar het probleem zich voor doet. Voor scholieren bijvoorbeeld een leraar, voor werkenden een chef. Opvallend weinig kloppen Turkse jongeren voor deze zaken bij de ouders aan. Nederlandse jongeren doen dat vaker.

knelpunten

In het algemeen lijken de Turkse jongeren, en met name de Turkse jongens, wat meer moeite te hebben met hun situatie in Nederland dan de Nederlandse jongeren. Bovendien zijn er tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren verschillen met betrekking tot de onderwerpen die men in deze situatie als problematisch ervaart.

De meeste moeite hebben de Turkse jongeren met de ge- en verboden in het gezin. Ook de school, en vooral de prestaties, zijn voor een relatief grote groep Turkse jongeren aanleiding tot zorgen. Voor de Turkse jongens is het moeten vervullen van de militaire dienstplicht in Turkije en de konsekwenties daarvan voor een eventuele terugkeer naar Nederland een belangrijk knelpunt.

De Nederlandse jongeren zijn vooral bezorgd over dingen die te maken hebben met school. Evenals dat het geval was bij Turkse jongeren, gaat het hierbij vooral om de prestaties. Daarnaast vormen de relaties binnen het gezin voor de Nederlandse jongeren een belangrijk probleemgebied.

Op één aspekt is er een verschil tussen jongens en meisjes, dat los staat van nationaliteit. De jongens, zowel de Turken als de Nederlanders, maken zich meer zorgen over (dreigende) werkloosheid dan de meisjes.

In een poging zicht te krijgen op de ernst van de problemen zijn we nagegaan of, en zo ja welke problemen samengaan met gezondheidsklachten. Bij de Turkse jongeren, en met name bij de Turkse meisjes, is vaker een dergelijke samenhang van problemen met ge-

zondheidsklachten vastgesteld dan bij de Nederlandse jongeren.

Problemen met relaties binnen het gezin gaan bij alle jongeren veelal gepaard met een groter aantal gezondheidsklachten. Bij de Turkse meisjes, en in iets mindere mate ook bij de Turkse jongens, heeft ook onvrede met de ge- en verboden in het gezin een relatie met gezondheidsklachten. Naarmate de Turkse jongeren met meer regels of afspraken binnen het gezin moeite hebben, hebben zij meestal ook meer gezondheidsklachten.

Het zich zorgen maken over de militaire dienst gaat bij Turkse jongens samen met meer vermoeidheidsklachten. Wanneer de Turkse jongens naast deze zorgen over de militaire dienst ook moeilijkheden met de ouders hebben opgegeven, dan is het aantal nerveuze klachten groter.

Alleen bij de meisjes gaan problemen op school in beperkte mate samen met meer gezondheidsklachten.

12.2 Konklusies

12.2.1 Vergelijkingen tussen Turkse en Nederlandse jongeren

Een opvallend resultaat van het onderzoek is de vaststelling, dat de beleving van de gezondheid van Turkse en Nederlandse jongeren nagenoeg gelijk is. Wel bestaan er nadrukkelijke verschillen naar geslacht. Meisjes, zowel Turkse als Nederlandse, melden meer gezondheidsklachten dan jongens. Als ze naar de huisarts gaan, melden ze ook meer gezondheidsklachten per bezoek. De frekwentie waarmee de huisarts en de specialist worden geraadpleegd, verschilt echter noch naar geslacht, noch naar nationaliteit. Toch kunnen we hier niet zonder meer uit afleiden, dat deze resultaten gunstig zijn voor de Turkse jongeren. Het is ook mogelijk, dat de gezondheidssituatie van met Turkse jongeren vergelijkbare Neder-

landse jongeren achterblijft bij die van Nederlandse jongeren in het algemeen. De gegevens van het leefsituatie-onderzoek onder de Nederlandse jeugd van het CBS (1983a) ondersteunen deze laatste veronderstelling. Het percentage jongeren, dat de laatste drie maanden de huisarts heeft bezocht, ligt in dit onderzoek onder de 13 tot en met 18 jarigen op 27%. Onder de Nederlandse jongeren in ons onderzoek ligt dit percentage hoger, namelijk op 38%. Hierbij kan bovendien worden opgemerkt, dat de materiaalverzameling in beide onderzoekingen voornamelijk in de winter plaats vond.

Wanneer we kijken naar riskante gewoonten, dan blijkt dat onder de Turkse jongeren minder 'rokers' (30% ten opzichte van 48%) en minder 'drinkers' (19% ten opzichte van 54%) voorkomen dan onder de Nederlandse jongeren. Bovendien experimenteren minder Turkse jongeren met drugs als hasj of marihuana (6% ten opzichte van 15%), ook al hebben Turkse en Nederlandse jongeren ongeveer even vaak 'gebruikers' in hun vriendenkring.

De overige resultaten overziend kan de konklusie worden getrokken, dat de verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren, die bij ons onderzoek zijn betrokken, vooral tot uitdrukking komen in hun situatie en in mindere mate in de beoordeling en de beleving hiervan. Sommige verschillen gelden zowel voor jongens als voor meisjes, andere zijn meer geslachtsspecifiek.

de situatie

Ondanks de pogingen die zijn gedaan om Turkse en Nederlandse jongeren van eenzelfde sociaal-ekonomisch nivo in ons onderzoek te betrekken, is het beroepsnivo van de vaders van de Nederlandse jongeren gemiddeld wat hoger dan dat van de vaders van de Turkse jongeren. De vaders van de Turkse respondenten zijn echter niet vaker werkloos of arbeidsongeschikt. Onder de moeders van de Nederlandse respondenten zijn er wel meer die een (betaalde) baan

hebben.

Tenslotte is de woonsituatie van de Turkse jongeren wat minder gunstig dan die van hun Nederlandse leeftijdgenoten.

De hierboven beschreven verschillen hebben betrekking op de gezinssituatie van de jongeren. Ook wanneer gekeken wordt naar het functioneren van de jongeren zelf, is er een aantal in het oog springende resultaten.

Allereerst de situatie op school. De Turkse jongeren hebben vaker een achterstand op school. Kijken we bijvoorbeeld naar het percentage leerlingen, dat een achterstand heeft van twee jaar of meer, dan ligt dat bij de Nederlandse jongeren op ongeveer 20% en bij de Turkse jongeren op bijna 40%. Een voor de hand liggende verklaring voor dit verschil is de migratiegeschiedenis van de Turkse jongeren. Laatstgenoemden worden ook vaker op oudere leeftijd in de eerste fase van het vervolgonderwijs aangetroffen.

Uit landelijke cijfers blijkt, dat Turkse jongeren vooral een opleiding op LBO-nivo volgen. Uit ons onderzoek blijkt, dat juist deze Turkse jongeren vaak zonder diploma de school verlaten (slechts 18% gediplomeerd). Voor Turkse jongeren die een MAVO-opleiding hebben gevolgd, ligt dit veel gunstiger (70% gediplomeerd). Het diplomabezit van Nederlandse jongeren ligt in ons onderzoek, zowel onder degenen die het LBO als onder degenen die het MAVO verlaten hebben, beduidend hoger dan onder de Turkse jongeren (LBO 78%, MAVO 88%).

Ten aanzien van de situatie van de jongeren die niet meer naar school gaan, hebben we kunnen konstateren, dat de verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongeren vooral tot uitdrukking komen in de situatie van de meisjes. Turkse meisjes zijn vaker werkloos (of niet-werkend) dan Nederlandse meisjes (47% ten opzichte van 20%). De verschillen bij de jongens zijn in ons onderzoek in dit opzicht minimaal (24% ten opzichte van 28%). Bovendien

verrichten de Turkse en de Nederlandse jongens meestal overeenkomstig werk (geschoolde en ongeschoolde handarbeid) en verdienen ze hiermee ongeveer evenveel. Voor de werkloze jongeren geldt, dat Turkse jongeren, zowel de jongens als de meisjes, gemiddeld al wat langer zonder baan zijn dan de Nederlandse jongeren.

De vrijetijdssituatie van de jongeren verschilt zowel naar nationaliteit als naar geslacht. De verschillen tussen de Turkse en de Nederlandse jongens zijn echter kleiner dan die tussen de Turkse en de Nederlandse meisjes. De vrije tijd van Turkse meisjes tussen de 13 en 19 jaar speelt zich vooral binnenshuis af. Relatief veel tijd besteden zij aan het helpen thuis. Nederlandse meisjes zijn in hun vrije tijd minder thuis.

beoordeling en beleving

Ondanks een minder gunstige situatie van de Turkse jongeren op school zijn er maar weinig aspecten in de schoolsituatie waarbij sprake is van duidelijke verschillen in beoordeling en beleving.

De Turkse leerlingen zijn in hun algemeen oordeel over de school niet minder positief of negatief dan de Nederlandse leerlingen. Evenmin valt er verschil te constateren met betrekking tot de problemen die zij vermelden over de situatie op school. Ten aanzien van het toekomstperspektief uiteten zij zich, waar het over het vinden van een baan gaat, zeker niet negatiever. Wel doet zich verschil voor in het oordeel over de kontakten met medeleerlingen en leraren. De Turkse leerlingen laten zich over eerstgenoemde kontakten negatiever en over laatstgenoemde kontakten positiever uit dan de Nederlandse leerlingen.

In de beoordeling van de relaties binnen het gezin komen eveneens weinig duidelijke verschillen tot uitdrukking. De Turkse jongeren zijn bijvoorbeeld niet minder positief of negatief over de relatie met hun vader en over die met hun moeder dan de Nederlandse jonge-

ren. Evenmin zijn er meer Turkse jongeren die het gevoel hebben er thuis niet helemaal bij te horen. Alleen het voorkomen van conflicten met de ouders en onvrmede over de geldende regels en afspraken binnen het gezin vormen hierop een uitzondering. De Nederlandse jongeren melden vaker moeilijkheden met hun ouders. De Turkse jongens blijken veel meer dan de Turkse meisjes, en ook duidelijk meer dan de Nederlandse jongens en meisjes, de in het gezin geldende regels en afspraken als hinderlijk te ervaren.

12.2.2 Vergelijkingen binnen de Turkse populatie

Bij vergelijkingen binnen de Turkse populatie hebben wij, naast verschillen naar geslacht en kalenderleeftijd (zie § 12.2.1), vooral gelet op de betekenis van de migratieleeftijd voor de situatie van Turkse jongeren en de beleving daarvan. Dit kenmerk blijkt vooral samen te hangen met de manier waarop men zich in de Nederlandse samenleving oriënteert. De Turkse jongeren die in Nederland zijn geboren of vóór hun zevende jaar zijn geïmmigreerd, richten zich in hun voorkeuren (bijvoorbeeld wat betreft muziek en de gewenste samenstelling van de straat) en in hun gedrag (bijvoorbeeld de omgang met leeftijdgenoten in de vrije tijd) meer op de Nederlandse samenleving dan jongeren die op oudere leeftijd naar Nederland zijn gekomen.

Op school is de situatie van jong gemigreerden wat gunstiger. Zij ervaren minder problemen met de Nederlandse taal en hebben vaak ook een geringere achterstand. Op dit laatste aspect is hun situatie zelfs vrijwel gelijk aan die van de Nederlandse respondenten. Binnen het gezin lijkt de migratieleeftijd niet zo duidelijk van belang als binnen de schoolsituatie. Waar echter een samenhang te konstateren valt van migratieleeftijd met aspecten van gezinsverhoudingen gaat het steeds om een wat minder positieve beoordeling

van deze verhoudingen door jong geïmmigreerde respondenten. Mogelijk speelt de hierboven gesignaleerde aanpassing aan Nederlandse gedragspatronen hierbij een rol.

12.2.3 Knelpunten

In het voorgaande is aandacht besteed aan de belangrijkste verschillen tussen Turkse en Nederlandse jongeren en aan verschillen binnen de groep Turkse jongeren. In deze paragraaf komen deze verschillen opnieuw aan de orde, nu echter toegespitst op de aspecten die de jongeren als knelpunt ervaren en waarmee zij problemen hebben. We zullen hierbij ook ingaan op het samengaan van problemen met gezondheidsklachten. Op deze wijze hebben wij geprobeerd zicht te krijgen op de ernst van de problemen.

De situatie van de jongens en de meisjes zullen apart behandeld worden.

De belangrijkste knelpunten van de Turkse en de Nederlandse jongens lopen voor een deel parallel. Beide groepen maken zich zorgen over de situatie op school en over het werk en werkloosheid. Daarnaast zijn voor Turkse jongens de problemen rond de militaire dienst en rond de regels en afspraken binnen het gezin van belang. De Nederlandse jongens maken zich ook zorgen over de relaties binnen het gezin. Hoewel dit laatste aspect door de Turkse jongens niet zo vaak als voornaamste knelpunt genoemd is, gaan problemen met relaties binnen het gezin zowel bij Nederlandse als bij Turkse jongens samen met meer gezondheidsklachten. Zo'n samenhang tussen problemen en gezondheidsklachten vinden wij verder bij de Nederlandse jongens niet meer terug. Bij de Turkse jongens daarentegen gaan daarnaast zowel problemen met regels en afspraken en het zich zorgen maken over de militaire dienst samen met meer gezondheidsklachten.

Tenslotte zijn er grote overeenkomsten te signaleren in de manier waarop de Turkse en de Nederlandse jongens in het algemeen met problemen omgaan. Een relatief grote groep Turkse en Nederlandse jongens doet dan helemaal niets, een vrijwel even grote groep zegt in een dergelijke situatie met iemand daarover te gaan praten.

Ook bij de meisjes bestaan overeenkomsten waar het gaat om de belangrijkste knelpunten. Dergelijke knelpunten hebben enerzijds betrekking op de regels en afspraken binnen het gezin, anderzijds op de situatie op school. Daarnaast vormen voor de Turkse meisjes diskriminatie en problemen rond de terugkeer naar Turkije belangrijke knelpunten. Net als de Nederlandse jongens maken de Nederlandse meisjes zich daarnaast ook zorgen over de relaties binnen het gezin.

Zowel Nederlandse als Turkse meisjes die zich zorgen maken over de relaties binnen het gezin hebben meer gezondheidsklachten genoemd dan meisjes die deze zorgen niet hebben aangegeven. Voor de Turkse meisjes wordt zo'n samenhang tevens aangetroffen bij de problemen met regels en afspraken binnen het gezin.

Ook problemen binnen de schoolsituatie gaan bij de meisjes soms samen met gezondheidsklachten.

Als wij kijken naar de manier waarop meisjes omgaan met problemen dan kan worden gekonstateerd dat Turkse meisjes anders reageren op problemen in het gezin dan op problemen op school, op het werk of met de werkloosheid. Met laatst genoemde problemen hebben zij, net als de Nederlandse meisjes, vooral aangegeven naar iemand toe te gaan. Bij problemen in het gezin blijkt een relatief groot deel van de Turkse meisjes echter helemaal niets te doen. De Nederlandse meisjes gaan ook met dat soort problemen vooral naar iemand toe. In het algemeen gaan de Nederlandse meisjes met hun moeilijkheden vaker naar hun ouders dan de Turkse meisjes.

12.2.4 Hulpverlening

Eerder signaleerden wij, dat de Turkse jongeren ongeveer even vaak gebruik maken van de medische zorg (huisarts en specialist) als hun Nederlandse leeftijdgenoten. Wanneer wij kijken naar instellingen voor hulpverlening en advies blijkt uit de resultaten, dat de door ons ondervraagde Turkse en Nederlandse jongens en meisjes slechts in geringe mate met deze instellingen in aanraking komen. Voor Turkse jongeren geldt dit zelfs nog sterker dan voor Nederlandse jongeren. De Turkse jongeren zijn ook minder goed op de hoogte van de mogelijkheden, die er op het gebied van hulp en advies bestaan. Mogelijk draagt deze geringere bekendheid bij tot een geringere gebruik. Tot slot kan erop worden gewezen, dat de kennis van de jongens op dit punt in het algemeen achterblijft bij die van de meisjes.

12.3 Aanbevelingen

Hoewel het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur de initiator van dit onderzoek is, geven de resultaten slechts in beperkte mate aanleiding tot specifieke aanbevelingen naar dit Ministerie. In lijn met het in de Nota 2000 aanbevolen facetbeleid (Nota 2000, 1986, pp.346 e.v.) blijkt uit ons onderzoek, dat ten behoeve van de gezondheid van de bevolking, of van delen van de bevolking, het soms nodig is om ook op andere beleidsterreinen maatregelen na te streven. Hierbij kan zoals uit het volgende zal blijken onder andere gedacht worden aan het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, het Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Ministerie van Justitie. Hoewel de relatie van de aanbevelingen met gezondheidsproblemen niet altijd even duidelijk is, kan wel worden aangenomen, dat een verbetering van de positie van Turkse jongeren (en daarbij kan ook gedacht worden aan migranten-

jongeren in het algemeen) misschien niet direkt, maar zeker indirekt de gezondheid van de jongeren kan bevorderen. In ieder geval zou het kunnen leiden tot vermindering van de knelpunten waarmee deze jongens en meisjes in hun situatie in Nederland gekonfronteerd worden, en daarmee tot een vermindering van de problemen die op den duur zouden kunnen leiden tot gezondheidsklachten. Zo zijn bijvoorbeeld de gezondheidsbedreigende effecten van het niet hebben van werk in sociaal-medisch onderzoek veelvuldig aangetoond (Nota 2000, 1986, p.34). Het zich zorgen maken over de militaire dienst, of het gekonfronteerd worden met een hoge schuld ten gevolge van het afkopen van de dienst zou dit effect bij Turkse jongens kunnen versterken. Uit onze gegevens blijkt immers bij deze jongens een samenhang op te treden tussen de zorgen omtrent de militaire dienst en het aantal gezondheidsklachten. Voor de Turkse meisjes geldt met betrekking tot de situatie binnen het gezin en in het bijzonder met betrekking tot de problemen met regels en afspraken, eenzelfde versterkend effect.

Samenvattend kan worden gesteld, dat ook al gaan de aanbevelingen verder dan het direkte beleidsterrein van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, de bevordering van de gezondheid van Turkse jongeren in Nederland de centrale invalshoek blijft.

In het onderzoek is vastgesteld, dat de Turkse en de Nederlandse jongeren hun gezondheid ongeveer hetzelfde beoordelen. Ook het gebruik dat deze jongeren maken van de diensten van bijvoorbeeld de huisarts, de specialist en de schoolarts loopt weinig uiteen. De bekendheid met en het gebruik van instellingen voor hulp en advies is onder de Turkse jongeren echter niet erg groot. Ook de Nederlandse jongeren zijn van bepaalde vormen van hulpverlening en advisering slecht op de hoogte. Op basis van het onderzoek kan niet worden vastgesteld of het geringere gebruik van deze instellingen door de Turkse jongeren te maken heeft met de geringere bekendheid. Het is in ieder geval wel duidelijk, dat voorlichting over

het bestaan van de mogelijkheden van deze voorzieningen verbeterd dient te worden. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de activiteiten van de jeugdgezondheidszorg in het kader van de gezondheidsvoorlichting en -opvoeding in het onderwijs.

Uit de onderzoeksresultaten blijkt verder, dat Turkse meisjes hun vrije tijd voornamelijk thuis binnen het gezin doorbrengen. Een niet onaanzienlijk deel van deze meisjes zou dat willen veranderen, maar heeft daartoe waarschijnlijk geen mogelijkheden. Als we daarbij bedenken, dat zowel problemen met betrekking tot de relaties binnen het gezin als het moeite hebben met regels en afspraken met de ouders samengaan met een groter aantal gezondheidsklachten, dan kan geconstateerd worden, dat de knelpunten van de Turkse meisjes zich concentreren binnen de gezinssituatie. Ook uit de gesprekken met de Turkse meisjes die als (ex-)klienten van het RIAGG zijn benaderd, bleek dat vooral moeilijkheden binnen het gezin oorzaak waren geweest voor deze kontakten.

Het is natuurlijk ondenkbaar, dat de Nederlandse overheid in zou grijpen in de gezinssituatie van deze meisjes. Maar wel dient de overheid mogelijkheden te creëren om, wanneer de situatie van deze meisjes binnen het gezin onhoudbaar is geworden, opvang te bieden. Hierbij kan gedacht worden aan specifieke opvanghuizen voor islamitische meisjes. Het is van groot belang deze faciliteiten in stand te houden en uit te breiden, ook al gaat dit in tegen een beleid waarbij specifieke voorzieningen voor migranten worden opgeheven.

In de inleiding van dit rapport is aangegeven, dat de beschikbare informatie over Turkse adolescenten in Nederland de indruk wekt, dat de situatie van deze jongeren problematisch is.

De resultaten van dit onderzoek geven aan, dat de Turkse jongeren zelf hun situatie niet wezenlijk anders beoordelen dan de Nederlandse jongeren, ook al is deze, in objectieve zin, minder gun-

stig. Mogelijkerwijs komt dit doordat Turkse jongeren hun situatie niet meten aan die van hun Nederlandse leeftijdgenoten, maar aan die van andere migranten of aan die van jongeren in Turkije. Het zou ook kunnen zijn, dat zij bij de beoordeling bewust of onbewust rekening houden met hun uitgangssituatie. Een andere mogelijke verklaring van dit verschijnsel is, dat Turkse jongeren die in een - ook naar de maatstaven van Turkse jongeren in Nederland - ongunstige situatie verkeren en dat ook zo ervaren in ons onderzoek zijn ondervertegenwoordigd. Onder de Turkse oud-leerlingen die weigerden geïnterviewd te worden of niet verschenen na een gemaakte afspraak zouden zulke jongeren ruimer vertegenwoordigd kunnen zijn. De reden voor weigering of niet verschijnen zou zowel kunnen schuilen in schroom om over een mislukking te praten als in de veronderstelling dat zo'n interview toch niets aan een slechte positie veranderen zal.

De situatie van de Turkse jongeren biedt echter voor hun toekomst een weinig rooskleurig perspectief. De Turkse jongeren die nu nog op school zitten hebben, zelfs in vergelijking met een in dit opzicht niet zo'n gunstige groep Nederlandse jongeren, een duidelijk grotere achterstand op school. Degenen die de school reeds verlaten hebben, hebben dit vaak ongediplomeerd gedaan. Uit onze resultaten blijkt het diplomabezit bovendien samen te hangen met het al dan niet hebben van een baan. Van de gediplomeerde schoolverlaters heeft tweederde werk; van de ongediplomeerden slechts een kwart. Al met al kan gekonkludeerd worden, dat voor deze groep jongeren de kans op langdurige werkloosheid in de toekomst bijzonder groot lijkt. In dit licht bezien ondersteunen wij de voorstellen van de ACOM die pleit voor een voorkeursbehandeling van etnische minderheden, waarbij er echter voor moet worden gewaakt, dat de kwaliteitsstandaarden niet worden verlaagd (Bovenkerk, 1986). Dit zou echter niet moeten betekenen, dat leden van etnische minderheidsgroeperingen uitsluitend in aanmerking komen voor lager gekwalificeerde beroepen. Daartoe zouden potentiële werkgevers niet alleen

dienen te letten op de kwalifikaties van de kandidaat op het moment van de sollicitatie, maar ook op zijn of haar mogelijkheden na gerichte bijscholing.

De overheid zou hierbij een voorbeeldfunctie kunnen vervullen door in sterke mate leden van etnische minderheden, op deze wijze, aan te stellen.

Het feit dat ten gevolge van de schoolachterstand veel Turkse jongeren nog op oudere leeftijd in het vervolgonderwijs zitten, betekent dat zij ook op oudere leeftijd toetreden tot de arbeidsmarkt. Dit houdt in dat, wanneer het voorstel van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid om alle jongeren tot twintig jaar een baan bij de gemeenten te garanderen, tot uitvoering komt, deze Turkse jongeren slechts in geringe mate van dit plan kunnen profiteren.

In dit verband pleiten wij ervoor de leeftijdsgrens in het jeugdwerkloosheidsplan voor Turkse jongeren (maar ook voor andere migrantenjongeren) te verhogen.

Een belangrijk knelpunt van Turkse jongeren blijkt de problematiek rond de vervulling van de militaire dienst in Turkije te zijn. Met name het feit dat na de dienstplicht het terugkeren naar Nederland in de meeste gevallen onmogelijk is, geeft aanleiding tot zorgen. Het verdient aanbeveling om, op korte termijn, de bestaande regelgeving zodanig te wijzigen, dat in het geval van dienstplichtvervulling de mogelijkheden tot terugkeer naar Nederland en het behoud van de oorspronkelijke rechtspositie gegarandeerd worden.

suggesties voor onderzoek

De konklusies en aanbevelingen zijn gebaseerd op onderzoeksgegevens die verzameld zijn bij Turkse jongeren tot twintig jaar.

We willen nu kort ingaan op de beperkingen die hiermee samenhangen, en op de konsekventies daarvan voor verder onderzoek.

In het recente verleden werden, soms impliciet, vooral overeenkomsten verondersteld als het ging om beleid en onderzoek voor en bij migranten. Daarbij werden categorieën gehanteerd als "migranten uit het Middellandse-Zee gebied" en "Surinamers/Antillianen". De laatste tijd wordt steeds meer benadrukt dat dergelijke generalisaties de realiteit te zeer geweld aandoen.

Het over één kam scheren van Turkse en Marokkaanse jongeren lijkt, ondanks overeenkomsten in migratiemotief, in migratieproces en in religieuze achtergrond, onjuist. Zo kan onder andere uit de publicaties van Adriani (1986), Van der Laan (1983), De Vos (1984) en Leistra (1986) worden afgeleid, dat Marokkaanse jongeren vaker in marginale posities terecht komen. Het verdient dan ook aanbeveling een onderzoek als het onderhavige te herhalen onder Marokkaanse jongeren.

Daarnaast lijkt het zinvol de resultaten van het hier beschreven onderzoek nauwkeurig in verband te brengen met de resultaten van een recent afgesloten onderzoek onder Surinaamse jongeren van 15 tot 19 jaar (Campbell et al., 1986).

Ook de beperking naar leeftijd van het hier beschreven onderzoek verdient nadere aandacht.

Gekonkludeerd werd dat er een zekere diskrepantie lijkt te bestaan tussen de objectieve situatie waarin de Turkse jongeren verkeren en de manier waarop deze jongeren tegen hun situatie aankijken.

Het moet echter niet uitgesloten worden geacht dat, wanneer een situatie die gekenmerkt wordt door slechte kansen op de arbeidsmarkt, voortduurt, die perceptie zich kan wijzigen. Een dergelijke omslag zou ook voor het gedrag consequenties kunnen hebben en tot psychosociale problemen kunnen leiden. Onderzoek bij Turkse jongeren ouder dan 20 jaar lijkt in dit kader van belang.

Een ander aspect dat, naar aangenomen mag worden, van belang is,

betreft de remigratie en de gevolgen daarvan voor de Turkse jongeren die in Nederland zijn opgegroeid.

Resultaten van recent in Turkije verricht onderzoek lijken uit te wijzen, dat het proces van aanpassing aan de Turkse maatschappij voor deze groep moeizaam verloopt en gepaard gaat met veel problemen (Tufan, 1985; Tomanbay, 1985). Het verdient aanbeveling dit onderwerp nader te onderzoeken en ervoor te zorgen dat deze informatie beschikbaar komt voor Turkse gezinnen in Nederland.

Tenslotte: geconstateerd is, dat er indicaties zijn dat de gezondheid van de Nederlandse jongeren die op basis van een vergelijkbaar sociaal-ekonomisch nivo bij het onderzoek zijn betrokken, achterblijft bij de gezondheid van de Nederlandse jeugd in het algemeen.

Onderzoek bij adolescenten waarbij gezondheidsindikatoren in verband worden gebracht met het sociaal-ekonomisch nivo is in verband hiermee gewenst.

LITERATUUR

- ADRIANI, P. Interkulturele jeugdhulpverlening; ervaringen met en gedachten over hulpverlening aan allochtone jeugdigen. Utrecht, WIJN, 1986.
- AMERSFOORT, J.M.M. VAN. Knelpunten bij het verrichten van onderzoek bij ethnische minderheden. In: M.J. Danz e.a. (red.). Verslagboek symposium "Gezondheidszorg voor ethnische minderheden". 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij, 1982.
- ATALAY, B. Köy Gençliği üzerinde Sosyolojik bir Araştırma; Büyükgeçit Köyü Araştırması. Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1979. ("Een sociologisch onderzoek naar de dorpsjeugd; onderzoek in het dorp Büyükgeçit Köyü").
- BERG, Ph. Ausländische Arbeiterjugend in Familie, Schule und Beruf. Darmstadt, 1978. (Diss.)
- BOVENKERK, F. Een eerlijke kans. Intermediair 22 (1986) 9, p. 19-27.
- BOXTEL, H. VAN, L. EUWENS, R. PANIS & H. VEERMAN. Leer- en vormingsbehoeften van jongeren uit ethnische groeperingen. Eindrapportage - deel I: Leefwereld-interviews met jongeren. Nijmegen, Hoogveld Inst., 1985.
- BRASSE, P. Jonge migranten en hun vrije tijd; het sport- en vrijetijdsgedrag van jonge Turken en Marokkanen in Eindhoven en Dordrecht. Amsterdam, Inst.v.Soc.Geogr. UvA., 1985.
- BRASSE, P., W. VAN SCHELVEN, L. VAN DER VALK & M. DE VRIES. Jonge Turken en Marokkanen op de Nederlandse arbeidsmarkt. Amsterdam, Inst.v.Soc.Geogr. UvA., 1983.
- BRUINESSEN, M. VAN et al. Turkije in crisis; een sociale, politieke en economische analyse. Bussum, Wereldvenster, 1982.
- BUYS, G., P. GLASBERGEN & K. DE WINTER. Verslag van een voorbereidende studie betreffende Turkse migranten. De voeding en voedingsgewoonten van migranten uit het Middellandse Zeegebied; dl 1. Wageningen, Vakgr.Hum.Voeding LH, 1978.
- CAMPBELL, H.W. , H. WINTER & F. KOOPMAN. Positie en toekomst van Surinaamse jongeren in Nederland; Het functioneren van 15-19 jarige Surinaamse jongeren in de Nederlandse samenleving. Utrecht, Land.Fed.Welzijnszorg v. Surinamers, 1986.

- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. Niet-Nederlanders in Nederland naar gemeenten en land van nationaliteit, 1 januari 1980. Mndstat.Bevolk. 30 (1982) 7-8, p. 40.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. De leefsituatie van de Nederlandse jeugd van 13-24 jaar 1979. Deel 1: Kerncijfers. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1983a.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. Sterfte onder Turkse en Marokkaanse personen in Nederland. Mndstat.Bevolk. 31 (1983b) 6, p. 13-4.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. Zakboek onderwijsstatistieken 1984. Onderwijs cijfergewijs. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1984. (CBS-publ.)
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. De leefsituatie van Turken en Marokkanen in Nederland 1984. Deel 1: Eerste uitkomsten. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij/CBS, 1985.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. De leefsituatie van Turken en Marokkanen in Nederland 1984. Deel 2: Kerncijfers. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij/CBS, 1986a.
- CBS, Centraal Bureau voor de Statistiek. Aliens in the Netherlands on January 1st 1985. Mndstat.Bevolk. 24 (1986b) 3, p. 42-53.
- CHOENNI, C.E.S. & R.J. DE JONGH. Migranten aan de beurt; een vooronderzoek naar contacten tussen migranten en funktionarissen van dienstverlenende instellingen in Den Haag. Leiden, COMT/RUL, 1982.
- DANZ, M.J., H.A. VAN GEUNS & H.J. NORDBECK (red.). Verslagboek symposium "Gezondheidszorg voor ethnische minderheden". 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij, 1982.
- DANZ, M.J. & R.W.M. GRÜNDEMANN. Turkse jongeren in Nederland en West-Duitsland; een overzicht op basis van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Psycho-sociale problemen van Turkse adolescenten; rap.1. Leiden, NIPG/TNO, 1984a.
- DANZ, M.J. & R.W.M. GRÜNDEMANN. Gesprekken met Turkse jongeren in Nederland; achttien proefinterviews nader bekeken. Psycho-sociale problemen van Turkse adolescenten; rap.2. Leiden, NIPG/TNO, 1984b.
- DANZ, M.J., R.W.M. GRÜNDEMANN & D. KOOPMAN. Turkse jongeren; verslag van een vooronderzoek. Psycho-sociale problemen van Turkse adolescenten; rap. 4. Leiden, NIPG/TNO, 1986.

- DIJKEN, P. VAN & A.H. NAUTA. Bloed- en eerwraak onder Turken in Nederland. Alg.Politiebl. 10 (1978) 227-31.
- EKŞİ, A. Gençlerimiz ve Sorunları. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2790, Mediko-Sosyal Merkezi Yayın No.: İstanbul 1982. ("Onze jongeren en hun problemen").
- EPPINK, A., M. HARTMAN-EEKEN & C. VREEDE-DE STUERS. Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland. Den Haag, Min. CRM, 1979.
- GAILLY, A. Een dorp in Turkije. Brussel, Centr.voor Welzijnswerk, 1983.
- GÖKÇE, B. Gecekondu Gençliği, Hacettepe Üniversitesi Yayınları: C-15, Ankara 1976. ("Krottenwijkjongeren").
- GRÜNDEMANN, R.W.M. Migranten; gezondheid en contacten met de Nederlandse gezondheidszorg, een overzicht van ontwikkelingen in de periode 1975-1985, gebaseerd op onderzoekspublikaties. Leiden, NIPG/TNO, 1985.
- HAAN, M. DE. Turkse, Marokkaanse en Nederlandse jongeren in een Amsterdamse huisartsenpraktijk. Huisarts Wet. 27 (1984) 345-8.
- HAAS, M. DE. Buitenlandse kinderen in de jeugdgezondheidszorg te Rotterdam. Wageningen, Vakgr.Gezondheidsl. LH, 1981.
- HOEKSTRA, M. & R. VAN DER MEER. Turkse patiënten; een onderzoek in een huisartsenpraktijk. Voorschoten, 1977.
- HÜTTEROTH, W.D. Türkei. Darmstadt, Wissensch.Buchgesellschaft, 1982. (Wissenschaftl.Länderkunden Bd 21)
- KOOPMAN, D., M.J. DANZ & R.W.M. GRÜNDEMANN. Jongeren in Turkije; een schets op basis van Turkse onderzoekspublikaties. Psychosociale problemen van Turkse adolescenten; rap.3. Leiden, RUL/NIPG/TNO, 1985.
- KUIPER, C.M. & M.I.M. SCHUURMAN. Scholieren van nu. Leiden, NIPG/TNO, 1981.
- KUSTERS, P. (rapp.). De onderwijssituatie van de Turkse en Marokkaanse jongeren in Nijmegen. Nijmegen, Raad Maatsch.Opbouw, 1982.
- LAAN, P.H. VAN DER. Tehuisplaatsing van jongeren uit etnische minderheden. 's-Gravenhage, WODC, 1983.

- LEISTRA, G. Nieuw boek Bel Ghazi "Het is erger dan ik heb beschreven". Buitenlanders bull. 11 (1986) 10; pp. 25-6.
- MUIZELAAR, J.P., P.H. BREEDVELD & N. CEELIE. Een vergelijkend onderzoek van het klachtenpatroon van Surinamers, Antillianen en Nederlanders in een stadspraktijk. Huisarts Wet. (1975) 411-4.
- NOTA 2000. Over de ontwikkeling van gezondheidsbeleid: feiten, beschouwingen en beleidsvoornemens. 's-Gravenhage, Min.v.WVC, 1986.
- PAES, A.H.P. Gastarbeiders en hun huisartsen. Utrecht, Inst.Huisartsgeneesk. RUU, 1974.
- PELS, T. Voeten in de aarde; etniciteit, socialisatie en vrije tijd; een literatuurstudie toegespitst op de Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland. Amsterdam etc., Raad voor het Jeugdbeleid/Staatsuitgeverij, 1982.
- PENNINX, R. Migration, minorities and policy in the Netherlands; recent trends and developments. Rijswijk, SBMO/DGMO, Min.Welfare, Publ.Hlth Cult.Affaire, 1983.
- PRAAG, C.S. VAN. Allochtonen; huisvesting en spreiding. Rijswijk, SCP, 1981.
- RİŞVANOĞLU-BİLGİN, S., L. BROUWER & M. PRIESTER. Verschillend als vingers van een hand; een onderzoek naar het integratieproces van Turkse gezinnen in Nederland. Leiden, COMT/RUL, 1986.
- SCHRADER, A., B.W. NIKLES & H.M. GRIESE. Die zweite Generation Sozialisation und Akkulturation ausländischer Kinder in der Bundesrepublik; 2e Aufl. Königstein, Athenäum, 1979.
- STASSEN, P., J. THEUNISSEN et al. Wegen naar Mekka; levensbeschrijvingen van Turkse en Marokkaanse jongeren; 2e versie. Utrecht, Inst.Pedag. & Andrag.Wetensch. RUU, 1981.
- STASSEN, P. "In Turkije geboren, in Nederland niet verhongerd ..." Een kwalitatief-pedagogisch onderzoek naar belevingen van zeven Turkse jongeren; 2e versie. Utrecht, Inst.Pedag. & Andrag.Wetensch. RUU, 1983.
- STÖWE, G. Türkische Jugendliche; eine Untersuchung in Berlin-Kreuzberg. Bensheim, Päd.extra Buchverlag, 1982.

- TERPSTRA, J. & A. HAHN. Een problematische ontmoeting. Psychosociale hulpverlening aan jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst. Nijmegen, ITS, 1985.
- TEZCAN, M. Kuşaklar Çatışması. Okuyan ve Çalışan Gençlik üzerine bir Araştırma, Ankara, 1981. ("Het generatiekonflikt; een onderzoek onder schoolgaande en werkende jongeren").
- TOMANBAY, İ. Yurtdışından Dönen ve Ankara'daki Bazı Üniversitelerde Okuyan Gençlerimizin Türkiye'de Karşılaştıkları Uyum Güçlükleri. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, p. 165-77. Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1985. ("Aanpassingsproblemen in Turkije van onze jongeren die uit het buitenland teruggekeerd zijn en studeren aan verschillende universiteiten in Ankara")
- TUFAN, B. Federal Almanya'dan Dönen Türk işçi Çocuklarının Türkiye'ye Döndükten Sonra Karşılaştıkları Güçlükler. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, p. 153-63. Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1985. ("Problemen na terugkeer naar Turkije van Turkse, uit West-Duitsland terugkerende arbeiderskinderen")
- VERMEULEN, H. Etnische groepen en grenzen; Surinamers, Chinezen, Turken. Weesp, Wereldvenster, 1984.
- VLUG, I. Schoolverzuim van Turkse en Marokkaanse meisjes; een studie naar de omvang en de redenen van schoolverzuim en schoolverlaten van 12 t/m 16-jarige Turkse en Marokkaanse meisjes en het tegengaan daarvan. Rotterdam, Erasmus Univ., 1985.
- VOS, F. DE. Een verlaten generatie? Een situatiebeschrijving van de drugsproblematiek onder Turkse en Marokkaanse jongens in Utrecht. Utrecht, CAD, 1984. (Cahier 8)
- VRIJ, A. De gezondheids"zorg" voor "gast"arbeiders. Med.Contact 30 (1975) 133-4.
- WESTERLAAK, J.M., A.K. KROPMAN & J.W.M. COLLARIS. Beroepenklapper. Nijmegen, ITS, 1975.
- WEISCHE-ALEXA, P. Sozial-Kulturelle Probleme junger Türkinnen in der Bundesrepublik Deutschland. Köln, 1977.
- WILD, J. DE & R. DE LANGE. Buitenlandse jongeren in het Utrechtse vormingswerk voor werkende jongeren. Utrecht, Vakgr.Soc.pe-dag. RUU., 1981.

Bijlage 1. Vragenlijst voor Turkse jongeren

Respondent nr.: . .

VRAGENLIJST ONDERZOEK TURKSE EN NEDERLANDSE JONGEREN

Versie voor Turkse jongeren

Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg/TNO

Leiden

oktober 1984

INTRODUCTIE

Kort geleden heb je een brief gehad over dit onderzoek. Ik zal het nog even in het kort samenvatten.

Het gaat om een onderzoek naar de situatie van Turkse en Nederlandse jongeren. We willen onder andere weten waar je vandaan komt, hoe het gaat op school (hoe het na je school verder is gegaan), hoe je woont, wat je in je vrije tijd doet en iets over de situatie thuis.

Het zal alles bij elkaar ongeveer 1½ uur duren.

We hopen door dit onderzoek de situatie van jongeren in Nederland te kunnen verbeteren.

Het spreekt vanzelf dat alles wat je hier zegt, alleen gebruikt zal worden voor het onderzoek. We vertellen hierover natuurlijk niets aan leraren of de schoolleiding en ook je ouders krijgen van ons hierover niets te horen.

Vind je het goed dat ik een cassetterecorder gebruik? Ik kan niet alles opschrijven en ik wil het wel graag zo goed mogelijk uitwerken.

I ALGEMENE ACHTERGROND

- 1.1 Wanneer ben je geboren? . . . - . . . - 19 . . . 11-16
- 1.2 Waar ben je geboren, in Turkije, Nederland of in een ander land?
- 1) Turkije → 1.2c
 - 2) Nederland → 1.2a 17
 - 3) elders, nl. → 1.2a
- Indien Nederland of elders:
- 1.2 a. Waar woonden je ouders in Turkije voordat ze naar Nederland kwamen?
- plaats (oturdukları yer)
 - district (ilçe). 18-19
 - provincie (il vilâyet) 20-21
- 1.2 b. Was dat
- 1) een dorp (köy) → 1.3
 - 2) een stad (kasaba) → 1.3
 - 3) een grote stad (şehir/kent) → 1.3 22
- Indien Turkije:
- 1.2 c. Waar woonde je in Turkije voordat je naar Nederland kwam?
- plaats (oturduğun yer)
 - district (ilçe). 23-24
 - provincie (il vilâyet) 25-26
- 1.2 d. Was dat
- 1) een dorp (köy)
 - 2) een stad (kasaba)
 - 3) een grote stad (şehir/kent) 27

Hier niet
invullen
kaart 01
kode kolom

1.2 e. Ben je daar ook geboren?

1) ja + 1.2i

2) nee

28

1.2 f. In welke plaats ben je dan geboren?

- plaats (doğumyerin)

- district (ilçe)

- provincie (il vilâyet)

29-30

31-32

1.2 g. Was dat

1) een dorp (köy)

2) een stad (kasaba)

3) een grote stad (şehir/kent)

33

1.2 h. Hoelang heb je daar gewoond?

. . jaar

34-35

1.2 i. Wanneer ben je naar Nederland gekomen?

. . . . - 19 . .

36-41

36-41

Je was toen dus . . jaar

42-43

1.2 j. Was dat voor gezinshereniging?

1) ja + 1.3

2) nee

44

1.2 k. Wat was dan de reden?

1) om te werken

2) om te studeren

3) als vluchteling

4) anders, nl. . . .

45

Hier niet
invullen
kaart 01
kode kolom

1.3 Ben je weleens langere tijd teruggeweest naar Turkije
(ik bedoel buiten de vakanties)?

1) ja

2) nee + 1.4

46

1.3 a. Waarom ben je toen teruggeweest?

47-48

1.3 b. Hoelang ben je toen teruggeweest?

. . maanden .

49-50

1.4 Wanneer is je vader naar Nederland gekomen?

19 . .

51-52

1.5 En je moeder?

. . - . . - 19 . .

53-58

1.6 a. Uit hoeveel kinderen bestaat jullie gezin? . .

59-60

1.6 b. Wonen ze allemaal in Nederland?

1) ja

2) nee

61

1.6 c. Ben je van de kinderen die in Nederland wonen
de oudste (voor jongens) zoon/dochter (voor meisjes)?

1) ja

2) nee

62

Hier niet
invullen
kaart 01
kode kolom

1.7 Wat voor papieren heb je voor je verblijf in Nederland?

- 1) vergunning tot verblijf bij ouders
(stempel in paspoort)
- 2) vergunning tot verblijf zonder beperking
(stempel in paspoort)
- 3) blauwe kaart (verblijf voor onbepaalde duur)
- 4) anders nl.
- 5) geen

63

Hier niet invullen
kaart 02
kode kolom

II ONDERWIJS

Je vertelde mij dat je . . jaar was toen je naar Nederland kwam/dat je in Nederland geboren bent. Dat betekent dat je ook/niet in Turkije naar school bent gegaan.

- 1) ja in Turkije naar school geweest
- 2) nee, niet in Turkije naar school geweest → 2.1c

11

2.1 Op welke school (type) zat je het laatst toen je naar Nederland kwam en in welke klas was dat?

- 11) İlkokul (lagere school)
- 21) Ortaokul (middenschool/MAVO)
- 22) Sanat Okulu (LBO)
- 31) Lise (gymnasium)
- 32) Ticaret Lisesi (handels gym)
- 40) andere nl.

schooltype

12-13

klas

14-15

2.1 a. Heb je van die school een diploma?

- 1) ja
- 2) nee

16

2.1 b. En toen je naar Nederland kwam. In welke school (type) en klas ben je toen terechtgekomen?

- 01) kleuterschool
- 11) lagere school
- 21) ISK
- 22) ITO
- 23) IHNO
- 24) LTO (LTS)
- 25) LHNO
- 26) MAVO
- 40) anders nl.

schooltype

17-18

klas

19

Hier niet invullen kaart 02 kode kolom

- 2.1 c. Op welke scholen (typen) heb je achtereenvolgens gezeten en in welke klassen. Je bent dus begonnen op de
(Als eerste antwoord op 2.1b invullen in schema)

schooltype	klassen	zitten blijven
1)		
2)		
3)		
4)		
5)		

20-22
23-25
26-28
29-31
32-34

(N.B.: vraag naar ISK. Indien ISK vermeld dan in schema ISK en het schooltype waaraan deze ISK verbonden is. Bijvoorbeeld: ISK/IHNO)

35

- 2.1 d. Ben je weleens blijven zitten? Zo ja: op welke scho(o)l(en) en in welke klas(sen).
(Klas(sen) invullen in schema)

36-38

- 2.1 e. Zit je op dit moment nog op school?
1) ja
2) ja, gedeeltelijk
3) nee → 2.21

39

2.2 a. Kun je in het algemeen goed opschieten met de
Nederlandse leerlingen bij jou in de klas?

- 1) goed
- 2) redelijk
- 3) niet zo goed
- 0) n.v.t. geen Nederlanders in de klas + 2.3

40

2.2 b. Vertel er eens wat over? Hoe gaan de Nederlandse
leerlingen met jou om?

41-42

43-44

45-46

En hoe gaat dat in de pauzes?

47-48

49-50

51-52

*(Kontroleer of de toelichting van 2.2b aanleiding geeft om de
respondent te confronteren met zijn antwoord op 2.2a)*

2.3 a. En met de leraren, kun je daar in het algemeen
goed mee opschieten?

- 1) goed
- 2) redelijk
- 3) niet zo goed

53

Hier niet
invullen
kaart 02
kode kolom

- 2.3 b. Kun je er wat meer over vertellen? Behandelen ze je net zo als Nederlandse leerlingen of merk je verschil?
(Let zowel op positief als negatief onderscheid)

54-55

56-57

58-59

(Kontroleer of de toelichting van 2.3b aanleiding geeft de respondent te konfronteren met zijn antwoord op vraag 2.3a)

- 2.4 a. Heb je vaak problemen met de Nederlandse taal?

- 1) vaak
2) zo nu en dan
3) (vrijwel) niet → 2.5

60

- 2.4 b. Is dat omdat je de leraren niet helemaal kunt volgen?

- 1) ja
2) nee

61

- 2.4 c. Is dat omdat je de boeken niet zo goed begrijpt?

- 1) ja
2) nee

62

- 2.4 d. Is dat omdat je niet voldoende kunt uitleggen wat je precies bedoelt?

- 1) ja
2) nee

63

Hier niet
invullen
kaart 02
kode kolom

2.5 Vind je dat het met de meeste vakken wel goed gaat
of ben je niet zo te spreken over je prestaties?
*(Het gaat hier niet om de cijfers, maar om de eigen
waardering van de respondent)*

- 1) goed
- 2) tussenin
- 3) niet zo goed

64

2.6 a. Zijn er op school bepaalde vakken waar je niet
aan meedoet? *(bijvoorbeeld gymnastiek of godsdienst)*

- 1) ja
- 2) nee + 2.7

65

2.6 b. Welke vakken zijn dat?

- 1)
- 2)
- 3)

66

67

68

2.6 c. Waarom doe je niet mee?

*(Wanneer er bij vraag 2.6b meer dan één vak genoemd is,
vakken apart behandelen)*

69-70

71-72

73-74

2.6 d. Vind je het vervelend dat je aan dat vak niet meedoet?
(Volgorde aanhouden van vraag 2.6b)

- vak 1 1) ja 2) nee
- vak 2 1) ja 2) nee
- vak 3 1) ja 2) nee

75

76

77

2.7 Heb je het afgelopen schooljaar weleens gespijbeld?

- 1) ja, nogal eens
- 2) ja, af en toe
- 3) ja, 1 keer
- 4) nee, nooit

78

2.8 Op welk beroep bereid je je voor?

*(Uitgaande van de huidige en eventueel aansluitende
opleiding)*

79-81

(Goed doorvragen)

2.9 Zijn je ouders het met je plannen eens, willen ze
eigenlijk liever dat ie een ander beroep kiest of
maakt het ze niet veel uit?

- 1) zijn er het mee eens
- 2) willen liever ander beroep
nl.
- 3) maakt niet zoveel uit

82

2.10 Weten jouw ouders in het algemeen hoe je ervoor staat
met je schoolprestaties? Bijvoorbeeld wat voor cijfers
je haalt bij proefwerken?

- 1) weten het
- 2) weten het ongeveer
- 3) weten er weinig van
- 4) weten er niets van

83

2.11 En zijn ze ervan op de hoogte wat je verder
meemaakt op school?

*(Zonodig toelichten met voorbeeld: Als er wat
leuks in de klas of in de pauze is gebeurd)*

- 1) ouders zijn op de hoogte
- 2) ouders weten er weinig van
- 3) ouders weten er helemaal niets van

84

2.12 a. Als er een ouderavond bij jou op school wordt
gehouden gaat een van je ouders daar dan heen?

(of gaat er iemand anders?)

- 1) ja, altijd
- 2) ja, zo nu en dan
- 3) nee nooit + 2.13

85

2.12 b. Wie gaat er dan?

- 1) vader
- 2) moeder
- 3) samen
- 4) wisselend
- 5) anders nl.
- 6) geen

86

2.13 Bijna iedereen op school heeft weleens momenten dat er
moeilijkheden zijn bijvoorbeeld met leraren of medeleer-
lingen of omdat het met bepaalde vakken niet zo goed gaat.

2.13 a. Heb je weleens moeilijkheden op school gehad?

- 1) ja
- 2) nee + 2.14

87

2.13 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Wat was er
toen aan de hand?

*(Zo concreet mogelijk uitschrijven. Indien meer dan een
probleem het in de ogen van respondent belangrijkste
probleem beschrijven)*

88-90

2.13 c. Wat heb je er toen aan gedaan? Ben je naar iemand
toegegaan of heb je het op een andere manier aangepakt?

- 1) naar iemand toegegaan
- 2) anders aangepakt + 2.13g
- 3) niets gedaan + 2.13h

91

2.13 d. Naar wie ben je dan gegaan?

92-93

2.13 e. Als je nu weer moeilijkheden op school zou hebben
zou je dan weer naar hem/haar toegaan?

- 1) ja
- 2) nee + 2.14

94

2.13 f. Zou je ook als je met moeilijkheden zat die niets
met school te maken hebben met hem/haar praten?

- 1) ja + 2.14
- 2) nee + 2.14

95

2.13 g. Wat heb je dan gedaan?

(Zo konkreet mogelijk uitachrijven)

96-97

→ + 2.14

2.13 h. Hoe gaat het er dan nu mee?

98

2.14 Op school ben jij altijd degene die de cijfers krijgt.

Wij willen je nu de school een cijfer laten geven. Als je nu de rotste school die je je kunt voorstellen een 1 zou geven en de fijnste school een 10, welk cijfer zou je dan je eigen school geven? Denk daarbij niet alleen aan de leerstof maar ook aan je medeleerlingen, je leraren en de direktie van de school.

cijfer

99-100

2.15 a. Denk je dat je na school makkelijk werk kunt vinden, dat het niet zo makkelijk is of dat het moeilijk zal zijn om werk te vinden?

- 1) makkelijk + 2.16
- 2) niet zo makkelijk
- 3) moeilijk

101

2.15 b. Maak je je daar vaak zorgen over?

- 1) vaak
- 2) weleens
- 3) nooit

102

Hier niet
invullen
kaart 02
kode kolom

2.16 Ben je weleens opgeroepen om bij de schoolarts
of schoolverpleegkundige te komen?

1) ja

2) nee + 5.1

103

2.17 Ben je er toen heengegaan?

1) ja

2) nee + 2.21

104

2.18 Wanneer was dat (voor het laatst)?

maand

105-106

jaar

107-108

2.19 Was je tevreden over de schoolarts of ver-
pleegkundige, was je ontevreden of ligt het
er zo'n beetje tussenin?

1) tevreden

2) tussenin

3) ontevreden

109

2.20 Kun je er wat meer over vertellen? Waar was je vooral
tevreden of ontevreden over?

*(Was het een mannelijke of vrouwelijke arts, nam hij
of zij voldoende tijd om naar je te luisteren, hoe
was hij of zij tijdens het onderzoek etc.)*

110-111

112-113

114-115

116-117

→ → 5.1

*(Kontroleer of de toelichting van 2.20 aanleiding geeft
om de respondent te confronteren met zijn antwoord op 2.19)*

2.21 Waarom ben je toen niet gegaan?

Hier niet
invullen
kaart 02
kode kolom

118-119

120-121

→ → 5.1

Alleen voor oud-scholieren. Scholieren naar 5.1

Hier niet
invullen
kaart 02
kode kolom

2.21 a. Wanneer ben je van school gegaan?

maand

122-123

jaar

124-125

2.21 b. Waarom ben je toen gestopt?

126-127

128-129

2.24 Heb je diploma's (Nederlandse)?

1) ja

2) nee + 2.26

130

2.25 Zo ja: 1) school (type) en evt. richting
nivo

131-133

2) school (type) en evt. richting
nivo

134-136

3) school (type) en evt. richting
nivo

137-139

2.26 Werk je op dit moment?

1) ja + 3.1

2) nee + 4.1

140

Hier niet
invullen
kaart 03
kode kolom

III WERKEN

3.1 Ben je toen je van school af kwam direkt gaan werken,
of ben je eerst werkloos geweest?

1) direkt werk + 3.3

2) eerst werkloos

11

3.2 Na hoeveel maanden vond je werk?

(Periode vanaf het moment van schoolverlaten)

. . maanden

12-13

3.3 Ben je (verder) weleens werkloos geweest?

1) ja

2) nee + 3.5

14

3.4 Alleen voor degenen die weleens werkloos zijn
geweest:

Hoelang ben je in het totaal werkloos geweest?

(inclusief het antwoord op 3.2)

. . maanden

15-16

3.5 Bij hoeveel bedrijven heb je gewerkt (geen bij-
baantjes, geen vakantiewerk)?

. . bedrijven

17

3.6 Wat voor werk doe je nu?

(Werksaamheden uitschrijven)

18-19

3.7 Hoe ben je aan deze baan gekomen?

- 1) via het arbeidsburo
- 2) via een uitzendburo
- 3) via een advertentie
- 4) op goed geluk aangeklopt bij een werkgever
- 5) via familie
- 6) via vrienden of relaties
- 7) op andere wijze nl.

20

3.8 Ben je in het bezit van een

- 1) tewerkstellingsvergunning (*Alleen geldig bij huidige werkgever*)
- 2) verklaring (*Algemeen geldig*)
- 3) geen van beide

21

3.9 Hoeveel uur werk je per week?

. . uur

22-23

3.10 a. Hoeveel verdien je per maand?

netto per maand

(Bedrag afgerond in honderden in hokjes vermelden)

24-25

3.10 b. Hoeveel geef je daarvan aan je ouders (per maand)?

. per maand

(Bedrag afgerond in honderden in hokjes vermelden)

26-27

3.11 a. Kun je in het algemeen goed opschieten met je
Nederlandse kollega's op het werk?

- 1) goed
- 2) redelijk
- 3) niet zo goed
- 0) n.v.t. geen Nederlandse kollega's → 3.12

28

3.11 b. Vertel er eens wat over? Hoe gaan de Nederlandse
kollega's met jou om?

29-30

31-32

33-34

En hoe gaat dat in de pauzes?

35-36

37-38

39-40

*(Kontroleer of de toelichting van 3.11b aanleiding geeft om
de respondent te confronteren met zijn antwoord op 3.11a)*

3.12 a. En met je direkte chef, kun je daar goed mee opschieten?

- 1) goed
- 2) redelijk
- 3) slecht

41

- 3.12 b. Kun je er wat meer over vertellen? Behandelt die je net zo als de Nederlandse kollega's of merk je verschil?
(Let zowel op positief als negatief onderscheid)

42-43

44-45

46-47

(Kontroleer of de toelichting van 3.12b aanleiding geeft om de respondent te konfronteren met zijn antwoord op 3.12a)

- 3.13 Bijna iedereen heeft op het werk weleens moeilijkheden met kollega's of met chefs of omdat het werk niet zo wil.

- 3.13 a. Heb je weleens moeilijkheden op je werk gehad?

- 1) ja
2) nee → 3.14

48

- 3.13 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Wat was er toen aan de hand?

(Zo concreet mogelijk uitschrijven. Indien meer dan een probleem het in de ogen van respondent belangrijkste probleem uitschrijven)

49-51

3.13 c. Wat heb je er toen aan gedaan? Ben je naar iemand
toegegaan of heb je het op een andere manier aangepakt?

- 1) naar iemand toegegaan
- 2) anders aangepakt → 3.13g
- 3) niets gedaan → 3.13h

52

3.13 d. Naar wie ben je dan gegaan?

53-54

3.13 e. Als je nu weer moeilijkheden op je werk zou hebben,
zou je dan weer naar hem/haar toegaan?

- 1) ja
- 2) nee → 3.14

55

3.13 f. Zou je ook over moeilijkheden die niets met je
werk te maken hebben met hem/haar praten?

- 1) ja → 3.14
- 2) nee → 3.14

56

3.13 g. Wat heb je dan gedaan?

(Zo concreet mogelijk uitschrijven)

57-58

→ → 3.14

3.13 h. Hoe gaat het er dan nu mee?

59

3.14 Het werk dat je nu hebt is misschien voor jou het
fijnste dat je je kunt voorstellen. Het kan ook
zijn dat je je wel leuker werk kunt indenken.
Als je nu het rotste werk dat je je kunt voorstel-
len het rapportcijfer 1 zou geven en het fijnste
werk een 10, welk cijfer zou je dan je eigen werk
geven. Denk daarbij niet alleen aan het werk zelf,
maar ook aan je kollega's, je chef(s) en de leiding
van het bedrijf.

cijfer . .

60-61

3.15 a. Denk je dit werk de komende tijd nog wel te kunnen
blijven doen, of heb je het gevoel dat je je baan
zou kunnen kwijtraken?

- 1) kan blijven werken + 3.16
- 2) kan baan kwijtraken
- 3) weet niet

62

3.15 b. Maak je je daar vaak zorgen over?

- 1) vaak
- 2) weleens
- 3) nooit

63

3.16 Ben je de laatste zes maanden weleens thuis gebleven
wegens ziekte of ongeluk?

- 1) ja - hoe vaak . . .
- 0) nee

64

Hier niet
invullen
kaart 03
kode kolom

- 3.17 Heeft het bedrijf waar jij werkt een bedrijfsarts
of Bedrijfsgeneeskundige Dienst?
- 1) ja
 - 2) nee → 5.1
 - 3) weet niet → 5.1
- 65
- 3.18 Ben je weleens opgeroepen bij de bedrijfsarts of
Bedrijfsgeneeskundige Dienst?
- 1) ja
 - 2) nee → 5.1
- 66
- 3.19 Ben je er toen heengegaan?
- 1) ja
 - 2) nee → 3.23
- 67
- 3.20 Wanneer was dat (voor het laatst)?
- maand
- jaar
- 68-69
70-71
- 3.21 Was je tevreden over de bedrijfsarts of de dienst,
was je ontevreden of lag het er zo'n beetje tussenin?
- 1) ja, tevreden
 - 2) tussenin
 - 3) ontevreden
- 72

3.22 Kun je er wat meer over vertellen? Waar was je vooral tevreden of ontevreden over?

Was het een man of een vrouw, nam hij of zij voldoende tijd om naar je te luisteren, hoe was hij of zij tijdens het onderzoek etc.:)

73-74

75-76

77-78

79-80

+ + Door naar 5.1

(Kontroleer of de toelichting van 3.22 aanleiding geeft om de respondent te konfronteren met zijn antwoord op 3.21)

3.23 Waarom ben je toen niet gegaan?

81-82

83-84

+ + Door naar 5.1

IV WERKLOOSHEID/NIET WERKEN

4.1 Heb je sinds je van school af bent al eens een baan gehad?

1) ja

2) nee → 4.6

11

4.2 Hoeveel maanden heeft het geduurd voor je je eerste baan hebt gevonden?

(Periode vanaf het moment van schoolverlaten)

. . maanden

12-13

4.3 Bij hoeveel bedrijven heb je sinds je van school af bent, gewerkt?

. . bedrijven

(Indien 1 bedrijf → 4.6)

14

4.4 Ben je tussendoor nog werkloos geweest?

1) ja

2) nee → 4.6

15

4.5 Hoelang ben je dan tussendoor werkloos geweest?

. . maanden

16-17

4.6 Hoelang ben je nu werkloos?

. . maanden

18-19

4.7 Heb je een werkvergunning ("verklaring")?

1) ja

2) nee

20

4.8 Wat heb je zoal gedaan om aan een baan te komen?

Heb je:	1) gezocht via een arbeidsburo	1)ja 2)nee	☐	21
	2) gezocht via uitzendburo	1)ja 2)nee	☐	22
	3) gesolliciteerd op advertenties	1)ja 2)nee	☐	23
	4) op goed geluk werkgevers benaderd	1)ja 2)nee	→ 4.10 ☐	24
	5) via familie, vrienden of relaties geprobeerd	1)ja 2)nee	☐	25
	6) iets anders gedaan nl. . . .	1)ja 2)nee	☐	26
	7) niets gedaan	1)ja 2)nee	☐	27

4.9 a. Waarom heb je niets gedaan om aan een baan te komen?

1) dacht geen kans op een baan te hebben		
2) wil eigenlijk niet werken		
3) mag niet werken		
4) anders nl.:	☐	28

4.9 b. Kun je daar wat meer over vertellen?
(Goed doorvragen)

29-30
31-32

4.10 a. Krijg je een uitkering?

1) ja		
2) nee → 4.11	☐	33

4.10 b. Hoeveel krijg je per maand?

netto per maand	☐ ☐	34-35
- (Bedrag afgerond in honderden in hokjes vermelden)

4.10 c. Hoeveel geef je daarvan aan je ouders (per maand)?

. . . . per maand

(Bedrag afgerond in honderden in hokjes vermelden)

4.11 Bijna iedereen die zonder baan zit heeft weleens moeilijkheden door zijn werkloosheid, bijvoorbeeld vanwege het geld, of omdat de mensen om hem heen het afkeuren, of omdat hij het zelf vervelend vindt om werkeloos te zijn.

4.11 a. Heb je dat ook weleens?

1) ja

2) nee → 4.12

38

4.11 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Waar zit je dan mee?

(Goed doorvragen)

39-41

4.11 c. Wat doe je er dan aan? Ga je naar iemand toe

of doe je wat anders?

1) naar iemand toe

2) iets anders → 4.11f

3) ik doe niets → 4.12

42

4.11 d. Naar wie ga je dan?

43-44

Hier niet
invullen
kaart 04
kode kolom

4.11 e. Voel je je dan beter?

- 1) ja → 4.12
- 2) nee → 4.12

45

4.11 f. Wat doe je dan?

46-47
48-49

4.12 Vind je het vervelend om geen werk te hebben of
vind je het zo wel goed?

- 1) vervelend
- 2) tussenin
- 3) wel goed

50

Alleen voor werkzoekenden:

4.12 Denk je binnen een half jaar een baan te hebben?

- 1) ja → 5.1
- 2) weet niet
- 3) nee

51

4.13 Maak je je daar vaak zorgen over?

- 1) vaak
- 2) weleens
- 3) nooit

52

V GEZONDHEID

5.1 Heb je de laatste drie maanden gezondheidsklachten gehad?

1) ja

2) nee → 5.3

11

5.2 Waar had je dan last van?

12-13

14-15

5.3 Ik heb hier een lijst waarop klachten staan die bij jongeren nog weleens voorkomen. Zou je op deze lijst willen aangeven hoe dat bij jou zit. Let vooral op woorden zoals weleens, nogal eens en vaak. Voor de duidelijkheid hebben we de Turkse vertaling erbij gezet.

a. Heb je weleens last van benauwdheid, kortademigheid?

1) ja 2) nee

16

b. Voel je je nogal eens gespannen?

1) ja 2) nee

17

c. Ben je nogal eens prikkelbaar?

1) ja 2) nee

18

d. Heb je weleens maagklachten?

1) ja 2) nee

19

e. Heb je weleens buikklachten?

1) ja 2) nee

20

f. Ben je nogal eens nerveus?

1) ja 2) nee

21

g. Voel je je nogal eens gejaagd?

1) ja 2) nee

22

h. Heb je weleens last van duizelingen?

1) ja 2) nee

23

i. Ben je nogal eens misselijk?

1) ja 2) nee

24

j. Heb je nogal eens hoofdpijn?

1) ja 2) nee

25

k. Voel je je nogal eens zweterig?

1) ja 2) nee

26

l. Heb je nogal eens pijn onder in je rug?

1) ja 2) nee

27

m. Voel je je nogal eens somber?

1) ja 2) nee

28

n. Sta je 's ochtends nogal eens met een moe gevoel op?

1) ja 2) nee

29

o. Slaap je nogal eens slecht?

1) ja 2) nee

30

p. Voel je je vaak moe?

1) ja 2) nee

31

q. Gebruik je de laatste tijd medicijnen?

1) ja 2) nee

32

(Neem de lijst terug, controleer of alle vragen zijn beantwoord en vul het respondentnummer in)

5.4 Ben je de afgelopen 3 maanden met een klacht
bij de huisarts geweest?

- 1) ja
- 2) nee + 5.6

33

5.5 Waarvoor was dat?

34-35
36-37

5.6 a. Ben je in het algemeen tevreden over jouw huisarts,
of mankeert er toch wel wat aan?

- 1) tevreden
- 2) tussenin
- 3) ontevreden
- 0) n.v.t./ken hem niet + 5.7

38

5.6 b. Kun je er meer over vertellen? Waar ben je vooral
tevreden of ontevreden over?

*(Is het een man of een vrouw, neemt hij of zij voldoende
tijd om naar je te luisteren, hoe is hij of zij tijdens
het onderzoek, heb je vertrouwen in je huisarts etc.)*

39-40
41-42
43-44
45-46

*(Kontroleer of de toelichting van 5.6b aanleiding geeft
om de respondent te konfronteren met zijn antwoord op 5.6a)*

Hier niet
invullen
kaart 05
kode kolom

5.7 Ben je de afgelopen 3 maanden bij een specialist geweest?

- 1) ja
- 2) nee → 6.1

47

5.8 Wat voor specialist was dat?

.....

48-49

50-51

5.9 Waarvoor was je onder behandeling bij deze specialist?

52-53

54-55

5.10 Was je tevreden over de specialist, was je ontevreden
of ligt het er zo'n beetje tussenin?

- 1) tevreden
- 2) tussenin
- 3) ontevreden

56

5.11 Kun je er wat meer over vertellen? Waar was je vooral
tevreden of ontevreden over?

*(Was het een man of een vrouw, nam hij of zij voldoende
tijd om naar je te luisteren, hoe was hij of zij tijdens
het onderzoek etc. . .)*

57-58

59-60

61-62

63-64

*(Kontroleer of de toelichting van 5.11 aanleiding geeft
om de respondent te confronteren met zijn antwoord op 5.10)*

VI WOONSITUATIE

6.1 Woon je nog bij je ouders?

1) ja

2) nee

11

6.2 In wat voor huis woon je?

1) eengezinswoning

2) benedenwoning

3) bovenwoning

4) flatwoning

12

6.3 Zijn je buren, ik bedoel de mensen die vlak naast je wonen, Nederlands, Turks of hebben ze een andere nationaliteit?

buur 1:

13

buur 2:

14

(De twee buren een voor een behandelen.)

6.4 Ben je in het algemeen tevreden over de manier waarop jullie en de buren met elkaar omgaan?

(Voor thuiswonende respondenten betreft dit zowel de eigen kontakten met de buren als die van de rest van het gezin)

buur 1: 1) tevreden

2) tussenin

3) ontevreden

15

buur 2: 1) tevreden

2) tussenin

3) ontevreden

16

6.5 Kun je hier meer over vertellen?

(Groeten, praatje maken, eventuele bezoekkcontacten, wrijvingen en conflicten)

buur 1:

17

18

buur 2

19

20

(Kontroleer of de toelichting van 6.5 aanleiding geeft om de respondent te confronteren met zijn antwoord op 6.4)

6.6 En de (anderde) Nederlanders bij jou in de straat?
Ben je tevreden over de manier waarop jullie en deze
Nederlandse straatbewoners met elkaar omgaan?

- 1) tevreden
- 2) tussenin
- 3) ontevreden

21

6.7 Kun je hier meer over vertellen?

*(Groeten, praatje maken, eventuele bezoekkcontacten,
wrijvingen en konflikten)*

22

23

*(Kontroleer of de toelichting van 6.7 aanleiding geeft om
de respondent te konfronteren met zijn antwoord op 6.6)*

6.8 En als je nu mocht kiezen zou je dan liever in een
straat wonen met voornamelijk Turken of in een straat
met voornamelijk Nederlanders?

- 1) vnl. Turken
- 2) tussenin
- 3) vnl. Nederlanders
- 4) maakt niet uit

24

6.9 Waarom lijkt jou dat prettig/maakt jou dat niet uit?

(Goed doorvragen)

25-26

27-28

29-30

31-32

6.10 Vind je dat er voor jou in de buurt genoeg te doen is of
mis je soms wat?

- 1) genoeg te doen + 7.1

33

6.11 Wat mis je dan?

34

35

VII VRIJE TIJD

Wij gaan het nu hebben over vrije tijd, dat wil zeggen de tijd die je niet besteed aan school, huiswerk, het werk of het zoeken naar werk. Met andere woorden de tijd waarin je min of meer vrij bent zelf te bepalen wat je gaat doen.

7.1 Je kunt je in je vrije tijd met van alles bezighouden. Kun jij zeggen welke drie dingen je het meest doet in je vrije tijd?

- 1)
- 2)
- 3)

☐	☐
☐	☐
☐	☐

11-12
13-14
15-16

7.2 Vind je dat je voldoende tijd hebt voor de dingen waarmee je in je vrije tijd bezig bent? Zou je meer vrije tijd willen hebben of heb je misschien juist te veel vrije tijd?

- 1) heeft te veel tijd
- 2) voldoende tijd
- 3) zou meer tijd willen

17

7.3 Help je weleens thuis bijvoorbeeld met schoonmaken, boodschappen doen, koken, oppassen op broertjes en zusjes of kleine klusjes?

- 1) ja
- 2) nee → 7.4

18

7.3 a. Hoeveel uur ben je daar zo per week mee bezig?

. . uur

|

19-20

7.3 Heb je een hekel aan het helpen of vind je het wel leuk?

- 1) hekel
- 2) soms leuk, soms hekel
- 3) leuk
- 0) n.v.t.

21

7.4 a. Ga je in je vrije tijd alleen met Turken om
of ook met Nederlanders?

- 1) alleen met Turken
- 2) meer Turken dan Nederlanders
- 3) evenveel Turken als Nederlanders
- 4) meer met Nederlanders dan met Turken
- 5) alleen met Nederlanders
- 6) anders nl.

22

7.4 b. Zou je dat anders willen?

- 1) ja
- 2) nee → 7.5

23

7.4 c. Hoe zou je het dan willen en waarom?

24
25-26
27-28

Alleen voor meisjes; jongens door naar 7.8

7.5 a. Breng je in het algemeen je vrije tijd meer
buitenshuis of meer binnenshuis door? Met
binnenshuis bedoel ik zowel bij jou thuis als
bij familie en vriendinnen.

- 1) meer buitenshuis → 7.6
- 2) evenveel binnens- als buitenshuis → 7.6
- 3) meer binnenshuis

29

7.5 b. Betekent dat nu dat je je vrije tijd eigenlijk
nauwelijks buitenshuis doorbrengt, of komt dat
toch wel vaker voor?

- 1) nauwelijks buitenshuis
- 2) toch wel vaker buitenshuis

30

7.6 Zou je dat anders willen?

- 1) ja
- 2) nee

31

7.7 Ga je 's avonds weleens ergens naar toe. Ik bedoel
zowel voor familiebezoek als voor bezoek aan vrienden
dinnen of voor avonden van verenigingen of clubs?

- 1) ja
- 2) nee → 7.8

32

Zo ja: waar ga je dan naar toe? Ga je dan alleen?
Indien nee, met wie ga je dan?

(Mogelijkheden met respondent doornemen)

	gaan		alleen		begleide/gebracht		
	ja	nee	ja	nee	ouders	broer	anders
- familiebezoek							
- vriendin(nen)							
- cursus, clubs etc.							
- schoolavonden							
- bioscoop							
- café							
- disco							

33-34

35-36

37-38

39-40

41-42

43-44

45-46

7.8 Voor de dingen die je in je vrije tijd doet heb je
natuurlijk geld nodig. Hoe kom jij aan geld?

Krijg je geld van je ouders, verdien je zelf of . . .

- 1) zakgeld
- 2) verdien zelf/uitkering
- 3) 1 + 2
- 4) anders nl.
- 5) krijg geen geld → 7.11

47

7.9 Over hoeveel geld kun je per week ongeveer beschikken?
. . gulden

48-49

7.10 Vind je dat genoeg om in je vrije tijd te kunnen
doen, wat je wilt doen?

- 1) ja
- 2) nee

50

- 7.11 a. Rook je?
- 1) ja
 - 2) nee → 7.12a 51
- 7.11 b. Hoeveel shaggies/sigaretten rook je gemiddeld per dag?
- . . shaggies/sigaretten per dag
 - 98) rookt pijp/sigaar 52-53
- 7.12 a. Gebruik je weleens alcohol?
- 1) ja
 - 2) nee → 7.13a 54
- 7.12 b. Hoeveel glazen drink je gemiddeld per week?
- . . glazen alcohol per week 55-56
- 7.13 a. Heb je vrienden of vriendinnen die weleens marihuana of hash gebruiken?
- 1) ja
 - 2) nee
 - 3) weet ik niet 57
- 7.13 b. Heb je het zelf weleens een keertje geprobeerd?
- 1) ja
 - 2) nee → 7.14 58
- 7.13 c. Was dat een enkele keer of gebruik je het wel vaker?
- 1) een keertje
 - 2) vaker 59
- 7.14 a. Ben je lid van een of meer clubs of verenigingen?
- 1) ja
 - 2) nee → 7.15 60

Hier niet invullen kaart 07 kode kolom

7.14 b. Van wat voor clubs of verenigingen ben je lid?

(Invullen in schema)

7.14 c. Zijn dat Turkse of Nederlandse clubs of verenigingen?

(Invullen in schema)

aard van de club/vereniging	nationaliteit
a.	
b.	
c.	

61-63

64-66

67-69

7.15 Lees je in je vrije tijd vooral Turkse boeken en kranten of vooral Nederlandse?

- 1) leest (vrijwel) niet
- 2) uitsluitend Turks
- 3) vooral Turks
- 4) evenveel Turks als Nederlands
- 5) vooral Nederlands
- 6) uitsluitend Nederlands

70

7.16 Luister je in je vrije tijd liever naar Turkse muziek of liever naar westerse?

- 1) luistert (vrijwel) niet
- 2) uitsluitend Turks
- 3) vooral Turks
- 4) evenveel Turks als westers
- 5) vooral westers
- 6) uitsluitend westers

71

7.17 Eten jullie thuis ook weleens Nederlandse gerechten?

- 1) ja, regelmatig
- 2) ja, weleens
- 3) nee

72

7.18 a. Wordt er bij jullie thuis alleen Turks
gesproken of ook wel Nederlands?

1) alleen Turks → 7.19

2) ook Nederlands

73

7.18 b. Is dat -- met je vader

1) ja 2) nee

74

- met je moeder

1) ja 2) nee

75

- met je broers en/of zussen

1) ja 2) nee

76

7.19 Krijgen jullie thuis weleens Nederlanders op bezoek,
of gaan jullie weleens bij Nederlanders op bezoek?

(Het gaat om sociaal bezoek, niet om professioneel)

1) ja, regelmatig

2) ja, weleens

3) nee (vrijwel nooit)

77

Alleen voor jongens! meisjes door naar 7.21

7.20 a. Hoe denk je over de militaire dienst? Ga je gewoon
in militaire dienst of denk je erover om het af te
kopen, of wil je het zo lang mogelijk uitstellen etc.?

78

79-80

7.20 b. Maak je je daar vaak zorgen over?

1) vaak

2) weleens

3) nooit

81

Hier niet
invullen
kaart 07
kode kolom

7.21 Ben je moslim?

- 1) ja, soenniet
- 2) ja, aleviet
- 3) ja, anders nl.
- 4) nee, ik ben christen
- 8) nee, ik geloof niet → 7.23

82

7.22 Is het geloof voor jou belangrijk?

- 1) ja, belangrijk
- 2) nee, eigenlijk niet zo belangrijk
- 3) nee, helemaal niet belangrijk

83

7.23 Ben je Turk, Koerd, Armeniër of iets anders?

- 1) Turk
- 2) Koerd
- 3) Armeniër
- 4) anders nl.

84

VIII SITUATIE IN HET GEZIN

8.1 Heeft jou vader op het moment werk?

1) ja → 8.2

2) nee

11

8.1 a. Is hij dan

1) AOW-er/gepensioneerd

2) arbeidsongeschikt

3) werkeloos

4) anders, nl.

12

8.2 Wat is (was) zijn beroep?

(Enq.: doormragen bij te vage omschrijving)

8.3 Is (was) hij in loondienst of heeft (had) hij een
eigen zaak (bedrijf)?

1) loondienst

2) zelfstandig

15

8.4 Doet jouw moeder op dit moment betaald werk?

1) ja → 8.5

2) nee

16

8.4 a. Is zij dan

1) uitsluitend huisvrouw

2) AOW-er/gepensioneerd

3) arbeidsongeschikt

4) werkeloos

5) anders nl.

17

8.5 Wat is (was) haar beroep?

(Enq.: doorvragen bij te vage omschrijving)

18-19

8.6 Is (was) zij in loondienst of heeft (had)
zij een eigen zaak (bedrijf)?

1) loondienst

2) zelfstandig

20

8.7 a. Kun je goed met je vader opschieten of niet zo?

1) goed

2) redelijk

3) niet zo goed

4) slecht

21

8.7 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Hoe ga je
met je vader om? Waar praten jullie over? Doen
jullie weleens dingen samen etc.?

22-23

24-25

26-27

*(Kontroleer of de toelichting van 8.7b. aanleiding geeft
om de respondent te confronteren met zijn antwoord op 8.7a)*

Hier niet
invullen
kaart 08
kode kolom

8.8 a. En met je moeder, kun je met haar goed opschieten
of niet zo?

- 1) goed
- 2) redelijk
- 3) niet zo goed
- 4) slecht

28

8.8 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Hoe ga je met
je moeder om? Waar praten jullie over? Doen jullie
weleens dingen samen etc.?

29-30

31-32

33-34

*(Kontroleer of de toelichting van 8.8b aanleiding geeft
om de respondent te konfronteren met zijn antwoord op 8.8a)*

8.9 Een jongen/meisje kan zo weleens het gevoel hebben dat hij/zij thuis er niet helemaal bij hoort (yabancılařma). Heb jij dat ook weleens?

- 1) ja, weleens
- 2) nee, nooit

35

8.10 Als je eens echt in de zorgen zit, praat je daar dan met je ouders over of niet?

- 1) ja
- 2) soms wel, soms niet
- 3) nee

36

8.11 Denk je dat je ouders jou over het algemeen wel waarderen?

- 1) ja
- 2) soms wel, soms niet
- 3) nee

37

8.12 a. Heb je vaste verkering of ben je misschien verloofd of getrouwd?

- 1) ja, vaste verkering
- 2) ja, verloofd
- 3) ja, getrouwd
- 4) nee → 8.13

38

8.12 b. Wat is zijn/haar nationaliteit?

- 1) Turks → 8.14
- 2) Nederlands → 8.14
- 3) anders nl. → 8.14

39

8.13 Ben je wel van plan om later te trouwen?

- 1) ja
- 2) nee → 8.16a

40

8.14 a. Zoek jijzelf degene uit met wie je wilt trouwen,
of doen jouw ouders dat?

- 1) ikzelf
- 2) mijn vader
- 3) mijn moeder
- 4) mijn ouders samen
- 5) mijn ouders en ik samen
- 6) anders nl.

41

8.14 b. Heb je daar moeite mee?

- 1) ja
- 2) nee

42

8.15 En hoe gaat dat bij je zussen/broers?

*(Het gaat hier om het andere geslacht dan de respondent met
andere woorden bij jongens om zussen bij meisjes om broers)*

- 0) n.v.t.
- 1) hijzelf/zijzelf
- 2) mijn vader
- 3) mijn moeder
- 4) mijn ouders samen
- 5) mijn ouders met mijn broer/zus samen
- 6) anders nl.

43

8.16 a. Hoe denk je over teruggaan. Wil je terug naar Turkije?

- 1) ja, zo gauw mogelijk
- 2) ja, als
- 3) ja, op den duur wil ik toch terug
- 4) ik weet het echt niet
- 5) nee, tenzij
- 6) nee

44

Hier niet invullen kaart 08 kode kolom

8.16 b. Waarom wil je terug naar Turkije/wil je niet terug naar Turkije/twijfel je over teruggaan naar Turkije?

45-46
47-48
49-50
51-52

(Let op overheersen push of pull-factoren)

8.17 a. Hebben je ouders het weleens over teruggaan naar Turkije?

- 1) ja
- 2) nee → 8.18

53

8.17 b. Hoe denken zij erover?

- 1) ze willen zo gauw mogelijk terug
- 2) ze willen terug als
- 3) ze willen op den duur toch wel terug
- 4) ze weten het niet
- 5) ze willen niet terug, tenzij
- 6) ze willen niet terug

54

8.18 Bijna iedereen heeft weleens moeilijkheden thuis omdat de dingen niet lopen zoals het zou moeten.

8.18 a. Heb je weleens moeilijkheden thuis gehad?

- 1) ja
- 2) nee → 8.19

55

8.18 b. Kun je daar wat meer over vertellen? Wat was er
toen aan de hand?

*(Zo concreet mogelijk uitschrijven. Indien meer dan
één probleem het in de ogen van respondent belangrijks-
te probleem uitschrijven)*

56-58

8.18 c. Wat heb je er toen aan gedaan? Ben je naar iemand
toegegaan of heb je het op een andere manier aangepakt?

- 1) naar iemand toegegaan
- 2) anders aangepakt → 8.18f
- 3) niets gedaan → 8.18g

59

8.18 d. Naar wie ben je dan gegaan?

60-61

8.18 e. Als je nu weer moeilijkheden thuis zou hebben zou
je dan weer naar hem/haar toegaan?

- 1) ja → 8.19
- 2) nee → 8.19

62

8.18 f. Wat heb je dan gedaan?

(Zo concreet mogelijk uitschrijven)

63-64

→ →. 8.19

8.18 g. Hoe gaat het er dan nu mee?

65

8.19 In elk gezin bestaan bepaalde regels of afspraken over zaken die wel of niet mogen of over dingen die moeten. Van andere dingen weet je ook zo wel wat mag en niet mag.

8.19 a. Ik heb hier nu een lijst met een aantal zaken die in een gezin van belang kunnen zijn. Ik zou jou willen vragen of er op die punten tussen jou en je ouders regels of afspraken bestaan, hoe die dan luiden en of je er regelmatig moeite mee hebt.

Om te beginnen "het helpen thuis". Moet je thuis bepaalde dingen doen, zijn daar regels of afspraken over? Wat wordt er dan van jou verwacht? Heb je daar regelmatig moeite mee?

(Antwoord aankruisen in schema)

En "je uiterlijk", de manier waarop je je kleedt, je haar (make-up), stellen je ouders daar bepaalde eisen aan? Wat wordt er dan van jou verwacht? Heb je daar regelmatig moeite mee?

(Antwoord aankruisen in schema)

etc.

Hier niet invullen
kaart 08
kode kolom

onderwerpen	regelmatig moeite	de meeste moeite		
- het helpen thuis	1)ja 2)nee		☐	66-67
- je uiterlijk (kleding, haardracht, make-up)	1)ja 2)nee		☐	68-69
- de manier waarop je je zakgeld besteed	1)ja 2)nee		☐	70-71
- het nakomen van de geloofsverplichtingen	1)ja 2)nee		☐	72-73
- roken en drinken	1)ja 2)nee		☐	74-75
- de vrienden/vriendinnen (<i>zelfde geslacht</i>) waar je mee omgaat	1)ja 2)nee		☐	76-77
- het omgaan met meisjes/jongens (<i>andere geslacht</i>)	1)ja 2)nee		☐	78-79
- de gelegenheden (buurthuis, café, disco etc.) waar je naar toe gaat	1)ja 2)nee		☐	80-81
- de tijd waarop je 's avonds thuis komt	1)ja 2)nee		☐	82-83

8.19 b. Ik heb nu een aantal onderwerpen genoemd.

Zijn er soms nog andere onderwerpen waar je regelmatig moeite mee hebt om wat je wel of niet mag of moet?

1) ja

2) nee + 8.19d

84

8.19 c. Welke onderwerpen zijn dat?

onderwerpen	de meeste moeite		
.....		☐	85-87
.....		☐	88-90
.....		☐	91-93

8.19 d. Je hebt nu gezegd dat je met

. regelmatig moeite hebt.

Waarmee heb je nu de meeste moeite?

(Aankruisen in schema)

8.19 d. Kun je daar wat meer over vertellen?

(Goed doorvragen)

94-96

8.19 f. Heb je over dit onderwerp weleens woorden

met je ouders?

1) ja, vaak

2) ja, soms

3) nee, nooit

97

8.20 Hou je je in het algemeen aan de regels die je

ouders stellen, aan de afspraken die er bestaan?

1) ja → 9.1

2) soms wel, soms niet

3) nee

98

8.21 Wat gebeurt er als je je niet aan de afspraken

en regels houdt?

(Let op sancties)

99-100

IX HULPVERLENING

Hier niet invullen
kaart 09
kode kolom

9.1 a. Ik heb hier een lijst met verschillende instanties.

Ik wou je vragen of je ze kent, of je er weleens mee te maken hebt gehad en zo ja, of dat voor jezelf was of dat je er voor iemand anders getolkt hebt en wat je ervan vond?

(Het gaat bij het oordeel om de wijze waarop de respondent benaderd werd en niet om de effectiviteit van de bemiddeling/hulp)

instantie	bekend		ervaring			oordeel				
	1) ja	2) nee	1) je, voor mijzelf	2) ja, als tolk	3) nee	1) goed	2) redelijk	3) slecht		
	1	2	1	2	3	1	2	3		
- schooldecaan									☐ ☐ ☐	11-13
- arbeidsburo									☐ ☐ ☐	14-16
- sociale dienst									☐ ☐ ☐	17-19
- wetswinkel									☐ ☐ ☐	20-22
- jongerenhulpverlening, zoals JAC									☐ ☐ ☐	23-25
- Stichting Buitenlandse werknemers									☐ ☐ ☐	26-28
- RIAGG (JPD/MOB)									☐ ☐ ☐	29-31
- kindbescherming									☐ ☐ ☐	32-34
- vreemdelingenpolitie									☐ ☐ ☐	35-37
- NVSH/Rugersstichting									☐ ☐ ☐	38-40
- maatschappelijk werk									☐ ☐ ☐	41-43

Hier niet invullen kaart 09 kode kolom

9.1 b. Zijn er (verder) nog andere hulpverlenende instanties waar je mee te maken hebt gehad?

- 1) ja
- 2) nee → 9.2

44

instantie	ervaring		oordeel		
	1) voor mijzelf	2) als tolk	1) goed	2) redelijk	3) slecht
	1	2	1	2	3
-					
-					

45-46

47-48

9.2 Ben je in verband met een overtreding weleens in aanraking geweest met de politie? Ik bedoel niet voor verkeersovertredingen.

- 1) ja
- 2) nee → 9.3

49

9.2 a. Waarvoor was dat?

50-51
52-53

9.2 b. Hoe is het afgelopen?

54-55
56-57

Hier niet
invullen
kaart 09
kode kolom

9.3 Ben je weleens van huis weggelopen?

1) ja

2) nee → 10.1

58

9.3 a. Wat was er toen gebeurd?

(Zo concreet mogelijk uitschrijven)

59-61

9.3 b. Waar ben je toen heengegaan?

62-63

9.3 c. Hoe ben je daar geholpen?

64-65

66-67

9.3 d. Hoe is het afgelopen?

68-69

X SLOT

10.1 a. We zijn aan het eind van het interview. Ik wil nu nog even de belangrijkste dingen samenvatten en vragen waar jij de meeste moeite mee hebt.

We hebben het gehad over de school, je hebt verteld dat (met respondent aan de hand van de volgende punten het interview nog eens doorlopen en aangeven welke knelpunten naar voren zijn gekomen) (het werk/de werkloosheid), de gezondheid, de woonsituatie, vrije tijd, de rechtspositie (militaire dienst), de situatie thuis en de (eventuele) terugkeer naar Turkije.

Als je de zaken nu nog eens overdenkt, kun jij dan vertellen met welke drie dingen jij de meeste moeite hebt? Je kunt daarbij ook dingen noemen waar wij het niet over hebben gehad, maar die voor jou wel erg belangrijk zijn.

- 1)
- 2)
- 3)

11-12
13-14
15-16

Indien geen nieuwe dingen genoemd worden → 10.1c

10.1 b. Kun je daar wat meer over vertellen?

17-18
19-20

10.1 c. Over welk van de drie dingen die je net genoemd hebt, maak je je de meeste zorgen?
(Nummer vermelden) . .

21

Bijlage 2. De topiclijst

1. Achtergrondkenmerken (formulier).
2. Tijdsbudget (beschrijving laatste week).
3. Helpen thuis (taakverdeling thuis).
4. Moskeebezoek, nakomen van geloofsverplichtingen (zelf en ouders).
5. Vrijtijdsactiviteiten, hobbies, verenigingen, clubs, rol van nationaliteit.
6. Relaties met leeftijdgenoten, samenstelling naar nationaliteit en geslacht, boezemvrienden, verliefdheid etc.
7. Regulering van de vrije tijd door gezin en/of omgeving, sociale controle, zelfbeperking.
8. Diskriminatie.
9. Evaluatie vrije tijd/knelpunten (steun c.q. hulp bij knelpunten).
10. Subcultuur, film, muziek, tv, video, amusement, tijdschriften/boeken (voorkeur Europees/Turks).
11. Turkije: vakantie-ervaringen, familie in Turkije, herinneringen, ideeën over Turken en Turkije.
12. Nederland: ideeën over Nederlanders en Nederland.
13. Toekomst in Nederland/Turkije, let ook op militaire dienst, werk (in kader opleiding), spreekvaardigheid Nederlands/Turks, trouwen, plannen ouders, ervaringen van anderen met remigratie.
14. Eindevaluatie: beoordeling eigen situatie (inklusief de in de enquête naar voren gekomen knelpunten), eigen gezondheid.

N.B. Let op relatie met ouders en traditionaliteit van het klimaat in het gezin.

Toelichting bij topiclijst

2. Bij tijdsbudget gaat het om een korte en feitelijke inventarisatie van wat men waar en met wie de afgelopen week heeft gedaan. De hele week wordt eerst kort en feitelijk op deze wijze geïnventariseerd voordat over onderdelen wordt doorggevraagd. Was het een doorsneeweek of anders?
 3. Op basis van het tijdsbudget ingaan op het helpen thuis. Eerst een globaal beeld van omvang en inhoud vaststellen. Vervolgens de taak van respondent laten vergelijken met taken van broers en zussen. Let op ervaren (on)rechtvaardigheid van taakverdeling.
 4. Op basis van tijdsbudget ingaan op het moskeebezoek (vrijdag). Daarna in het algemeen nakomen van geloofsverplichtingen aan de orde stellen (gebed, ramadan). Vergelijk religieus gedrag ouders (pressie/kontrole).
- 5/6/7/8. Op basis van tijdsbudget activiteiten samenvatten. Vragen naar andere gewenste activiteiten en redenen waarom deze niet worden ondernomen (geld, verbod, zelfbeperking). Gevoelens hierover.

Op basis van tijdsbudget samenvatten van netwerken. Per netwerk ingaan op samenstelling van de groep naar nationaliteit en geslacht. Wat beschouwt de respondent als het belangrijkste netwerk.

Omgang met niet-Turken en de behoefte daaraan. Welke motieven liggen daaraan ten grondslag.

In het algemeen omgang met het andere geslacht. De houding van de ouders hieromtrent. Positieve en negatieve ervaringen en gevoelens.

Op basis van tijdsbudget samenvatten van lokaties. Hoe worden die lokaties gewaardeerd (niet alleen de ruimte maar ook de mensen). Zijn er beperkingen wat lokaties betreft waar de respondent niet mag of niet wil komen (verbod/diskriminatie).

9. Samenvatting van vrije tijd waarin vooral knelpunten en gevoelens aan de orde moeten komen.
10. Subcultuur niet te gedetailleerd behandelen. Het gaat er vooral om een indruk te krijgen van de mate waarin de respondent gericht is op de Turkse en Nederlandse cultuur, in hoeverre deze gerichtheid overeenkomt of verschilt met die van de ouders en in hoeverre eventuele diskrepantie tot reactie van de ouders leidt (ervaring respondent).
11. Het is de bedoeling de laatste vakantie van de respondent in Turkije gedetailleerd te laten beschrijven. Hoe vond de respondent het om (terug) te zijn in Turkije. Hoe reageerde men op de respondent. Wat vinden mensen in Turkije in het algemeen van Turken in West-Europa. Hoe verliepen contacten met familie etc. Bij diegenen die niet naar Turkije op vakantie zijn geweest of te lang geleden, vragen naar herinneringen (foto's, video), verhalen van de ouders. Zijn er contacten met familie in Turkije.
- 11/12. Ideeën over Turken en Turkije, over Nederlanders en Nederland.
Vraag naar verschillen in landschap, klimaat, sociale, economische (politieke) omstandigheden. Meest positieve en negatieve eigenschappen van Turken en Nederlanders.
Gevoelens (patriottisme).

13. Toekomst in Nederland/Turkië, mede in het licht van werk, opleiding, taalbeheersing, trouwplannen, plannen van de ouders, militaire dienst, ervaringen van anderen etc. Willen respondent en ouders teruggaan en op welke termijn. Wat zou respondent doen als z'n ouders besluiten terug te gaan. Welke voorwaarden. Hoe concreet zijn de verwachtingen over de positie van respondent als remigrant in Turkije?

14. Eindevaluatie. Vat het gesprek samen, vul dit aan met knelpunten uit enquête en laat respondent zijn eigen situatie beoordelen. Is respondent tevreden over zijn bestaan. Welbevinden/gezondheid.

Bijlage 3. Brief aan de ouders

**nederlands instituut voor
praeventieve gezondheidszorg tno**

organisatie voor
toegepast natuurwetenschappelijk
onderzoek

bezoekadres
wasenaarseweg 56
leiden

postadres
postbus 124
2300 AC leiden

telefoon 071 - 17 04 41

postrekening 20.22.77
bankrekening 56.70.25.500
a.b.n. oegstgeest

Aan de ouders van:

datum 2 oktober 1984
uw brief
ons nummer MD/OCh
bijlagen
onderwerp

Geachte ouders,

Op verzoek van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur doet TNO in samenwerking met de Rijksuniversiteit in Leiden op het ogenblik een onderzoek onder Turkse en Nederlandse jongeren. We hopen door dit onderzoek de situatie van jongeren in Nederland te kunnen verbeteren.

In het totaal zullen ongeveer 500 jongeren worden geïnterviewd.

Ook leerlingen en oud-leerlingen van de
zullen hierbij worden betrokken. De leiding van de school heeft zijn medewerking toegezegd. Afgesproken is dat de interviews tijdens schooltijd in het schoolgebouw zullen plaatsvinden.

Ook uw kind kan voor zo'n gesprek worden uitgenodigd. We hopen dat u daartegen geen bezwaar zult hebben. Mocht u echter niet willen dat uw kind aan het onderzoek meedoet, dan verzoeken wij u het onderstaande strookje aan uw kind mee naar school te geven.

Hoogachtend,

Dr. M.J. Danz
projectleider

Ondergetekende verklaart er bezwaar tegen te hebben dat zijn/haar kind deelneemt aan het TNO-onderzoek.

Naam:
Adres:

handtekening:

Bijlage 4. Brief aan de leerlingen

**nederlands instituut voor
praeventieve gezondheidszorg tno**

organisatie voor
toegepast natuurwetenschappelijk
onderzoek

bezoekadres
wassenaarseweg 56
leiden

postadres
postbus 124
2300 AC leiden

telefoon 071 - 17 04 41

TNO-onderzoek op

postrekening 20 22.77
bankrekening 56 70.25.500
a.b.n oegstgeest

datum 2 oktober 1984
uw brief
ons nummer MD/OCh
bijlagen
onderwerp

Op verzoek van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur doet TNO in samenwerking met de Rijksuniversiteit in Leiden op het ogenblik een onderzoek onder Turkse en Nederlandse jongeren. We hopen door dit onderzoek de situatie van jongeren in Nederland te kunnen verbeteren.

In het totaal zullen ongeveer 500 jongeren worden geïnterviewd. Ook leerlingen en oud-leerlingen van de zullen hierbij worden betrokken. De leiding van de school heeft zijn medewerking toegezegd. Afsproken is dat de interviews tijdens schooltijd in het schoolgebouw zullen plaatsvinden. We willen ook jou voor een gesprek uitnodigen. Zo'n interview zal ongeveer 1½ uur duren. Op school zal men je nog laten horen wanneer het gesprek zal plaatsvinden. We hopen dat je aan het onderzoek zult willen meewerken. Wil je absoluut niet meedoen, geef dit dan even door aan de administratie.

Met vriendelijke groet,

Dr. M.J. Danz
projectleider

Bijlage 5. Brief aan de oud-leerlingen

**nederlands instituut voor
praeventieve gezondheidszorg tno**

organisatie voor
toegepast natuurwetenschappelijk
onderzoek

bezoekadres
wassenaarseweg 56
leiden

postadres
postbus 124
2300 AC leiden

telefoon 071 - 17 04 41

postrekening 20.22.77
bankrekening 56.70.25.500
a.b.n. oegstigeest

datum
uw brief
ons nummer
bijlagen
onderwerp

Op het moment doet TNO samen met de Rijksuniversiteit in Leiden een onderzoek onder Turkse en Nederlandse jongeren. De aanleiding tot het onderzoek is dat er momenteel wel veel geschreven wordt over jongeren in Nederland maar dat de jongeren zelf hierbij vrijwel niet aan bod komen. We willen nu uitzoeken wat jongeren zelf van hun situatie vinden, waar ze tevreden of ontevreden over zijn en welke maatregelen nodig zijn om deze situatie te verbeteren.

In het totaal willen we ongeveer 500 jongeren interviewen. Het gaat hierbij zowel om scholieren, als om jongeren die niet meer op school zitten, om werkenden als niet-werkenden, om jongens als om meisjes. Het onderzoek zal plaatsvinden in Deventer, Dordrecht, Zaandam en 's-Hertogenbosch. In deze plaatsen hebben wij een aantal scholen uitgezocht. Ook hebben wij benaderd. Van de direktie van deze school hebben wij namen van leerlingen en oud-leerlingen gekregen. Sinds oktober zijn we bezig met de interviews. Tot nu toe hebben we alleen nog met leerlingen gesproken. Binnenkort gaan ook de gesprekken met de oud-leerlingen van start.

Van de direktie van hebben wij gehoord dat jij op deze school gezeten hebt. Het is mogelijk dat wij ook jou voor zo'n gesprek zullen uitnodigen. Dat betekent dan dat wij met jou op je oude school een interview willen doen. Zoveel mogelijk zullen deze interviews tijdens schooltijd plaats vinden, maar voor jongens en meisjes die op deze tijden niet kunnen hebben wij geregeld dat wij ook buiten normale schooluren ('s avonds of zaterdags overdag) op de school terecht kunnen (bijvoorbeeld als er cursussen zijn). Als je wordt uitgenodigd zullen we je binnenkort benaderen voor een afspraak. We hopen dat je hier dan op in zult gaan. Tegenover jouw bereidheid om mee te doen stellen wij dan een attentie (in de vorm van een geschenkbon).

Met vriendelijke groeten,

Dr. M.J. Danz,
projektleider.

Tabel 1. Overzicht van korrelaties (Pearson correlation coefficients) tussen de afzonderlijke gezondheidsklachten bij de Turkse jongeren (n=218)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. benauwdheid	x															
2. maagklachten	-.02	x														
3. buikklachten	.19	.17	x													
4. duizelig	.19	.19	.28	x												
5. misselijk	.12	.17	.25	.15	x											
6. hoofdpijn	.05	.17	.15	.15	.20	x										
7. zweterig	.04	.00	.04	.05	.11	-.02	x									
8. pijn onder in de rug	.12	.10	.07	.17	.09	.05	.14	x								
9. gespannen	.23	.01	.09	.11	.09	.12	.07	-.01	x							
10. prikkelbaar	.37	.05	.12	.00	.12	.10	.06	.02	.28	x						
11. nerveus	.20	.09	.14	.09	.09	.14	.13	.11	.04	.27	x					
12. gejaagd	.05	.14	.18	.22	.09	.14	.02	-.08	.13	.08	.18	x				
13. somber	.18	-.03	.08	.03	.03	.07	.09	-.02	.29	.27	.11	.20	x			
14. moe opstaan	.12	.05	.15	.14	.06	.03	.13	.01	.12	.19	.11	.15	.18	x		
15. slecht slapen	.00	.19	.04	.16	-.03	.20	.03	.00	.15	.14	.16	.07	.15	.26	x	
16. vermoeidheid	.23	.10	.18	.12	.08	.15	.04	.05	.25	.17	.08	.15	.14	.28	.34	x

Tabel 2. Overzicht van korrelaties (Pearson correlation coefficients) van de afzonderlijke gezondheidsklachten en de somscores bij de Turkse jongeren (n=218)

	SOMA*	NERV*	MOE*	TOTAAL*
1. benauwdheid	.42	.34	.17	.45
2. maagklachten	.46	.10	.16	.36
3. buikklachten	.58	.21	.17	.48
4. duizelig	.56	.16	.19	.45
5. misselijk	.54	.14	.06	.39
6. hoofdpijn	.48	.19	.17	.42
7. zweterig	.32	.08	.09	.26
8. pijn onder in de rug	.44	.01	.03	.27
9. gespannen	.15	.56	.24	.41
10. prikkelbaar	.21	.64	.23	.48
11. nerveus	.26	.58	.16	.46
12. gejaagd	.21	.56	.17	.42
13. somber	.11	.61	.21	.40
14. moe opstaan	.19	.25	.72	.46
15. slecht slapen	.16	.23	.72	.43
16. vermoeidheid	.25	.26	.74	.50

- * SOMA : "somatische klachten"
 NERV : "nerveuze klachten"
 MOE : "vermoeidheidsklachten"
 TOTAAL: "totaalscore gezondheidsklachten"

Bijlage 7. Aanvullende tabellen hoofdstuk 10

Tabel 1. Bekendheid met hulpverlenende instellingen naar nationaliteit, leeftijd en geslacht in procenten*

	nationali- teit		leeftijd			geslacht	
	Turks n=217	Ned. n=208	13-14 n=132	15-16 n=136	17-19 n=157	jongens n=214	meisjes n=211
- schooldekaan**	44	63	33	57	80	52	54
- arbeidsbureau	88	87	77	90	94	84	91
- sociale dienst	77	73	63	76	85	72	78
- wetswinkel	13	34	9	21	38	24	23
- jongerenhulp- verlening	26	62	31	43	55	39	48
- RIAGG (JPD/MOB)	10	14	6	11	17	8	16
- Kinderbescherming	56	87	68	69	76	66	77
- NVSH/ Rutgersstichting	15	47	17	32	41	20	42
- maatschappelijk werk	34	70	35	53	65	46	57

* de vragen over hulpverlening zijn aan één respondent niet gesteld

** de vragen over de schooldekaan zijn alleen gesteld aan schoolgaanden:
n voor nationaliteit respectievelijk 181, 158
n voor leeftijd respectievelijk 132, 126, 81
n voor geslacht respectievelijk 174, 165

Tabel 2. Bekendheid met hulpverlenende instellingen van Turkse jongeren naar migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht in procenten*

	migratieleeftijd			kalenderleeftijd			geslacht	
	≤6 n=72	7-12 n=105	>12 n=40	13-14 n=69	15-16 n=72	17-19 n=76	jongens n=109	meisjes n=108
- schooldekaan**	54	34	54	28	42	72	47	41
- arbeidsbureau	83	90	88	74	94	93	85	90
- sociale dienst	75	78	80	64	85	83	73	81
- wetswinkel	17	10	17	4	11	24	13	14
- jongerenhulp- verlening	31	22	27	14	22	39	24	28
- Stichting Buiten- landse Werknemers	58	67	57	48	67	71	62	62
- RIAGG (JPD/MOB)	11	9	10	4	10	14	6	14
- Kinderbescherming	65	52	50	52	57	59	52	60
- NVSH/ Rutgersstichting	20	16	5	13	14	18	9	21
- maatschappelijk werk	34	35	32	21	36	43	28	40

* de vragen over hulpverlening zijn aan één respondent niet gesteld

** de vragen over de schooldekaan zijn alleen gesteld aan schoolgaanden:

n voor migratieleeftijd respektievelijk 67, 90, 24

n voor kalenderleeftijd respektievelijk 69, 66, 46

n voor geslacht respektievelijk 94, 87

Tabel 3. Gebruik van hulpverlenende instellingen naar nationaliteit, leeftijd en geslacht in procenten*

	nationali- teit		leeftijd			geslacht	
	Turks n=217	Ned. n=208	13-14 n=132	15-16 n=136	17-19 n=157	jongens n=214	meisjes n=211
- schooldekaan**	23	37	11	33	54	32	27
- arbeidsbureau	22	28	2	13	56	25	25
- sociale dienst	12	9	0	1	27	11	10
- wetswinkel	1	3	1	1	4	2	2
- jongerenhulp- verlening	3	2	2	3	3	4	1
- RIAGG (JPD/MOB)	0	3	1	1	3	1	2
- Kinderbescherming	1	5	1	4	5	5	1
- NVSH/ Rutgersstichting	0	4	1	2	4	2	2
- maatschappelijk werk	3	10	5	6	8	7	6

* de vragen over hulpverlening zijn aan één respondent niet gesteld

** de vragen over de schooldekaan zijn alleen gesteld aan schoolgaanden:

n voor nationaliteit respektievelijk 181, 158

n voor leeftijd respektievelijk 132, 126, 81

n voor geslacht respektievelijk 174, 165

Tabel 4. Turkse jongeren die gebruik maken van hulpverlenende instellingen naar migratieleeftijd, kalenderleeftijd en geslacht in procenten*

	migratieleeftijd			kalenderleeftijd			geslacht	
	≤6 n=72	7-12 n=105	>12 n=40	13-14 n=69	15-16 n=72	17-19 n=76	jongens n=109	meisjes n=108
- schooldekaan**	25	21	21	6	27	41	28	17
- arbeidsbureau	13	17	50	0	14	49	19	24
- sociale dienst	3	11	32	0	0	34	10	14
- wetswinkel	1	0	5	1	0	3	0	3
- jongerenhulp- verlening	4	2	2	1	1	5	5	1
- Stichting Buiten- landse Werknemers	11	9	17	6	7	20	13	9
- RIAGG (JPD/MOB)	0	0	0	0	0	0	0	0
- Kinderbescherming	3	0	0	0	1	1	2	0
- NVSH/ Rutgersstichting	0	1	0	1	0	0	1	0
- maatschappelijk werk	4	1	5	0	1	7	1	5

* de vragen over hulpverlening zijn aan één respondent niet gesteld

** de vragen over de schooldekaan zijn alleen gesteld aan schoolgaanden:

n voor migratieleeftijd respectievelijk 67, 90, 24

n voor kalenderleeftijd respectievelijk 69, 66, 46

n voor geslacht respectievelijk 94, 87

Bijlage 8. Brief aan ex-kliënten

RIAGG

STICHTING REGIONAAL INSTITUUT AMBULANTE GEESTELIJKE GEZONDHEIDSZORG

afdeling :
adres :
telefoon :
datum :
kenmerk :
onderwerp :

Op het moment doet TNO samen met de Rijksuniversiteit in Leiden een onderzoek onder Turkse en Nederlandse jongeren. De aanleiding tot het onderzoek is dat er momenteel wel veel geschreven wordt over jongeren in Nederland maar dat de jongeren zelf hierbij vrijwel niet aan bod komen. We willen nu onderzoeken wat jongeren zelf van hun situatie vinden, waar ze tevreden of ontevreden over zijn en welke maatregelen nodig zijn om deze situatie te verbeteren.

In het totaal willen we ongeveer 500 jongeren interviewen. Het gaat hierbij zowel om scholieren, als om jongeren die niet meer op school zitten, om werkende als niet-werkenden, om jongens als om meisjes.

Om een compleet beeld te krijgen is het van belang ook jongeren die contact hebben gehad met hulpverlenende instellingen over hun situatie te horen. TNO heeft aan het RIAGG gevraagd jongeren die de laatste jaren te maken hebben gehad met het adviesbureau voor jongeren, met het jeugdbeschermingsbureau of met de JPD uit te nodigen aan dit onderzoek mee te doen. Omdat het RIAGG van mening is dat het onderzoek van groot belang is, zowel voor Turkse jongeren in Nederland als ook voor medewerkers die met deze jongeren in contact komen heeft het graag aan dit verzoek voldaan. Daarom zouden we je willen vragen of je aan dit onderzoek wilt meewerken en het antwoordkaartje in wilt sturen. De onderzoekers zullen dan contact met je opnemen om een afspraak te maken voor een interview. Tegenover jouw bereidheid om mee te doen stellen de onderzoekers dan een geschenkbon.

Met vriendelijke groet,

HUISDRUKKERIJ NIPG-TNO